

Елегия за Краището.

Съдбата на българите в Западните покрайнини

Едвин Сугарев

София, 2021

Национален
фонд
„Култура“

Проектът е подкрепен от Национален фонд „Култура“,
Програма „Социално ангажирани изкуства 2020“

*На Иван Николов, учителят по достойнство и кураж,
посвецавам тази книга.*

Двете Българи (въведение)

Когато говорим за българите в Западните покрайнини, трябва да имаме предвид едно обстоятелство, което е очевидно, но което често сме склонни да пренебрегваме и забравяме: те, както и техните събратя от Македония и Беломорска Тракия, *не са имигранти*. Не са се изселили в по-богати страни, търсейки препитание, за да образуват там общности с рехава спойка – каквито са някогашните български градинари в Австро-унгарската империя или днешните български гурбетчии навсякъде по света. Не са мигрирали по различни причини – понякога доброволно, но понякога принудително, както бесарабските българи по време на дългата серия руско-турски войни. Те не са заминавали никъде – останали са по родните си места, но са останали *без родина* – на отнетата по силата на Ньойския договор българска земя. Не по своя воля са се оказали в чужда държава и не по своя воля са приели битието си на чужденци в една среда, която не е била склонна да толерира тяхната етническа идентичност – и която е направила всичко възможно да ги отчужди от родината, да подрива паметта за тяхното потекло и в крайна сметка – да ги асимилира.

Този натиск не само съществува – той е многостранен и често придобива мрачни измерения, които не могат да бъдат определени по друг начин освен като терор над това малцинство и като осветена от държавата стратегия за *обезбългаряване* на откъснатите от България територии. Това, че българското малцинство е устояло на този натиск в мрачните десетилетия след Ньойския договор и е запазило своята етническа идентичност до днес, е истински подвиг. Става дума за повече от сто години, в рамките на които са се сменили няколко поколения, понесли всички мислими форми на асимилация – от чисто насилствените, доминиращи в миналото, до по-меките и рафинирани методи, скрити зад претенцията за цивилизонато отношение, които можем да забележим и днес.

Това устояване обаче е трудно, то е изплатено с тежката цена на много жертви, на страдания и отчуждения, на отчаяния и покрусни. Параметрите на това устояване са свързани и с един необратим процес на изчезване: *българското малцинство се топи*. Официалната статистика на преброяванията го доказва: към сключването на Ньойския договор в окупираните български територии живеят повече от сто хиляди души, от които около 30 000 се изселват в следващите години, а след това останалите там прогресивно намаляват. Ако през 1961 г. в някогашната Югославия е имало 62 624 българи, то при последното преброяване през 2011 г. са останали само 18 543, от които обаче само 13 337 посочват българския като майчин език. С други думи – две трети от българското малцинство се е стопило в рамките само на 50 години, а днес техния брой би бил още по-малък, като се има предвид ускорената тенденция за обезлюдяване на някогашните български територии.

И трябва да отбележа, че в случая не става дума само за общите демографски процеси, характерни както за Сърбия, така и за България – не, в случая става дума за *целенасочена държавна политика* към българското национално малцинство, което очевидно не е желано именно в граничните територии, поради старата инерция българската държава да се разглежда като *основен враг* на днешна Сърбия. Иначе няма как

да си обясним факта, че тези погранични общини са най-бедните в цяла Сърбия; че тяхната инфраструктура е занемарена; че в тях не се правят инвестиции, а българските инвеститори са нежелани; че образованието на роден език е ограничавано с всички възможни средства; че религиозните права на малцинството ни съществуват само на хартия; че медиите на български език получават подкрепа в зависимост от това доколко обслужват стратегиите на официалната власт към малцинствата; че Националният съвет на българите в Сърбия работи не за, а *против* техните интереси; че местната власт прави всичко възможно да negliжира и осуети всяка проява, свързана с етническата и културна идентичност на българите, и същевременно създава условия за просперитет на тези от тях, което са съгласни да заемат позиции в местната власт, но да обслужват държавните политики спрямо малцинството, като до голяма степен загърбят неговите интереси и българския си произход.

Всичко това обаче трудно може да бъде усетено и разбрано, ако съдим за битието на българите в Сърбия по официалните декларации и изявления на сръбските власти. Външно погледнато, всичко *изглежда* наред – малцинствата са признати от държавата, техните представители избират свои национални съвети, които се грижат за културната им идентичност, за образованието и медиите на роден език, има относително приемливо по европейските стандарти законодателство, регламентиращо техните права. В същото време обаче има и много сериозно *разминаване* между думи и дела – между това, което се декларира и съществува като законова база, и реалното битие на малцинствата в Сърбия. И големият проблем не е в законодателния им статус, а в това как и доколко законите за малцинствата, регламентирани и от сръбската Конституция, се изпълняват на практика – и как те гарантират качеството на живот на отделните малцинствени общности.

Проблемът на е само български – проблеми имат и хърватското, и румънското, и албанското, и ред други малцинства. При българите обаче проблемът с negliжирането на малцинствените права – тихомълком, на местно равнище, като официално се декларира тъкмо обратното, е вероятно *най-остър*. И той е такъв не само поради дългата история на насилие и открит асимилационен натиск върху тях, формирал вече и съответните поведенчески модели на страх и примирение пред съдбата, но и поради инерцията на оформилото се в течение на много десетилетия мислене за България като недоброжелателен съсед на сръбската държава. От сръбска гледна точка – и най-вече от гледна точка на сръбските служби за сигурност, присъствието на българско малцинство, обитаващо граничните с България територии, е свързано със стратегически рискове – следователно е добре българите да бъдат *разгонени*, претопени – да бъдат лишени от етническо самосъзнание, да ги няма.

Подобно мислене трудно се вписва в ценностите и разбиранията на модерния свят. Вероятно мнозина биха казали, че преувеличавам, че градя конспиративни теории, че изкривявам истината за днешните добросъседски отношения между нашите две държави. Логично е – в крайна сметка Сърбия поне на думи декларира своето желание да стане част от голямото европейско семейство, в което пренебрегването на малцинствените права е немислимо, фаворизирането на един етнос по отношение на другите – също. В 21 век сме, живеем в отворен и мултикултурален свят, който непрекъснато променя и преизгражда матриците на социума, и в който митологията и предразсъдъците на еднонационалната държава постепенно отмират. Свят, в който разбирането и приемането на другия, на различния по етнос, религия, обичаи и стил на мислене, е обективна необходимост, без която е невъзможно да се приобщим към ценностите и моралния статус на европейската

цивилизация. В днешна Европа *не може* да има диктат на едно национално мнозинство над малцинствените етнически общности – и не може това мнозинство да се стреми да ги асимилира или да ги подложи на какъвто и да е натиск въз основа на тяхното различие. Който не разбира това, рискува да остане извън голямото семейство на Европейския съюз – и да се присъедини (или да бъде присъединен) към едно друго пространство, мислено в категориите на миналото, което обикновено наричат Евразия.

Затова отношението към националните малцинства е важно – особено за страни, които искат да се присъединят към обединена Европа. Без да разберем и без да уважаваме другия, независимо от пол, етническа и религиозна принадлежност, ние няма как да се напишем не само в ЕС, но и изобщо в цивилизования свят.

Дали, как и в каква степен това се разбира в Сърбия, е въпрос с повишена трудност, чийто отговор е вътрешно противоречив, многопластов и променлив във времето. Тук е необходимо преди всичко да имаме работеща дефиниция за това на какво равнище се проявява отношението на една многонационална държава към живеещите в нея етнически малцинства. Само на равнището на законите, на гаранциите и обещанията на държавните институции ли, или и на равнището на *реалния живот* на хората от това малцинство по места – в техния бит, стандарт на живот и зачитане на достойнството им от националните и местните власти?

В първия план като че ли всичко е наред. Сръбските закони и сръбската Конституция гарантират правата на националните малцинства по задоволителен начин. Съгласно чл. 79 от сръбската Конституция малцинствата имат право на изразяване, тачене, отглеждане, развитие и обществено показване на националните си, етнически, културни и верски особености; право на ползване на своята писменост и език; право на образование на своя език в държавните учреждения и институциите на автономните покрайнини; право на основополагане на собствени средства за информация, съобразно закона – и още куп други права. Големият въпрос е обаче *дали и доколко* тези деклариращи на хартия права се спазват. Защото за съжаление често има *дълъг път* между закона и неговото реално прилагане по места – от местните администрации, в реалния живот на хората. Още повече в случаите, в които важи правилото „Бог високо, цар далеко“, а за населените с българи региони то важи с пълна сила.

Изхождайки от своя личен опит на дипломат, пряко отговарящ за българското национално малцинство, мога да посоча редица примери, в които реалността се разминава със закона. Например феномените, свързани с образованието на роден език. Можем да предположим, че става дума за реално обучение изцяло на български език, но ще сбъркаме. В повечето случаи всъщност става дума за тъй нареченото „двуезично обучение“, при което децата имат ограничени часове по български език (обичайно два до четири часа седмично), но реално учат по всички предмети на сръбски език – от сръбски учебници и в съответствие със сръбските училищни норми. Освен това, за да имат и тази възможност, родителите трябва да заявят в специална анкетна карта, че искат децата им да учат български. Тази анкета обаче *не е анонимна* – в нея се вписват имена и лични данни – поради което тя е равностойна на декларация, че тези родители смятат себе си за българи – а много от тях *не искат* да го правят, тъй като си спомнят времената, в които подобна декларация е водела до сериозни неприятности с местните власти. Свръх всичко самото обучение на майчин език се смята за *непрестижно* – тъй като десетилетия наред е нямало такова и тъй като за повечето класове липсват учебници, по които да учат учениците, а

самите родители не могат много да им помогнат, защото отдавна вече общуват помежду си на сръбски.

В някои случаи разминаването между конституционната норма и реалността е парадоксално. В град с преимуществено българско население например, какъвто е Цариброд (все още наричан Димитровград от всички официални сръбски институции) би трябвало обучението на роден език да не подлежи на никакви обструкции, тъй като конституционния текст е върховен спрямо всички останали закони и разпоредби. Само че това съвсем не е така – за да може едно училище или една детска градина да въведе не обучение на роден език, а дори само двуезично обучение, е необходимо *разрешение* от Министерството на образованието, което може да бъде поискано (ако съответния директор дръзне да го поиска), но отговор спокойно може да не дойде в течение на години.

Нека оставим държавните институции на мира и да видим как стоят нещата с религиозните права и свободи. Елементарно изискване е религиозните служби да се водят на езика на малцинството, което изповядва тази религия. При българското малцинство просто *няма* такова нещо. Оправданието е, че във всички ортодоксални църкви службите се водят на църковнославянски. Литургиите да, но проповедта? Във всяка църква тя се води на езика на паството. С изключение на църквите, обслужващи българското национално малцинство – там проповедта е на сръбски. И не би могла да бъде различна, просто защото в тези църкви с едно-две изключения служат не свещеници от български произход, а сърби – в повечето случаи от Босна.

Разбира се, бихме могли да кажем, че Бог е един, на какъвто и език да се обръщаме към него. Други прецеденти обаче не са толкова безобидни. Това са случаите, в които религиозни дейци се оказват замесени в *говор на омразата*. Например през май 1918 г. беше обявен конкурс на Техническото училище "Никола Тесла" и църковната община в Сурдулица на тема "Отечеството и свободата – минало, настояще и бъдеще" сред учениците в основните и средни училища в Република Сърбия, Република Сръбска и диаспората, за отбелязване на една година от обявяването на Светите Сурдулишки мъченици. В обявата се отбелязва, че Сурдулишките мъченици, чиято канонизация е сама по себе си нещо невиждано в цялата християнската история, са страдали от българските *злодейства* през Първата световна война. Изискването деца, които не познават миналото, да пишат за българските злодейства, представлява *заклеймяване* на едно малцинство въз основа на събития с давност от повече от един век, по-голямата част от които са просто съчинени с пропагандна цел – и с които реалните негови представители нямат нищо общо. Трети прецедент: използването на български език като официален от администрациите в регионите с преобладаващо българско население. Независимо от честите уверения в обратното, в повечето случаи административното обслужване на населението се извършва *на сръбски език*. Нещо повече – оказа се, че и протоколите на самия Национален съвет на българското малцинство се водят на сръбски, което само по себе си е парадокс. И още една специфична подробност, която характеризира статуса и смисъла от съществуването на тази структура – първото заседание на новоизбрания Национален съвет през 2018 г. се проведе изцяло на сръбски. Причината: то се водеше от най-възрастния член на съвета, който, както се оказа, просто *не знаел* български!

Тези прецеденти биха могли да се разчетат като рецидиви от миналото, които противостоят на добрата воля на държавата да реши всички малцинствени проблеми. Поне на думи такава добра воля съществува, но стои въпросът *дали е искрена*, а също и

колко струва тя при очевидния саботаж на равнището на местните власти. По време на срещата между българския президент Румен Радев и сръбския президент Александър Вучич на 22 май 2018 г. в Цариград Вучич заяви пред българското малцинство следното: „Вие, българите, които живеете в Сърбия, пазете българския език, пазете българската култура, пазете българското име и презиме, борете се за своя български народ, обичайте своя български народ и държава. Не само че нямам нищо против, но и ви призовавам да правите това. Само ви моля да обичате и почитате държавата Сърбия.”

Може ли едно малцинство да иска нещо по-добро от тези думи, изречени от най-високата инстанция на властта в сръбската държава? Не, не може. Те прозвучаха като гаранция, че отношението на държавата към малцинствата търпи радикален поврат – и мнозина им повярваха. За съжаление много скоро техните надежди бяха *опровергани*. Ще си позволя да посоча два примера в това отношение.

На същата среща президентът Вучич заяви, че двете конфискувани паметни плочи за загиналите в погрома над Босилеград и околните села на 15 и 16 май 1917 г. ще бъдат върнати. Първата от тези паметни плочи беше подготвена за стогодишнината от тези трагични събития; пред нея се преклони българския вицепрезидент Илиана Йотова, която дойде в Босилеград точно по този повод. Владимир Захариев, председател на Националния съвет на българското малцинство и кмет на същия този злощастен Босилеград, направи всичко възможно да провали нейното посещение, и когато то все пак се състоя, отказа да я посрещне. Защо? Защото тази паметна плоча показвала сръбските воители в *лоша светлина*, както по-късно най-спокойно твърдеше пред медиите Захариев, показвала ги като „злочинци“. Всъщност става дума за четата на поручик Коста Печанац, която е пресекла българската граница, опожарила е града и селата наоколо, *грабила е и убивала* наред – включително жени, деца и старци. И тъй като това поставя в неудобна светлина един от героите на Топлишкото въстание, то българите *нямат право* да си спомнят за жертвите, дадени от дедите им – и *нямат право* да си спомнят *неудобната* част от своята собствена история.

След което по искане на същия този Владимир Захариев първата паметна плоча беше конфискувана, а срещу инициаторите за създаването ѝ бяха предприети следствени действия. Година по-късно те поръчаха втора паметна плоча, която също беше конфискувана. Да, наистина, след изявлението на Президента Вучич двете плочи бяха върнати, както той изрично обеща, но въпреки че бяха изпълнени всички административни изисквания, поставянето им *не е разрешено* от общината и до този момент. И за съжаление съм убеден, че никога няма да бъде. Така българското малцинство беше лишено от едно от базисните човешки права – правото на *историческа памет* за случилото се с неговите предци.

Другият прецедент е много по-сериозен, тъй като подлага *под съмнение* самите демократични механизми, чрез които малцинствата в Сърбия упражняват своите права – и по-специално изборът за Национален съвет на малцинството. Смята се, че точно този съвет е органът, който се конституира като партньор на държавата по отношение на малцинствените политики – и който е призван да защитава техните права, а също и да посредничи при помощите за малцинството от страна на държавата майка – в случая България. Тъй като бяха наясно, че досегашния Национален съвет не работи за техните интереси, а най-често *против* тях – и тъй като беше всеизвестно, че България е оттеглила доверието си от неговия председател Владимир Захариев, българите в Сърбия се обединиха около идеята да се проведе избор, който да гарантира по-добро и по-ефективно

тяхно представителство в този орган. За целта беше оформена листата „Съединение на българите в Сърбия“ с водач Зоран Джуров, председател на Общинския съвет на Цариброд. Кметът на същия град Владица Димитров не само че участваше в преговорите за съставяне на тази листа, но и *активно се включи* в първата фаза на нейната кампания, изразявайки дълбоките си резерви към листата на досегашното статукво в Босилеград – „Това сме ние – Владимир Захариев“. Не мога да не отбележа, че и Зоран Джуров, и Владица Димитров членуваха в управляващата Сръбска прогресивна партия и бяха издигнати от нея на своите административни позиции.

И най-внезапно един ден, в последния възможен момент, листата на Зоран Джуров беше *оттеглена*, а Владица Димитров се присъедини към листата на своя конкурент. Така българите се оказаха на състезание с един кон, а листата на Владимир Захариев спечели 17 от 19-те места, като 13 от избраните са от Босилеград, а само трима от Цариброд, и от тях двама бяха от стария Национален съвет и съответно привърженици на Захариев, нов беше само кметът Владица Димитров. Разбира се, цялата тази фортификация беше гарнирана с нелепици от рода на това как листата на Зоран Джуров била съставена от *сепаратисти*, които искали да присъединят Западните Покрайнини отново към България – и как сега двамата кметове били заедно, следователно малцинството било обединено.

Трябва да призная, че тогава с известно учудване наблюдавах как всички си мълчат и се правят, че не знаят истината – включително и тези, които публично подкрепяха изтеглената листа, а такъв беше и самият Владица Димитров. Противно на всички публични изявления истината е, че листата е била изтеглена след *повече от сериозен партиен натиск* – и то, колкото и парадоксално да звучи, от страна на управляващата партия, към която принадлежаха основните фигури в същата тази листа. И натиск на *толкова високо равнище*, че не е възможно той да е бил направен зад гърба на президента Александър Вучич.

За съжаление този натиск е само част от манипулациите, с които бяха свързани тези избори. И ако перипетиите около това изтегляне на листата никога няма да бъдат признати, друга една част се вижда повече от ясно. Станахме свидетели на един наистина забележителен феномен: *рязко нарастване* на извънредните списъци за гласуване на Националния съвет на българското малцинство. Според преброяването от 2011 г. цялото малцинство наброява 18 543 души, а на тези избори българите с право на глас се оказаха 18 106. Как става това, след като е добре известно, че демографските тенденции са *негативни* и че малцинството намалява, а не се увеличава – и че от общия брой трябва *да се извадят* всички, които не са навършили 18 години? За сравнение: при изборите през 2014 г. броят в тези списъци е бил 14 900. Откъде ли са се взели тези повече от три хиляди „нови българи“ – както вече ги наричат? Например в община Търговище, където на предишните избори гласувалите българи могат да се преброят на пръстите на една ръка, а при тези се оказаха 343, при това всичките са гласували абсолютно *единодушно* за Захариев?

Това са тежки въпроси, на които сръбската държава би трябвало да отговори. И би било полезно за самата нея да го направи, ако наистина се кани да пристъпи прага на Европейския съюз. Защото членството там не е нещо като входна карта за клуба на по-богатите, то е преди всичко споделена отговорност и споделени ценности. Би трябвало да е ясно едно – ако Националните съвети на малцинствата се използват не като органи за реализации на техните права, а като средства за *упражняване на контрол* над тях; и ако техните права съществуват на хартия, а често са заобикаляни на практика, Р Сърбия няма

да бъде в състояние да изпълни изискванията на ЕС в областта на човешките и малцинствени права, и ще изгуби позицията си на лидер сред страните от Западните Балкани в процеса на интеграция с обединена Европа. Затова е добре управляващите да се замислят как и доколко покриват *европейските критерии* за членство в ЕС, преди да е станало прекалено късно.

България от своя страна би трябвало да се замисли дали наистина е редно да подкрепя „безрезервно“ членството на Сърбия в ЕС, след като същата държава допуска *драстично разминаване* между думи и дела по отношение на българското национално малцинство в нейните граници, и държи значителна част от него в *мизерни и полуфеодални* условия на живот – с което неприкрито се цели това малцинство да бъде обезверено, разпръснато и асимилирано, а граничните с България територии да бъдат *обезбългарени*. Със съжаление трябва да кажа, че сме длъжници спрямо тези българи, отстоявали своята идентичност с цената на всякакви жертви, за да се почувстват в крайна сметка *изоставени* от собствената си родина.

Пиша тези редове, защото не мога да забравя деня, в който за пръв път отидох в Босилеград, през февруари 2016 г., за годишнината от гибелта на Васил Левски. Имах чувството, че съм попаднал *в миналия век* – такъв, какъвто го помнех от времето на социализма. Мърлявите улички, запуснатите кафани и магазинчета, натрапчивата сивота на битието се долавяха толкова отчетливо, че нямаше как да не направя подобна аналогия. Знаците от миналото също се натрапваха: улица Йосиф Брод Тито се кръстосваше с улица Георги Димитров, а до самия бюст на Левски се кипреше мемориална чешма, издигната в памет на освобождението на Босилеград от българската фашистка окупация. И още нещо – долавяше се ясно и *страха* на хората. Голяма част от тях се страхуваха от своите управници – и си личеше ясно, че битието им изцяло зависи от тяхното благоволение.

Не всички се страхуваха обаче. В българския културно-информационен център се бяха събрали тези, които не се бояха да се опълчат срещу местния велможа. Тогава се запознах с Иван Николов, с Димитър Димитров – Треперски, с Александър Димитров, с Драголюб Иванчов, с Радко Стоянчов – все хора, които от много години отстояваха своята българска идентичност и не бяха преклонили глава пред местните дерибейи. Оказа се, че почитането паметта на Апостола на българската свобода тук се осъществява с *две различни шествия* – едно организирано от общината и оглавявано от кмета (и председател на Националния съвет на българското малцинство!) Владимир Захариев, и едно на свободните хора, водено от председателя на КИЦ Иван Николов. Присъединих се към второто – когато стигнахме до паметника, първото още продължаваше, а чорлавият кмет – персонаж, взет като че ли от филмите на Емир Кустурица, държеше пламенна реч, в която говореше как в гърдите му туптели *две сърца* – едно българско и едно сръбско, и се обръщаше към Апостола с думите „брат ми Левски“, а към българския премиер с „брат ми Бойко“.

След като свърши и имахме възможност да положим и своите венци, се отбих в общината да се запозная и с него. Веднага ме запрегръща, а неговите подчинени усърдно снимаха; после разбрах защо – той правел предизборните си плакати с колажи от такива снимки – на които се прегръща с разни български авторитети (включително с тогавашния министър-председател Бойко Борисов). След което почна да говори срещу хората, с които споделих преклонението пред паметника на Левски – как били „българи по професия“, как ги интересували само парите, как били крадци и тъй нататък. След като свърши със своята тирада, изнесена, както самият той подчерта, за *да не бъркам* истинските българи в

Босилеград, ме покани изключително настойчиво да изпием по чашка. Оказа се, че под покрива на общината има обширно помещение за хапване и пийване, в което се бяха разположили поканените от него гости, включително и един дошъл от България хор, който посрещаше с песен всеки новодошъл, докато вече пристигналите нагъваха плескавици и пиеха люта ракия – в памет на Апостола, разбира се.

С една дума – едно забугано зад девет планини в десета градче, и то извън родината, и в него две Бългрии, нравствено и естетически *несъвместими*. Едната, представена лично от тогавашния председател на националния съвет на българското малцинство, можа само да ме отврати – не бих похарчил и буква за нея. Другата – тази на герои като Иван Николов, които отстояваха своето достойнство в течение на десетилетия в една враждебна среда, съставляваше общност от българи, каквото в самата България трудно бихме могли да открием – може би поради своето откъснато и изолирано битие те бяха съхранили много от *патриархалните достойнства и нравствените ценности* на стара България, отдавна изгледели в днешните ѝ предели. И тази книга е за тях, за тяхната обречена битка, която трябва да познаем и да помним, и за тяхното днешно битие, за тяхното чувство за отлъченост от родината – което има своите основания и от което би трябвало да се срамуваме.

2. Ньойският диктат

Именно диктат – това е думата, с която българите в Западните покрайнини определят този „мирен договор“, прекроил държавните ни граници и откъснал стотици хиляди българи от родината. Определението може да звучи грубо, но е справедливо, тъй като в този случай не става дума за постигане на дълготраен мир чрез договаряне между победители и победени, а за безусловно налагане на санкции и безогледно *унижение* на страните, изгубили Първата световна война. Тези българи обаче имат още една причина да определят Ньойския договор като „диктат“ – благодарение на него те, както и българите от Македония, се оказаха поданици на една чужда и враждебна спрямо тях държава, която в следващите десетилетия направи всичко възможно да ги разгони и унижи, да заличи тяхната етническа идентичност и да ги сърбизира.

Как и защо се стига до това България да участва в Първата световна война и да бъде *осакатена* като държава от Ньойския договор е въпрос, който неизбежно изисква връщане назад във времето. Сред основните причини за тази национална катастрофа е друго едно прекрояване на българските граници, извършено от великите сили по време на Берлинския конгрес, който ревизира Сан Стефанския мирен договор между Турция и Русия, по силата на който се създава българска държава, покриваща епархиите на Българската православна църква – и на практика почти всички населени с българи територии в дотогавашната Османска империя.

Този договор е *нереалистичен*, а неговата цел е да подсили позициите на Русия по отношение на Проливите. Той противоречи на тайното Райхщатско споразумение, сключено между Русия и Австро-унгарската империя през 1876 г., според което Русия предварително се съгласява, че на Балканите няма да бъде създавана голяма славянска държава. Начинът, по който руската страна самоволно и без консултации с великите сили очертава границите на Сан Стефанска България, изостря до крайност отношенията ѝ с големите европейски държави – и в крайна сметка Великобритания започва да се готви за война. Русия няма ресурсите да води такава война – тя е принудена да приеме възраженията на великите сили и да се съгласи мирният договор да бъде ревизиран – което става по време на Берлинския конгрес, провел се между 13 юни и 13 юли 1878 г. Тази ревизия разделя новата държава на две части – Княжество България и Източна Румелия, като втората остава подчинена на Високата порта, а Македония си остава част от Отоманската империя.

Макар и нереализиран, Сан Стефанския мирен договор всъщност задава *българския национален идеал*. Националната доктрина на новата държава е свързана с идеята всички българи да бъдат обединени в една държава, чиито граници се разглеждат като предначертаните в неговите клаузи. Волята за постигане на този идеал движи българите в зората на новата българска история – както Съединението и обявяването на българската независимост през 1912 г., така и участието на България в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война са свързани с неговото осъществяване. Копнежът на българите към единение не винаги е съобразен с гледната точка на тъй наречените „велики сили“, но несъмнено този копнеж е *доминиращия мотив* при един от съдбовните избори – решението на България да се присъедини към Централните сили по

време на Първата световна война, въпреки че ресурсите на този военен блок са ограничени в сравнение с тези на неговите противници. Този избор довежда до *националната катастрофа* на България след нейния финал – реализирана чрез Ньойския договор.

Често срещано мнение е, че България е допуснала стратегическа грешка, като през 1915 г., след временен неутралитет, се е присъединила към Централните сили, без да държи сметка за по-големия военен и икономически потенциал на Антантата. Това не е съвсем точно – трябва да се имат предвид и причините, поради които България се намесва в Първата световна война, а те са свързани с надеждата страната ни да си възвърне териториите, отнети след Междусъюзническата война.

Че България ще застане на страната на тези, които и гарантират подобна възможност, е било повече от ясно при избухването на войната – ето защо и Антантата, и Централните сили правят опити да я привлекат на своя страна. Антантата обещава – срещу незабавното ѝ включване във войната на нейна страна, България да получи след края на войната Източна Тракия до линията Мидия – Енос, голяма част от Македония, както и подкрепа в преговори с Румъния за Южна Добруджа, а също и паричен заем. При тези обещания обаче не се имат предвид териториалните амбиции на Сърбия и Гърция, които *категорично отказват* да отстъпят заграбените от страната ни територии по време на Междусъюзническата война. Тъй като основните български противници от тази война в крайна сметка застават на страната на Антантата, реализацията на българските искания за връщане на териториите, населени с българи, е повече от съмнителна.

Това е основната причина, поради която българското правителство избира да застане на страната на Централните сили и да сключи обвързващи споразумения и конвенции с Германия, а след това и с Австро-Унгария и Турция. Техните клаузи предполагат включване във военните действия, като след края на войната на България трябва да бъдат върнати всички земи, отнети след Междусъюзническата война, и отпускането на заем в размер на 200 милиона франка. От днешна гледна точка това участие е губещо, но тогава е изглеждало като *единствената възможност* да бъде постигнат зададения от Сен Стефанския мирен договор национален идеал – както и да бъде постигнат реванш срещу неверните бивши съюзници на страната, заграбили постигнатото от нея в Балканската война.

Освен всичко развитието на военните действия в началото на войната не предполага поражение за Централните сили. Българските войски воюват в Сърбия, на която България обявява война на 14 октомври 1915 г. С помощта и на австро-унгарската армия сръбските войски са изтласкани чак до Солун, а Сърбия *де факто престава да съществува*. Българската армия завзема Тимошко, Поморавието и Македония и поема тяхното администриране с център Ниш. На 1 септември България обявява война и на Румъния – и настъпва в Добруджа, където силите на Трета българска армия, подкрепени и от турски войски, сломяват съпротивата на румънски войски, подкрепени от руски и сръбски части. На 6 декември е превзета столицата Букурещ, а Румъния е принудена да капитулира.

Ситуацията се променя в полза на Антантата, когато войната се глобализира – и от европейска се превръща в световна. От голямо значение е включването на САЩ и Япония във войната на страната на Антантата, както и загубите, които Централните сили и особено Турция претърпяват в Африка и Близкия Изток. Освен това дългата позиционна война *изтощава икономиките* на воюващите страни, довежда до недоимък и свързани с него

недоволства и бунтове. Фаталният за България момент е пробива на Южния фронт при Добро поле – осъществен от армиите на Антантата; след него част от българските войски попадат в плен, а друга част се вдигат на бунт, напускат фронта, обявяват тъй наречената Радомирска република и се отправят към София, където при Владая са разгромени от юнкерите от Военното училище.

След този срыв обаче България няма как да продължи участието си във военните действия – и капитулира на 29 септември 1918 г. с подписването на Солунската военна конвенция, сключена от правителството на Александър Малинов. Малко след това капитулират и Германия, Австро-Унгария и Османската империя. Цар Фердинанд е принуден да абдикира в полза на княз Борис Търновски, и се оттегля в семейните си имения в Германия, като оставя на своя 24 годишен син незавидната участ да управлява една победена и обезверена държава. Заедно с царя в Германия намират убежище и бившият министър-председател д-р Васил Радославов, както и главнокомандващия българската армия генерал Никола Жеков.

Официалното приключване на Първата световна война се състои в Париж, в периода 1919-1920 г., чрез системата от тъй наречените „Версайски договори“. Те са сключени от Парижката мирна конференция на страните, победили в Първата световна война, която заседава във френската столица от януари 1919 г. до август 2020 г., като се сключват мирни договори с победените страни: Версайски договор с Германия на 28 юни 1919 г., Сен-Жерменски договор с Австрия на 10 септември 1919 г., Ньойски договор с България на 27 ноември 1919 г., Трианонски договор с Унгария на 4 юни 1920 г. и Севърски договор с Османската империя на 10 август 1920 г. При всички тези договори претърпелите поражение държави *просто нямат думата* – те са наложени императивно и предполагат репарации и промяна на границите в Европа, винаги в ущърб на победените, като в това се включват практическото разпадане на цели империи – каквато е Австро-Унгарската например, и създаване на многонационални държави – каквато е Чехословакия и Сърбо-хърватско-словенското кралство.

Очевидната цел на тези договори не е да се гарантира мирът в Европа, а да се *накажат и унижат* победените, както и да се усвоят значими части от техните територии и териториите на техните дотогавашни колонии. Благодарение на стратегията, приложена при тяхното договаряне между победилите страни, на практика се залагат условията за избухването на Втората световна война – избухнала само две десетилетия по-късно.

Самата конференция се състои от десетки делегации, но на практика решенията се вземат от страните, които се смята за велики сили и основни фактори за крайния резултат от Втората световна война – Франция, Великобритания и САЩ, представени съответно от министър-председателя на Франция Жорж Клемансо, английския премиер Лойд Джордж и американския президент Удроу Уилсън. Следва да се отбележи, че *няма пълно съгласие* между тях по отношение на решенията по отделните отговори. Докато Клемансо и Лойд Джордж са единодушни относно репресивния характер на договорите, Удроу Уилсън се застъпва за една много по-разумна политика спрямо победените, като настоява границите да се определят от етническата принадлежност на населението в съответната държава. Неговата позиция обаче остава неразбрана и неприета, а ранното му оттегляне от преговорите е предпоставка да надделее гледната точка на двамата му партньори, които са и големите печеливши от победата на Антантата.

Ньойският договор с България е сключен в момент, в който страната ни е обхваната от *тежка политическа и икономическа криза*. Следвоенните реалности са

свързани с насилие, бунтове и военни преврати, с международна изолация, тежки дефицити, сериозни обществени конфликти и непрекъснато сменящи се правителства. Ньойският договор, преживян като национална катастрофа и *крах на българския национален идеал*, само задълбочава следвоенната криза. Перипетиите около самото подписване на договора свидетелстват за тази криза, както и за пълната невъзможност на страната ни да избегне предначертания от великите сили сценарий.

След като подписва Солунската военна конвенция, Александър Малинов подава оставка на 28 ноември 1918 г., а цар Борис Трети възлага на народняка Теодор Теодоров, външен министър в правителството на Малинов, да състави следващия кабинет. Тъй като освен министър-председател, Теодоров е и министър на външните работи, той оглавява и първата делегация на България на мирната конференция в Париж. Освен него делегацията включва и Венелин Ганев (министър на правосъдието), Янко Сакъзов (министър на търговията, промишлеността и труда), Александър Стамболийски (министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството), Михаил Сарафов (дипломат), Димитър Станчов (бивш пълномощен министър в Париж) и други съпровождащи лица. Делегатите са настанени в хотел „Замък Мадрид“, където остават два месеца, без да им е разрешено да излизат и без възможности да следят дебатите на конференцията. На 19 септември 1919 г. българската делегация е поканена в Министерството на външните работи, където Жорж Клемансо им връчва проектодоговора, като на България е даден срок от 25 дни за евентуални писмени възражения.

Докато българските делегати са затворени в своя хотел, някогашните съюзници на България от Балканската война и нейни противници в Междусъюзническата, правят, каквото могат, за да получат възможно *най-голям дял от плячката*. В дебатите по този договор активно участват министър-председателите на балканските страни, съюзници на Антантата: Никола Пашич (Сърбия), Елефтериос Венизелос (Гърция) и Йон Братияно (Румъния). Паралелно с това *се развихря истинска кампания*, чиято цел е да докаже, че българската армия е извършила недопустими военни престъпления в окупираните от България територии. Печатат се книги и брошури, преведени на европейските езици, скалпват се мними доказателства, които под формата на тритомна „Синя книга“ се предоставят на вниманието на конференцията. Създадена е анкетна комисия, която трябва да провери и да докаже българските грехове по време на войната в Сърбия и Македония, само че тази комисия всъщност има два състава и първият от тях, официалният, *изобщо не прави теренни проучвания*, а просто предава в стилизиран вид заключенията на друга една комисия, която всъщност действа под прякото ръководство на военния щаб на сръбската армия. Основният доказателствен материал се базира на докладите на германеца Рудолф Райс и американеца Уилям Драйтън – като фактът, че става дума за чужденци, служи като аргумент за обективността и безпристрастността на написаното в тях, но се пропуска фактът, че *и двамата да доброволци* и офицери от сръбската армия, воювали срещу България.

Обвиненията са повече от драстични, а доказателствата за тях най-често са скалпени и фалшифицирани. Повече от показателно е, че някои от тези обвинения *се повтарят и до днес* – например тези, свързани с потушаването на Топлишкото въстание – в което според сръбската страна българите са избили между 20 и 30 хиляди души, изгорили са цели села, говори се за опожаряването на около 30 000 къщи. Има и екзотични обвинения, като това, според което българските власти са предали 8000 девойки от Моравско в Турция, като дар на турските бейове за сътрудничеството по време на Първата

световна война. Говори се за мъчения, изнасилвания, палене на живи хора, убийства на деца, масови убийства на сръбски военнопленници в концентрационни лагери, масов глад, предизвикан от българските репарации, забрана на сръбския език, на религиозната дейност на сръбски език, изземване и унищожение на сръбски книги, създаване на концлагери в България, където били депортирани над 100 000 души, целенасочено унищожение на сръбския елит – учители, свещенници, търговци, висши държавни администратори, и прочее.

България се опитва да направи възможното, за да *парира* тази клеветническа кампания. Две мисии работят в тази насока – Културната мисия в Берн, създадена по инициатива на Симеон Радев, председателствана от пълномощния министър Тодор Недков и включваща професорите Йордан Иванов, Анастас Иширков, Никола Милев, Димитър Миков и публициста Димитър Мишев, и Българския съюз в Женева, в който влизат Матей Х. Петров, архимандрит Стефан, протоерей д-р Стефан Цанков и д-р Никола Герджиков. Двете мисии издават редица книги, брошури и документални публикации в защита на охулената българска страна, но гласът им остава нечул от великите сили, които решават в каква степен ще осъдят България в зависимост от *собствените си интереси*.

Върхът на тази клеветническа кампания е тъй нареченият „мемоар“ на сръбската правителство до мирната конференция. В него България е обвинена във всички възможни грехове, като се изискват промени в границата между Сърбия и България въз основа на *стратегически съображения* – за да не може в бъдеще мирът да бъде нарушен от българска страна. От съдържанието на този документ става ясно, че Сърбия има претенции към огромна българска територия, простираща се от 20 до 70 километра навътре от дотогавашната граница, и включваща градовете Видин, Кула, Белоградчик, Трън, Цариброд, Босилеград, Кюстендил, Струмица и Петрич, като в тази територия от близо 13000 квадратни километра живеят половин милион българи, определени от сръбска страна като „чисто сръбско“ население.

Изглежда водещите фигури в мирната конференция също са съзнавали, че претенциите на балканските страни към България са прекалени, а обвиненията във военни престъпления *не почиват върху никакви сериозни доказателства*. Клеманско ги определя като „чакалите на нашата победа“, а Лойд Джордж години по-късно признава: „Цялата документация, дадена ни от някои от нашите съюзници при сключването на мира, беше лъжлива и фалшифицирана“. Коренно различната философия на воденето на мирни преговори, предложена от американския президент Удроу Уилсън, вдъхва надежди за по-справедливо решение у победените страни. Той формулира тази философия в своите 14 точки, изнесени пред американския конгрес още преди започването на мирните преговори – като основните аргументи са свързани с това *да не се нарушават етническите граници между държавите*, за да се избегнат бъдещи реваншистки амбиции, които биха довели и до нова война.

Тези аргументи са изцяло пренебрегнати, тъй като победителите в Първата световна война мислят повече за новото съотношение на силите, което ще бъде наложено чрез договорите, както и за преразпределението на територии и колонии в тяхна полза. Въпреки това обсъжданията в комисията, която дискутира бъдещата съдба на южна Европа, *далеч не са единодушни* – и в тях американската, италианската и английската делегации се застъпват за по-нормално решение на българския проблем, докато френските военни специалисти подкрепят сръбските позиции, съгласявайки се със „стратегическите“

аргументи в меморандума. Американските представители например заявяват, че е необходимо сериозно проучване на сръбските искания, и че етническият принцип не дава предимство на сръбската страна, тъй като териториите, за които новото кралство на сърби, хървати и словенци претендира, са населени с предимно българско население. Това мнение в някаква степен е подкрепено от английските и италианските представители, но срещу него остро възразяват френските офицери, както и председателя на комисията Традио, според когото регионът на Видин бил населен от сърби и румънци. В крайна сметка комисията не приема изцяло претенциите в меморандума, представен от сръбска страна, а резултатите от взаимните компромиси между делегатите се отразяват в съдържанието на Ньойския договор.

На 24 октомври България предоставя на Мирната конференция своите възражение срещу клаузите на договора в обем от 151 страници, но председателят на конференцията Жорж Клемансо *отказва* да ги вземе предвид и проектът на практика не претърпява почти никакви изменения. Окончателният текст е връчен на председателя на българската комисия Теодор Теодоров на 8 ноември, но той вече не е министър-председател на България; междувременно е съставен нов кабинет начело с Александър Стамболийски. Теодоров отказва да подпише този договор и се връща в България, където проектът е обсъден с бурни дебати в Народното събрание. За Париж заминава нова делегация начело с новия премиер, който прави последни опити да извоюва по-добри условия за България, като иска срещи с председателя на мирната конференция Жорж Клемансо, както и с председателите на сръбската, румънска и гръцка делегации – но без да постигне никакъв успех. В крайна сметка договорът е подписан от Стамболийски на 27 ноември в парижкото предградие Ньой, където е настанена делегацията. След нови бурни дебати в Народното събрание, съдържанието на договора е утвърдено с Указ № 50 от 15 януари 1920 г., а изпълнението му е възложено на министър-председателя Александър Стамболийски и министъра на външните работи Михаил Маджаров. На 9 август 1920 г. България и страните от Антантата подписват първия протокол по ратификацията и влизането в сила на Ньойския договор.

Условията на този договор са *истинска катастрофа* за България. От нейната територия са отнети Южна Добруджа, Вардарска и Егейска Македония, както и териториите, които днес се определят като Западните покрайнини – обширни територии от Царибродско, Трънско, Босилеградско, Кулско и Струмишко, които по тогавашни данни обхващат 2 566,268 квадратни километра с българско население от около 101 000 души. Репарациите, които трябва да плати страната ни в период от 37 години, възлизат на 2 милиарда и 250 милиона златни франка, но с петпроцентната годишна лихва общата сума достига 5 005 404 842 златни франка. Освен всичко България се задължава да предаде на Сърбия и огромно количество едър и дребен добитък, храни и вългища, както и да плати окупационен дълг и да покрие разходите за издръжка на издръжка на смесените арбитражни съдилища, на комисиите по разоръжаването и репарациите и прочее свързани с мирния договор институции. Отменя се наборната военна служба и на България е разрешено да има максимум 30 000 души професионална армия – с ограничен офицерски състав и без правото да има самолети, флота и подводници.

Формулиран не като договаряне, а в буквалния смисъл като *присъда* над България, Ньойския договор има дълготрайни негативни последици. Част от тях са в икономически план, тъй като репарациите са в обем на повече от 20 % от цялото национално богатство на страната и изплащането им обрича българската икономика, намираща се във възходящ

тренд до този момент, на дълга и тежка стагнация. Във външнополитически план страната ни изпада в международна изолация, а във вътрешнополитически следва продължилата близо две десетилетия хронична нестабилност, белязана с бунтове, атентати, тежки фракционни борби и преврати. Още по-тежки са последствията в *психологически план*, които оказват пагубно въздействие върху народопсихологията на българите – подписването на този договор е моментът, в който повечето българи започват да вярват, че *от страната ни нищо не зависи* – и че каквито и позитивни усилия да полага България, в крайна сметка съдбата ѝ се решава от великите сили. Тази психология обезсърчава и поражда политически цинизъм, а нейните следи са видими и днес.

Договорът само най-общо определя новите граници между България и Сърбия. Създадена е специална комисия, която трябва да доуточни граничната бразда, и която започва работа на 3 ноември 1920 г., но сръбската страна изобщо не изчаква нейните решения. Дни по-късно – на 6 и 7 ноември, сръбската армия *окупира* териториите, определени от Ньойския договор като принадлежащи към новото кралство на сърби, хървати и словенци. От тази дата започва трагичната история на българско малцинството в Западните покрайнини. Още при самата окупация ясно проличава отношението на живеещите там българи спрямо присъединяването към сръбската държава, прокламирано като „освобождение“: когато сръбските поделения доближават Цариброд, от гарата на града потегля композиция с 25 вагона бежанци; в следващите пет години над 30 000 наши сънародници напускат окупираните територии. Това *масово изселване* е може би най-ясния знак към кой народ принадлежат живеещите в Западните покрайнини, и от кого биха искали да бъдат управлявани.

Ньойският договор предизвиква бурна реакция както в България, така и в областите, които са присъединени към други държави по силата на неговите клаузи. Още преди да бъде подписан, се провеждат протестни митинги, изпращат се петиции, водят се ожесточени дебати в Народното събрание и в медиите. Българите от Западните покрайнини организират протести и изпращат петиция до великите сили, която е подкрепена с 12 500 подписа в Трънско, 22 500 подписа в Босилеградско и от 4 200 глави на семейства в Царибродско. Протестите обаче *нямат никакъв ефект*, а страната ни е принудена да приеме договора такъв, какъвто е, тъй като изискванията са ултимативни – заплахата е, че в противен случай България ще бъде *окупирана* от войските на победителите.

Ньойският договор не е единственият документ, засягащ съдбата на българите в Западните покрайнини. Има и един *друг договор*, съставен също в Париж, с дата 9 декември 1919 г. – и това е Договора за покровителство на малцинствата в Сръбско-хърватско-словенската държава. Според чл. 2 от неговите клаузи „Сръбско-хърватско-словенската държава се задължава да даде пълно и свършено покровителство на живота и свободата на всички жители, без разлика на рождение, поданство, език, раса и религия.“ Съгласно чл. 6 „На сръбско-хърватско-словенските поданици, не ще се прави никакво ограничение за свободното употребление на какъвто и да е език, било в частните отношения или търговията, било в религиозната област, било в печата или публикацията от всякакъв характер, било в публичните събрания.“ Съгласно чл. 9 „По отношение народното просвещение, за всички градове и села, дето живеят значителна част от поданиците, които не говорят официалния език, Сръбско-хърватско-словенската държава ще оказва надлежните улеснения, за да се даде възможност на децата на тия сръбско-

хърватско-словенски поданици да получат образование в първоначални училища на своя собствен език.“

Нито едно от тези малцинствени права, за които сръбско-хърватско-словенското кралство поема гаранции пред Обединените нации, *не е спазено*. След като сръбската армия окупира предоставените ѝ по силата на Ньойския договор територии, терорът започва почти веднага. Етническите българи се оказват *втора категория хора* в новата мултиетническа държава, българските свещеници и учители са прогонени, образованието на роден език е ликвидирано и заменено с образование на сръбски по програма, която изопачава близката и далечна история – и която е призвана да замени българската етническа идентичност със сръбска. Полицейския терор и насилието от страна на граничните войски се превръщат в *ежедневие*, местните власти провеждат политиките на държавата спрямо нежеланите българи по най-безогледен начин, като унижават тяхното достойнство и налагат практически феодален стил на управление. Започва един мрачен период в живота на българите от Западните покрайнини, който продължава вече повече от сто години.

3. Сто години асимилация

Към днешна дата, вече повече от сто години след подписването на Ньойския договор, следите от продължилата десетилетия наред асимилация на българите от Западните покрайнини личат *повече от ясно*. През тези сто години са се сменили няколко поколения – и в хода на тази смяна личният опит и спомените за живота в някогашна България постепенно са били забравяни, старите обичаи и културни традиции са избледнявали, а българският език се е съхранявал предимно в границите на семейното общуване. В тези условия етническата идентичност избледнява и нишките, които свързват хората чрез традициите и езика, *започват да се късат*. Част от тези българи всъщност вече не използват български език като средство за общуване – и нещо повече, те вече мислят на сръбски.

Острият срив, при който броят на това малцинство е спаднал за 50 години с повече от две трети, не може да бъде обяснен само с обичайните демографски тенденции. Тези българи *не са изчезнали* – те са се претопили, емигрирали са във вътрешността на страната, търсейки по-благоприятни условия за живот, където по обясними причини асимилацията протича с бързи темпове, или са престанали да се регистрират като българи, избирайки по чисто конюнктурни причини неутралната дефиниция „югославяни“, не случайно въведена в анкетните карти за преброяване.

Това специфично *обезбългаряване* е особено силно осезаемо в градове, които някога са имали преобладаващо българско население – като Пирот и Сурдулица, както и в градове по-далеч от границата, в които е имало значителен процент българско население – като Ниш и Враня. Но се долавя отчетливо и в основните крайгранични региони, в които е съсредоточено българското малцинство – в Цариброд и Босилеград, както и в околните им села, където процентът на тъй наречените „югославяни“ нараства с бързи темпове.

Причините за асимилационната политика спрямо българите, а в различна степен и спрямо другите малцинства в Сърбия, са различни, но една от тях е водеща и има достатъчно дълга традиция, която започва от началото на 19-ти век и продължава и до днес. Това е *сръбският национализъм*, намерил израз в националния идеал за „Велика Сърбия“, призвана да обедини около себе си всички славянски народи в Югоизточна Европа. На практика става дума за *регионална модификация на панславянската доктрина*, която предвижда създаването на сръбска империя на Балканите, включваща в състава си Сърбия, Черна гора, Босна и Херцеговина, Словения, Воеводина, Косово и Македония, както и обширни територии от България и Албания. Тези идеи се формират в средите на сръбските националисти от началото на 19-ти век – като Вук Караджич и Доситей Обрадович, но намират своята идеологически обоснована концепция и стратегическа перспектива в „Начертанието“ на сръбския държавник Илия Гарашин, който отделя *специално внимание* на българските земи, намиращи се по това време в пределите на Османската империя.

По неговите думи Сърбия трябва да отцепва „камък по камък“ от зданието на турската държава и да съгражда с отцепеното основите на „нова велика сръбска държава“. Същевременно Гарашин предлага и стратегия, с която да се привлекат българите към Сърбия и да се подсили нейното влияние – включително и като сръбското княжество

отвори училищата си за тях, като се канят българи да учат богословие и след това бъдат връщани в българските предели, като се изпращат агенти да внушават, че единствено на Сърбия може да се разчита за освобождението на българските земи от турско иго.

Това „Начертание“ полага основите на сръбския национализъм и оставя трайна следа във времето, въпреки че търпи известни модификации от страна на княз Михайло Обренович и Стоян Новакович. Последният го обогатява със специфична „македонистична теория“, от която започва *мисленето за македонците като отделен народ*, като тази теория ще превърне Македония в една от кризисните точки на Европа, и ще предпостави страданията, които българите в тези земи преживяват през първата половина на 20-ти век.

Стратегията на Начертанието бързо се превръща в политическа практика и военна доктрина на сръбската държава. Ефективно са използвани споровете между великите сили, които се борят за влияние на Балканите. Първият успех по отношение на българските земи е постигнат на Берлинския конгрес, когато към Сърбия са присъединени част от земите в Поморавието и градовете Враня и Пирот, които са част от българската Екзархия, тъй като са населени с предимно българско население, и на това основание фигурират в границите на Сан Стефанска България.

Балканските страни не са поканени на Берлинския конгрес, но въпреки това техни представители присъстват и вземат участие в дебатите. Както гръцкият и румънският представител, така и сръбския премиер Йован Ристич предявяват своите *териториални претенции*, които предизвикват спорове между обсъждащите съдбата на България велики сили. Сръбската страна предявява искане за присъединяване на градовете Враня, Пирот, Трън и Цариброд, за което получава подкрепа от английските делегати. В крайна сметка се стига до компромис: Враня и Пирот са дадени на Сърбия, а в княжество България остават Трън и Цариброд.

Утвърждавайки този анекс на територии, населени по това време с предимно българско население, великите сили вероятно са имали предвид и това, че Сърбия се включва на страната на Русия във войната – макар и в нейния край, когато поражението на Османската империя е вече очевидно. Претенцията е, че присъединените области са „освободени“ от сръбската армия. Какво следва от това „освобождение“ за българското население в тях е отделен въпрос, а следва ето какво: на 12 декември 1877 г. сръбските войски влизат в Пирот и са посрещнати с хляб и сол в качеството си на освободители. Само два дни по-късно обаче първенците на града са извикани при кмета, като им се връчва предварително написан благодарствен адрес към княз Милан, в който се съдържа и презумпцията, че *всички те са сърби и искат да останат такива*. След като първенците отказват да подпишат този адрес, те са обкръжени от сръбски войници и им е нанесен побой, а 40 от тях са откарани в затвора, където са малтретирани и държани три дни без храна и вода. Полицейски части обхождат Пиротска и Нишка околия и събират подписи за благодарствения адрес, като тези, които отказват да го подпишат, са бити, а учителите Георги Табаков и Христо Писаров са убити.

В отговор българите устройват демонстрация пред околийското управление в която протестират срещу грабежите и своеволията от сръбска страна, но са прогонени от два ескадрона кавалерия. Митрополит Евстатий Пелагонийски, който се опитва да преговаря с околийския началник, е арестуван и изпратен в затвора, след това заточен в сръбски манастир в Крушевац, а накрая прогонен в България. Започват арести на кметовете в областта, като с техните печати се подпечатват бланки с фалшифицирани подписи в

подкрепа на „благодарствения адрес“ към княз Милан, като идеята е този адрес да играе функциите на *плебисцит* за лоялността на населението към сръбската държава. На свещениците е дадена заповед да служат на сръбски език и да спазват ритуалите на Сръбската православна църква. Подготвен е и списък, по който следва да се дават имена на новородените. Предприемат се конфискации, мотивирани с необходимостта да се изхранва сръбската армия. Част от българското население се изселва – като някои се установяват в Цариград, а други се разпръсват из цяла България.¹

Присъединяването на Враня и Пирот е само началото на сръбските амбиции да овладеят част от българските земи, които според великосръбската доктрина им се *полагат по право* – въз основа на претенциите, че са населени от сърби. Следващият удобен момент за удовлетворяването на тези амбиции е Съединението на Княжество България с Източна Румелия през 1885 г., осъществено против волята на великите сили. Този акт не е добре приет и от съседните балкански държави, тъй като чрез него се променя съотношението на силите в региона, а княжество България, с удвоена площ и потенциал, се превръща в претендент за териториите на Османската империя в Южна Европа, към които Сърбия и Гърция имат определени апетити. Още през 1881 г. княз Милан Обренович предупреждава великите сили, че *ще нападне българското княжество*, ако то се обедини с Източна Румелия. Възможностите за такова нападение към момента на Съединението изглеждат благоприятни, тъй като основната част от българската армия е групирана на границите с Османската империя в очакване на евентуално нападение от турска страна. В същото време Русия, недоволна от самоволното Съединение и зле настроена към княз Батемберг, *изтегля всички свои офицери* от българската армия, където те заемат ръководни постове – поради което най-висшите чинове в нея остават капитаните, а самата война със Сърбия е наречена „капитанската война“.

Плановите на сръбската държава за успешния възможен изход от този военен конфликт са повече от амбициозни. Те предполагат цялата българска територия до река Искър да бъде включена в сръбските предели, столицата София да бъде превзета, а останалата част от княжеството – окупирана, като при последвалите преговори се изисква столицата да бъде преместена в Търново. Предвиждат се също и големи парични компенсации за войната. Като алтернатива на военните действия се предлага княжество Сърбия да признае Съединението, но срещу това да получи Видин, Трън и Радомир, за които сръбската страна твърди, че били населени със сърби.

България отхвърля това предложение. Военните действия започват с нахлуване на сръбските части в Трънско, като Сърбия име *сериозен превес* в численост на армията и въоръжение, а освен това получава финансова помощ от Австро-Унгария и е подкрепяна политически от Русия. Въпреки първоначалните си успехи обаче, сръбската армия губи позиции и отстъпва. На 12 ноември Русия и останалите велики сили изпращат до България нота с искане за започване на мирни преговори, но княз Александър Батемберг, който ръководи пряко военните действия, я отхвърля, като заявява, че примирие ще има само когато бъде *признато* Съединението на България. На 15 ноември българските войски превземат Пирот, при което сръбската армия е изправена пред пълен разгром. На 16 ноември граф Кевенхюлер, пълномощен министър на Австро-Унгария в Белград, пристига в Пирот и настоява пред княза войната да бъде прекратена, като заплашва, че в противен случай Австро-Унгария, а вероятно и Русия *ще се намесят* във военните действия. При тази заплаха княз Батемберг е принуден да приеме искането за започване на мирни

¹ По-подробно за тези събития виж в Маргарита Божкова, „Българите от Западните покрайнини“, 1996

переговори. Мирният договор между България и Сърбия е подписан в Букурещ на 3 март 1886 г. Макар и победител във войната, България не получава териториални придобивки, но спечелва нещо *по-важно*: признаването на Съединението.

Следващият етап от експанзионистичната политика на Сърбия спрямо България настъпва по време на двете Балкански войни. Първата от тях е свързана с амбициите на балканските държави да изтласкат Османската империя от континентална Европа и да си поделят областите, населени с християнско население. Първото е постигнато в първата от войните, в която България е основния печеливш играч; за второто се води втората Балканска война, наричана още Междусъюзническа, в която страната ни е *основния губещ*. На 29 Февруари 1912 г. България и Сърбия сключват военно-политически съюз, към който се присъединяват Гърция и Черна гора. Опитите на Австро-Унгария и Русия да предотвратят военния конфликт пропадат; войната започва с атаката на черногорската армия срещу крепостта Шкодра. България изпраща нота от името на общия Балкански съюз, с която османското правителство е подканено в срок от шест месеца да осигури автономия на всички малцинства на своята европейска територия. В отговор войната е обявена от турска страна, а дни по-късно България, Сърбия и Гърция на свой ред обявяват война.

Войната завършва с поражение за Турция, като основната тежест на военните действия е изнесена от България. Стига се до примирието при Чаталджа и Лондонската мирна конференция, но това примирие не е подписано от Гърция, поради което военните действия продължават. След превземането на Одрин и пленяването на шестдесет хилядната армия на Шукри паша, на 31 март 1913 г. е сключено ново примирие, а Лондонската мирна конференция е възобновена. Мирният договор е подписан на 17 май 1913 г., като с него Османската империя се отказва от всички свои владения на запад от линията Мидия – Енос, както и от остров Крит. Съдбата на Македония обаче не е решена с този договор – и затова тя се оказва *ябълката на раздора* в Балканския съюз.

Договарянето на бившите съюзници срещу България започва още в края на военните действия в първата Балканска война. България претендира за Вардарска Македония, която обаче в хода на войната е завзета от сръбски войски. На 19 май 1913 г., само два дни след сключването на мирния договор, е сключен договор между Сърбия и Гърция, чиято цел е да бъдат гарантирани завоеванията на двете страни в Македония срещу опитите на България да промени формираното в току-що приключилите бойни действия статукво. На 16 юни българската армия атакува сръбските и гръцки позиции – и така започва втората Балканска война, наричана още Междусъюзническа. От ситуацията се възползват Румъния и Османската империя, които също се включват във войната срещу България. От победител България се оказва *основен губещ* – Македония е поделена между Сърбия и Гърция, Османската империя си възвръща Одринска Тракия, Румъния завладява Южна Добруджа. Най-големия печеливш в крайна сметка е Сърбия – нейната площ нараства почти два пъти, а населението ѝ се увеличава с 41%. Около един милион българи остават под чужда власт, а след войната страната ни приютява около четвърт милион изселници от окупираните български земи. Резултатът от двете войни с право е определян като *първата национална катастрофа* в младата българска държава.

Незавидна е съдбата на българите, които остават във Вардарска и Егейска Македония. И в двете части българите са подложени на свиреп натиск да се откажат от своята етническа идентичност – и този натиск с течение на времето се оказва успешен. Днес българското население в Егейска Македония е *почти изцяло асимилирано*, подобно е

положението и във Вардарска Македония, където то е подложено в течение на десетилетия *на безпрецедентен терор*. Управлението, установено от четите на ВМРО в Охрид, Велес и други населени места, е разтурено, много от дейците на организацията са преследвани и убити. Прогонени са епархийските свещеници и учители, българските училища са закрити и на тяхно място се установяват сръбски училища. Сръбски чети вилнеят във Вардарска Македония, като разоръжават селските милиции, а несъгласните биват тероризирани и убивани.

Върховия момент в реализацията на великосръбските амбиции настъпва с края на Първата световна война и Версайската система от мирни договори. Тъй като Сърбия се включва във войната на страната на Антантата и тъй като дава огромни жертви във военните действия, тя е съответно *наградена с териториални придобивки*, които до голяма степен покриват планираното в Начертанието на Гарашин обединение на балканските народи около сръбската държава. На практика сключените в Париж договори не само разформироваха цели държави, какъвто е случаят с Австро-унгарската империя, но и създават многонационални такива – какъвто е случаят с Чехословакия и новосъздаденото Кралство на сърби, хървати и словенци. То съставлява първоначалния вариант на бъдещата Югославия и включва в състава си Сърбия, Хърватия, Босна и Херцеговина, Черна гора и Вардарска Македония. Основната цел при създаването на новото кралство е да се гарантира влиянието на великите сили от Антантата на Балканите, както и да се постави бариера пред опитите на Германия да наложи подобно влияние.

Създаването на новата многонационална държава е наложено от преговарящите в Париж и дълбоко желано от сръбска страна, като важен фактор за постигането му са ловките дипломатически усилия на сръбския премиер Никола Пашич. То обаче съвсем не е приветствано от другите националности или независими до този момент балкански държави, които се включват в него, тъй като те де факто *губят независимостта си*. Новото кралство се обединява под короната на сръбския крал Александър Караджорджевич, който на 1 декември 1918 г. в една добре режисирана церемония приема делегации от сърби, хървати и словенци, които му предлагат да стане крал на новата държава – което той, разбира се, приема. Подставените делегации обаче съвсем не отразяват волята на народите, които се оказват във васални позиции спрямо новата монархия. Сърбите заемат всички лостове на управлението и налагат суров режим, в който *сблъсъците и насилието* спрямо другите националности са често срещано явление. Сръбската национална еуфория от постигнатото се изразява в етническо високомерие. Не всички са съгласни с това, че Сърбия налага основните фигури в администрацията на държавата и прибира лъвския пай от нейните приходи. Хърватите например протестират с парламентарни средства, а сръбският отговор на тези протести е шокиращ; главният защитник на тяхната кауза Стейпан Радич пада убит наред с парламента от сръбския депутат Пуниша Рачич.

Това убийство предизвиква политическа криза, която става повод крал Александър да отмени Конституцията, да разпусне парламента и да обяви лична диктатура, а не на последно място да промени и името на самото кралство на кралство Югославия. Държавата бива разделена на девет бановини, от които сърбите контролират шест; а огромна част от висшия офицерски състав на армията и висшата администрация са заети от сърби. Новата Конституция, обявена от краля през 1931 г., съсредоточава огромна власт в неговите ръце. По силата на нейните текстове кралят лично назначава половината от

сенаторите в горната камара на сръбския парламент, а законите влизат в сила само след личното му одобрение.

За отношението на Александър Караджорджевич към малцинствата можем да съдим по случая с неговото посрещане на каменния мост в Скопие през 1912 г., където той бил посрещнат от деца с цветя. Когато княз Александър попитал едно момиченце каква е тя и получил отговора „българка“, той не се стърпял и ѝ ударил един шамар. Този случай е показателен: нетърпимостта към малцинствата намира израз в асимилационната политика, провеждана от новото кралство с *особена жестокост* в Македония, където четите на ВМРО, подкрепяни от местното население, започват неравна битка със сръбската администрация и върлуващите там просръбски чети. В отговор сръбската полиция тероризира с наистина впечатляваща жестокост местното население, като много от тези прецеденти са описани в книгата на френския журналист Анри Позе „Войната се връща“. Той свидетелствата от първа ръка за мъченията, на които са били подлагани българите в Македония от сръбската полиция и паравоенните чети, и те са наистина потресаващи. Частите, в които се описват мъченията, на които са подложени както инцидентно заловени четници на ВМРО, така и мирното население, не оставят място за съмнение: това са *военни престъпления*, които граничат с геноцид по отношение на македонските българи. И трябва да се отбележи, че асимилационната политика на Сърбия спрямо народностите в новата югославска държава не се отнася само до българите в Македония, а включва и ред други националности. В Черна гора например след изгонването на черногорския княз Никола Първи започва истинска гражданска война, в която сръбската армия и полицията тероризират местното население, при което хиляди черногорци са арестувани, пропъдени, убити или лишени от имотите си.

Част от тежките проблеми, пред които се изправят българите в Западните покрайнини след подписването на Ньойския договор, са свързани с *произволния начин*, по който е прокарана граничната бразда между двете държави. Член 27 от договора само приблизително очертава пунктовете, през които трябва да се прокара границата; предвидено е реалното ѝ очертаване да бъде извършено от специална международна комисия, която започва работа, но още в самото начало се сблъсква със сериозни трудности. Свръх всичко комисията се съгласява и с някои „корекции“ на постановеното от Ньойския договор, като на места вместо по билата на планините граничната бразда е прокарана в долините между тях, вследствие на което тя *разсича* в буквалния смисъл на думата 25 села и техните землища.

Постановена без оглед на реалните особености на терена и прокарана алогично и произволно, границата между Сърбия и България разкъсва родови връзки, отделя стопаните от техните имоти, *разделя дори живите от мъртвите*, тъй като понякога минава и през селските гробища. В същото време са *прекъснати* традиционните търговски пътища, като пазарите в крайграничните български градове, в които селяните продават своите стоки, се оказват недостъпни, а към сръбските пазари или липсват пътища, или тези пътища са дълги и трудно проходими, поради което произведените стоки стават неконкурентноспособни. Това довежда до недоимък, повишаване на цените на храните и истински глад в крайграничните села – особено тези в Босилеградския край, които са буквално откъснати от вътрешността на страната от трудно преодолима верига от планини.

Особено тежък е проблемът с тъй наречените „двувластни“ имоти. Това са имотите, чиито стопани са останали от другата страна на новата граница – а такива има

много. Тази ситуация принуждава селяните да преминават *ежедневно* границата, за да обработват своите имоти, но това се оказва трудно осъществимо, тъй като сръбските граничари или искат подкупи срещу това да ги пуснат, или направо им забраняват да преминават. Някои селяни рискуват и преминават нелегално границата, но това е изключително опасно начинание, тъй като, както посочва Андре Пози, това е навярно *най-строго охраняваната граница в Европа* по това време: с телени мрежи, гъсто наредени вълчи ями със заострени колове на дъното и пет пъти по-голям състав на сръбските гранични части в сравнение с българските такива, готови да стрелят на месо при всеки такъв опит.

Чак през 1929 г. в Пирот се състои двустранна конференция, която трябва да реши въпроса със двувластните имоти, съгласно чиито решения поданиците от двете страни на границата би трябвало да могат мирно да обработват имотите си, но това решение остава по-скоро на думи, отколкото на дело. Още на тази конференция сърбите поставят искане да се ликвидират двувластните имоти и да се създаде зона от 10 км. от българската страна, в която да не се заселват бежанци от Западните покрайнини. Една година по-късно на друга конференция по същия повод във Вранска баня Атанас Буров, тогава министър на външните работи, се съгласява с това искане, след което сръбската власт организира усилена размяна между имотите от двете страни на границата, но за не малък брой от тях проблемът остава висящ и до ден днешен.

Новото кралство на сърби, хървати и словенци *не признава* никакви малцинства. Доминираната от сърби официална власт третира своето население като един целокупен „триименен“ народ. Западните покрайнини са определени като част от „Стара Сърбия“, чието население е, разбира се, сръбско – „освободено“ в резултат от спечелената война. За да наложат тази своя концепция, властите прилагат безпощадна асимилационна политика. Българските училища са закрити, а учителите в тях – прогонени, и на тяхното място се назначават сръбски учители; част от българските църкви и манастири са ограбени и разрушени, от свещениците се изисква да подпишат декларация, че са сърби, а несъгласните се въдворяват в епархии във вътрешността на страната, или направо се прогонват. Налага се *насилствено сърбизиране на имената*, като вместо българската наставка „ов“ се поставя сръбската „ич“. Българските търговци са принуждавани да се декларират като сърби и да променят фирмите на своите предприятия, ако искат да продължат своята дейност. Учредява се “Сръбски национален комитет за култура и просвета”, който е призван да наложи сръбско етническо съзнание на българското население, като се внушава, че то има сръбско потекло, а на 6 ноември 1920 г. е “освободено” и се връща в пределите на “Стара Сърбия“.

Полицейският тормоз и насилието на граничните войски по отношение на крайграничните села са драстични: честа практика е непокорните българи да се завеждат до граничната бразда и там да се *разстрелват* с презумпцията, че са се опитали да пресекат нелегално границата. Според Иван Николов до 1939 г. на границата са избити около 300 българи. Маргарита Божкова цитира данни за убитите и малтретираните в присъединените към Сърбия села от Трънско, където равносметката е следната: „От с. Кострошовци са ликвидирани 13 души; от с. Паля — 4 души; от с. Клисурса — 13 души; от с. Драинци — двама; от с. Стрезимировци — 4 души; от с. Сухи дол — двама; от с. Грознатовци — 11 души. Цялото мъжко население от с. Паля е закарано в полицейския участък в клисура и бито жестоко. Жертвите се потапят в студена вода и след един час

разделени в две редици един срещу друг ги заставят да си удрят главите взаимно до разкървавяване. И тези злодеяния стават само в една година — 1925-та.“²

Сръбският произвол поражда съпротива от страна на местното българско население. Първоначално съпротивата е пасивна, с мирни протестни действия. След подписването на Ньойския договор жените в Босилеград в течение на три години *носят черни забрадки в знак на траур*. Когато през 1924 г. сръбските власти се опитват да вкарат в казармите българските младежи, в Цариброд се отзовават само 15% от набора – останалите предпочитат да се укрият или да емигрират. Въпреки забраните да се празнуват българските празници, нееднократно и ученици, и български учители организират такова празнуване, от което следват сурови санкции и непосилни глоби.

Ако в Западните покрайнини легалната съпротива е почти невъзможна, не така стоят нещата в България. Десетките хиляди бежанци от окупираните след Първата световна война територии се организират в бежански дружества – и бежанците от Западните покрайнини не правят изключение. През 1924 г. там е създаден временен Върховен комитет на бежанците, който свиква в София първата конференция на бежанските дружества от Цариброд, Босилеград и Трън. На нея Върховният комитет се конституира като постоянно действаща организация, която провежда активна дейност в България и редица европейски страни, издава свои собствени печатни органи – вестниците „Западни покрайнини“ и „Западно ехо“, като има 68 дружества и над 3000 членове. Върховният комитет на бежанците от Западните покрайнини се грижи за постоянно нарастващите бежанци, като подпомага тяхното настаняване и оземляване, изнася пред българското общество и пред Европа данни за насилието срещу българите в Югославия и пропагандира необходимостта от ревизия на Ньойския договор.

Този комитет постига значими успехи под председателството на големия български поет и философ Емануил Попдимитров, родом от Груинци, Босилеградско. Той взема дейно участие на Петия конгрес на малцинствата, организиран от Обществото на народите при 1929 г. в Женева. Въпреки активното противодействие от сръбска страна, Емануил Попдимитров извоюва правото да участва със съвещателен глас и държи силна реч пред този форум, благодарение на която конгресът *признава* съществуването на българско малцинство в Югославия, което сръбската страна отказва да признае, и приема Върховния комитет за бежанците и Ем. Попдимитров като негови представители. Ден по-късно той излага проблемите на българското малцинство и пред журналисти от малцинствата в света, а освен това провежда редица срещи със заинтересовани от малцинствените проблеми политически фигури. След този конгрес Върховния комитет за бежанците редовно е канен на европейските конгреси, посветени на малцинствените проблеми, а самият Емануил Попдимитров издава съвместно с Леона Ламук книга за националните малцинства.

Съпротивата на населението в Западните покрайнини не се изчерпва само с мирни и легални средства. От 1924 г. датират действията на една нелегална организация, наречена „Въртоп“, която се опитва *да извоюва свободата на българите с оръжие в ръка*. Официалното основаване на Вътрешната западнокрайска революционна организация „Въртоп“ (името е взето от един планински връх близо до Босилеград) става на 16 декември 1929 г., а член първи от нейния устав гласи „Целта на Организацията е освобождението на поробените Западни български покрайнини и присъединяването им отново към България“. Един от първите ръководители на „Въртоп“ е Иван Тодоров Гошев,

² Маргарита Божкова, „Българите в Западните Покрайнини“, 1996

който е бил директор на гимназията в Цариброд. За залавянето му сръбските власти определят награда от 200 000 динара. Под негово ръководство „Въртоп“ се свързва с ВМРО, откъдето получава логистична и методическа помощ.

Организацията извършва редица атентати на територията на Западните покрайнини, но и във вътрешността на страната – включително в Белград. Властите отговарят с масирани репресии, за които Иван Николов посочва: „Само в Цариброд са арестувани 362 души, заподозрени за участие във “Въртоп”. Десетки от тях са осъдени на затвор от 1 до 20 години. Произнесени са и са изпълнени и няколко смъртни присъди. През 1929г. група селяни от Босилеградските села Дукат, Назърица, Милевци и Извор са осъдени за съучастие в атентата на железопътната линия между Враня и Прибой. Захари Янакиев от Долна Лисина е осъден на смърт и обесен в Белград за участие в този атентат. Така Босилеград и Цариброд стават арена на истинска гражданска война. Някои от членовете на “Въртоп” провеждат диверсионни акции дори и в самия Белград.“³

Организацията не се занимава само с диверсии, които се стремят да привлекат вниманието върху терора над българите в Западните покрайнини. Поддържа се връзка с Върховния комитет за бежанците, издават се и вестници – „Западно ехо“ и „Въртоп“, в които се изнасят факти за жестокия терор над българите в окупираните територии. След официалното си учредяване организацията придобива стройна структура, напомняща тази на ВМРО – с Централен комитет, чети и воеводи. Нейните действия срещат симпатията и одобрението на населението, поради което се превръщат в *истински кошмар* за сръбските власти. Някои от четите водят тежки сражения с полицията и сръбските военни части. Особено показателно за сръбската тактика е сражението, водено от една западнокраинска чета с полк от сръбската армия, при което българското население на селата Звонци, Поганово, Ясенов дел, Одоровци и Драговита е принуждавано да върви пред сръбските войници – в качеството на *жив щит*. Много от дейците на организацията – като легендарния войвода Асен Николов, Васил Цветков и Нацко Илиев, загиват в такива сражения, а други са осъдени на смърт или на дълги срокове затвор.

„Въртоп“ действа активно до военния преврат на 19 май 1934 г., след който правителството на Кимон Георгиев *забранява и разтуря* организацията. Нейният ръководител Иван Гешов веднага след 9-ти септември 1944 г. е арестуван и убит. Много от членовете на организацията са обявени за *врагове на народа* и изпратени в Титова Югославия, където обаче отказват да ги съдят и ги връщат обратно, за да попаднат в концлагери или за да бъдат разстреляни в пернишките мини. Подобно на ВМРО, и ВЗРО не избягва вътрешните разпри – част от нейните членове се ориентират към военния кръг „Звено“, който провежда *просръбска политика*, а по-късно, идвайки на власт чрез преврат, слага край на освободителните движения в Македония и Западните покрайнини.

Официалната българска политика към българите в Западните покрайнини в годините между двете световни войни може да се определи като колеблива и несигурна. Българските правителства правят опити да ревизират Ньойския договор, като покрай това поставят и въпроса за българите в Югославия, но не разполагат с външнополитически ресурс, за да наложат своите виждания. Тези усилия включват възстановяването на отношенията със съседните страни на Балканите, но ситуацията не позволява при това възстановяване да се предявяват териториални претенции към тях. През 1923г. правителството на Стамболийски подписва Нишкото споразумение с Югославия, което се тълкува като дипломатически пробив, но това споразумение предвижда и мерки по

³ Иван Николов, „Българите в Югославия – последните Версайски заточеници“, София 2002

укрепване на границата, с цел да се спре нелегалното преминаване на четите на ВМРО в Югославия, чиято дейност е основния проблем, който тревожи сръбската страна. ВМРО от своя страна вижда в това споразумение *предателство*, и след военния преврат същата година Стамболийски е убит.

При подписването на Пиротското споразумение от 1929 г., за което преговорите се водят от външният министър Атанас Буров, е направен опит за преодоляване на напрежението между България и Югославия, както и за подобряване живота на българското малцинство. За последното от сръбска страна са дадени обещания, впоследствие неизпълнени, като обаче и този път разменната монета е ликвидирането на ВМРО.

След преврата през 1934 г., извършен от Военния съюз и кръга „Звено“, новото правителство на Кимон Георгиев прави опит да подобри отношенията на България с Югославия, като премахва основния пречещ фактор – организациите, които се борят за свободата на българите в окупираните територии. Както ВМРО, така и ВЗРО са забранени и разформирвани. Същевременно са разпуснати и забранени и политическите партии в страната, видни политически лидери са интернирани, забранени са и профсъюзите. Новото правителство обаче съществува само няколко месеца – до януари 1935 г., когато царят, който изпитва недоверие към „Звено“ налага замяната на Кимон Георгиев с генерал Пенчо Златев, който по-късно е заменен от Андрей Тошев. Демократичните свободи обаче не са възвърнати, а статута на политическите партии не е възстановен до началото на Втората световна война – при което Конституцията е на практика суспендирана, а Цар Борис Трети реално ръководи всички власти в страната.

В края на 30-те години основните външнополитически усилия на България са свързани с възможностите за ревизия на Ньойския договор. Тон в това отношение дава Германия, която след идването на Хитлер на власт, отхвърля една след друга ограничителните клаузи на Версайския договор. След най-важните от тях са ограниченията във въоръжаването и наложения лимитът върху броя на военнослужещите. След успеха на Германия дипломатическите усилия на България се насочват в тази посока. Тъй като освен Германия за ревизия на мирните договори настоява и Русия, а също и Италия, реакцията на Англия и Франция е твърде колеблива – и българските искания постигат успех. На 31 юли 1938 г. България подписва със страните от Балканския пакт Солунската спогодба, която премахва ограничителните военни клаузи за страната ни. След избухването на войната България се опитва да запази неутралитет и да отбива настояванията да се включи на страната на Тристранния пакт колкото се може по-дълго. По същото време обаче настъпват благоприятни условия за ревизия на други клаузи от Ньойския договор, свързани с окупираните територии. На 30 септември 1938 година е подписано Мюнхенско споразумение, с което под германски натиск Англия, Франция и Италия се съгласяват от Чехословакия да се откъсне Судетската област, в която преобладаващата част от населението е от немски произход.

Този акт е първият след Първата световна война, при който се променя териториалното статукво, установено с Версайската система от мирни договори. Той дава надежда, че подобна ревизия може да се реализира и на Балканите – и благоприятни условия за това настъпват, след като военните действия вече са започнали. Българското правителство се насочва към връщането на териториите, присъединени към Румъния по силата на Букурещкия договор от 1913 г., с който северната ни съседка получава Южна Добруджа, но тенденцията е постепенно да се възвърнат всички отнети по силата на

Ньойския договор територии. През пролетта на 1939 година министър-председателят Георги Кьосеиванов издава и разпространява до българските дипломатически представители секретна директива под №19, в която степенува българските искания: Южна Добруджа – до границите, определени от Берлинския конгрес; Беломорска Тракия – в границите, определени от Букурещкия договор (1913 г.) и евентуално предадените на Югославия с Ньойския договор Западни покрайнини.

Възможности за връщане на Южна Добруджа възникват през пролетта на 1940 г., тъй като по същото време СССР, по това време съюзник на Третия райх, започва присъединяването на Бесарабия и Буковина. Лавирайки между Москва и Берлин, българската дипломация притиска румънската страна и постига започването на мирни преговори за Южна Добруджа. Така се стига до подписването на Крайовската спогодба, по силата на която Южна Добруджа е върната на България, и се извършва размяна на населението, като българското население от Северна Добруджа се преселва в Южна Добруджа, където са оземлени от българската държава, а населените в Южна Добруджа румънци се преселват на техните имоти.

Този успех подхранва надеждите, че и клаузите, отнасящи се да Западните покрайнини, ще бъдат ревизирани. Де факто тези територии, а също и Поморавието, Вардарска и Егейска Македония попадат под българска власт, но това не се случва вследствие на мирни преговори, а вследствие на военните действия на Балканите и развитието на събития, които правят присъединяването на България към пакта практически неизбежно.

Тристранния пакт е подписан в Берлин на 27 септември 1940 г. и представлява военен съюз между Германия, Япония и Италия, като съюзилите се страни си разпределят зоните на влияние и бъдещите териториални придобивки в световен мащаб. Започва сериозен натиск от германска и италианска страна към България – за нейното присъединяване към пакта. За кратко време страната ни се оказва разменна монета за различните интереси на великите сили. На 16 октомври 1940 година германският външен министър Рибентроп иска от София в двудневен срок да определи политиката си спрямо Пакта. Същия ден в Рим Мусолини заявява на българския посланик, че Италия очаква от България да се включи в предстоящата война срещу Гърция. Българските дипломати разбират, че между исканията на Италия и Германия няма съгласуваност, което дава шанс да се отхвърлят и двете предложения. Два дни преди това управляващите в София са предупредени и от английския крал Джордж VI, че ако България се нареди сред противниците на Британската империя, то тя ще се превърне в театър на бойни действия. САЩ също се включват в дипломатическия натиск срещу България. След горчивите уроци на предишните войни страната избира да протака и отлага обвързването до последния възможен момент.

Но в началото на 1941 година обстановката на Балканския полуостров се променя. В Пакта се включват Румъния и Унгария. След началото на Итало-гръцката война Гърция месеци наред оказва упорита съпротива на италианските дивизии в Албания. Липсата на победа в перспектива може да доведе до дебаркирането на противникови части в Гърция и откриването на нов европейски фронт. За да се правят със ситуацията, войските на Вермахта имат само една опция – да преминат на юг към Гърция, а това означава да преминат през България, което пък налага включването на страната ни в Тристранния пакт. В пореден опит за печелене на време управляващите в София настояват в него едновременно да влезе и Югославия. Едва след като в Белград потвърждават готовността

си да се включат в Пакта и съобразявайки се с факта, че в Румъния е разположена германска армия, която няма дълго да чака България за коридор към Гърция, правителството взема фаталното решение да се присъедини към Тройния съюз; в противен случай България неизбежно би била окупирана от германската армия.

На 1 март 1941 година във Виена министър-председателят Богдан Филов подписва присъединяването на България към Тристранния пакт. Условието за това присъединяване на практика реализират националния идеал, заложен още от Сан Стефанския договор. На България се обещава излаз на Бяло море от устието на р. Струма до устието на р. Марица. Същия ден войските на Вермахта започват да навлизат в страната и да се дислоцират по южната граница. Същевременно Хитлер обещава и на Кралство Югославия излаз на Бяло Море, за да привлече тази страна в своя съюз. Договорът за присъединяване на кралството към пакта е сключен във Виена на 25 март. Два дни по-късно обаче в Белград избухват безредици, организирани от група просъюзнически настроени офицери и политици, свързани с британските тайни служби, които извършват държавен преврат. По този начин държавата фактически остава извън Тройния съюз. Това променя германските военни планове, при което армията на Вермахта започва война и срещу Гърция, и срещу Югославия.

Още преди капитулацията на Югославия на 17 април, България започва преговори с победителите за контрол над част от окупираните територии, като, разбира се, на първо място се имат предвид Вардарска и Егейска Македония, както и Западните Покрайнини. На 18 април се състои среща между цар Борис Трети и Хитлер, на което е постигнато политическо споразумение България да поеме контрола върху Поморавието и територията на Вардарска Македония до река Вардар, макар Цар Борис III да настоява да получи по „историко-емоционални причини“ и части западно от тази зона (Охрид). Договореният преди това излаз на Бяло море от устието на р. Струма до устието на р. Марица като цяло се запазва. След допълнителни преговори, Охрид също е предаден на България, като под българска администрация попадат по-големият дял от Вардарска Македония, източният дял на Егейска Македония, Западна Тракия, Западните покрайнини и Поморавието при западна граница със Сърбия по Сан Стефанския мирен договор. България поема ангажимент да замени германските войски на територията на Македония, Моравско и Западна Тракия, като създаде администрация на тези райони и запази различни германски икономически интереси там. Българската армия има само охранителни функции в новоосвободените земи. Те са дадени „под временно българско управление“, като окончателното прокарване на границите трябва да се уточни след войната.

С тези договорености настъпва период на истинско възраждане за българите в Западните покрайнини и останалите територии, отнети по силата на Ньойския договор. България неколкосткратно увеличава своя държавен бюджет, като се влагат милиарди за подобряване на живота на населението в териториите под българска административна власт. С тези пари се строят нови училища, болници, пътища, железопътни линии и други граждански и промишлени обекти. Не малка част от емигриралите българи се връщат по своите родни места, като в Западните покрайнини българските войски и администрация са възторжено приемани от населението, което вижда в новите власти гаранция за връщането на Западните покрайнини в границите на България.

След откриването на Източния фронт срещу СССР и намесата на САЩ във войната съотношението на силите се променя. Все по-ясно става, че Германия ще изгуби войната. Това засилва и натиска за излизане от губещия военен съюз – БКП отново поема курс на

въоръжена борба и организира нелегални бойни групи и партизански отряди, докато легалните опозиционни партии - БЗНС „Врабча 1“, Демократическата партия на Никола Мушанов, бившите сговористи, събрани около Атанас Буров и част от социалдемократите, настояват за търсене на контакти със САЩ и Англия и търсене на възможности за промяна на външнополитическия курс и преминаване на България към антифашистката коалиция.

В края на 1941 г. първо Канада, Австралия и Нова Зеландия, а след това и Великобритания обявяват война на царство България. В отговор българското правителство обявява война на Великобритания и САЩ. Така се стига до масирани бомбардировки на съюзниците над София и други български градове, в които загиват хиляди българи. Въпреки това страната ни не се включва активно в бойните действия по фронтовете, като цар Борис Трети отказва да допусне участието дори на доброволчески формации във войната. България не обявява война на СССР и поддържа дипломатически отношения с Москва.

След поражението на германските войски при Сталинград съотношението на силите се променя. През септември 1943 г. Италия капитулира и излиза от войната, с което позициите на България като съюзник на Германия стават крайно несигурни. Преждевременната смърт на цар Борис Трети усложнява ситуацията. Съветът на регентите посочва нов министър-председател – дотогавашния финансов министър Добри Божилов. Междувременно се активизират поддържаните от БКП партизански отряди, а опитите на правителството да се справи с тях с помощта на армията не дават резултат, тъй като с приближаването на Червената армия до границите на България все повече хора се присъединяват към тях. На 18 май 1944 година съветското правителство връчва нота на България с искането за незабавно прекратяване на съюза с Германия. Същия ден кабинетът на Добри Божилов подава оставка, за да не даде категоричен отговор.

Образуването на 1 юни 1944 година правителство на Иван Багрянов търси възможности да намери изход от задълбочаващата се криза. На 26 август 1944, под заплахата от настъпващата в Румъния Червена армия, то обявява неутралитет на България във войната между Германия и Съветския съюз. Заявено е, че германските войски трябва да напуснат страната, а в случай на отказ ще бъдат разоръжени. Правителството се опитва да проведе преговори за мир с Великобритания и САЩ в Египет, но тези усилия остават без резултат. В същото време парламентарната опозиция заедно с контролирания от комунистите Отечествен фронт излизат с обща декларация за ново правителство, спазващо конституционните норми, но скоро след това по искане на Георги Димитров Отечествения фронт оттегля подписа си.

В крайна сметка на 2 септември 1944 г. е гласувано ново правителство начело с Константин Муравиев, което прави последни опити да предотврати войната между България и СССР, чиито армии са близо до българската граница. То прекъсва дипломатическите отношения с Германия, иска официално примирие от САЩ и Великобритания и започва изтеглянето на българските войски от териториите, анексирани от Югославия и Гърция. Въпреки това на 5 септември СССР обявява война на царство България, а на 8 септември войските на Червената армия пресичат българската граница. Същия ден Муравиев обявява война на хитлеристка Германия, но за промяна на позициите вече е късно. На 9 септември последното конституционно избрано българско правителство е свалено чрез военен преврат. Отечествения фронт съставя ново

правителство, начело на което застава Кимон Георгиев, който подписва примирие със СССР, което предполага и незабавно включване на България във войната.

До този момент на българската армия практически не участва във войната. Фронтите линии минават далеч от територията на страната, а българското правителство устоява на германския натиск и не изпраща войски на Източния фронт. На практика военните действия започват след идването на власт на правителството на Отечествения фронт. Плановите на върховното командване на армията на СССР предполагат насочването на българската армия в бойните операции на югославска територия, тъй като е очевидно, че югославските партизани не могат сами да изтласкат немските войски. В резултат на 5 октомври 1944 г. в Крайова се сключва спогодба за военно сътрудничество между България и представители на съпротивата от окупирана Югославия. Постигнато е съгласие до края на войната да не се повдига въпроса за Западните покрайнини, както и този за Пиринския край.

На 6 октомври Сталин съобщава на Георги Димитров, че българските войски трябва да бъдат изведени от Беломорието. Това е едно от условията на Великобритания при определяне зоните на влияние на Балканите, което Съветският съюз приема, за да получи политическия контрол върху Румъния и България. На 28 октомври е подписано Московското примирие, с което България официално преминава на страната на Съюзниците. Така българската армия се оказва в парадоксалната ситуация да „освобождава“ териториите, които до този момент са били администрирани от българската държава, а с продължилото три години българско управление на Западните покрайнини е свършено. След края на война въз основа на договарянето в Ялта България остава в зоната на влияние на СССР и на практика загубва своята автономия за цели 45 години, а границите ѝ остават в предвоенните си очертания – като единствено Южна Добруджа остава българска територия.

След края на Втората световна война България практически губи възможността да има собствени външнополитически и геостратегически приоритети, така че мисълта за правата на българите в окупираните територии остава на заден план десетилетия наред. Първоначално българите в Западните покрайнини се радват на реални малцинствени права, причината за което се крие в преговорите между Тито и Георги Димитров за създаване на Балканска федерация, което на практика означава България да се присъедини към съществуващата към този момент федеративна република Югославия. Първоначално ръководството на КПСС подкрепя този проект, но след влошаването на отношенията между Тито и Сталин той е изоставен – и България е провидяна отново като враг от сръбска страна, а от българска гледна точка като такъв се вижда Югославия, отклонила се от каноните на тогавашния комунизъм.

Диктуваната от Москва българска политика е в разрез с националните интереси на страната. Идеята за Балканска федерация предполага включване на България в една федеративна държава, в която страната ни би изгубила своя суверенитет и би попаднала в положението на другите съставляващи части от Югославия, доминирани от сръбската администрация. За да се осъществи такова включване, властите в България насилствено денационализират българите в Пиринска Македония, обявявайки ги за македонци. Това е свързано със стратегията на евентуалното обединяване – свързващо звено в нея е именно Македония, която също получава федерален статут, като включва в себе си и Пиринска Македония. Позорния контекст на тази сделка проличава при сключването на Бледската спогодба, подписана от Тито и Димитров на 1 август 1947 г. в Блед, Словения. Нейните

клаузи предполагат включване на Пиринска Македония в състава на федерална Югославия като част от Федеративна народна република Македония; отказ на Югославия от Западните покрайнини и връщането им в пределите на България; както и премахване на визите между двете страни и създаване на митнически съюз. Въпреки че очевидно е в разрез с националните интереси поради неравностойността на териториалната размяна на Пиринска Македония срещу Западните покрайнини, тази спогодба поражда надежда сред българите в Югоизточна Сърбия, които вижда в нея шанс за скорошно освобождение.

Тези шансове се оказват илюзорни – с изострянето на отношенията между Тито и Сталин се изострят и отношенията между България и Югославия, а за българите в Западните покрайнини отново настават тежки дни. Разривът между двете държави настъпва с резолюцията на Коминформбюро от 28 юни 1948 г., която е ясен знак за скъсването на отношенията между комунистическите ръководители на Югославия и на Съветския съюз. Резолюцията осъжда Югославската комунистическа партия за това, че провежда в основните въпроси на външната и вътрешната политика неправилна линия, която представлява отклонение от марксизма-ленинизма. Това е идеалният шанс за Тито да скъса с провежданата от КПСС политика и да поеме по собствен път, следвайки доктрината на „необвързаните страни“.

От това решение обаче следват тежки последствия за българите в Западните покрайнини, тъй като те престават да бъдат мислени като разменна монета за териториална сделка на Югославия с България. Скоро след това възкръсват старите асимилационни политики на Кралство Югославия – и много българи преминават през югославските концлагери „Голи Оток“ и „Свети Гьргур“. Както в България, така и в Западните покрайнини властта на местно равнище се упражнява от малограмотни, но пък верни на партията кадри, като последствията от тяхното управление остават своите следи и върху днешния стандарт на живот в тези области. Традиционните за региона животновъдство и земеделие западат, природните богатства се експлоатират безогледно, като печалбите от тяхната експлоатация не остават за местното население, а се прибират от големите областни центрове, в следствие на което започват миграционни процеси, свързани с ниското качество на живот в пограничните райони – и населените с българи региони постепенно се обезлюдяват.

От 1949 г. властите предприемат действия, насочени към заличаване на историческата памет на българското малцинство. Започва кампания за унищожаване или оскверняване на историческите паметници, свързани с България. В Цариброд е взривен Паметника на българския воин, военното гробище е изравнено със земята (и до днес на неговото място има нещо като градинка), занемарен и порутен е паметникът на Нешков връх, където се погребани тленните останки и на българските, и на сръбските воители, паднали по време на войната между България и Сърбия от 1885 г. в битката на това място. В Босилеград е заличен паметникът на Къню Дошев, български войник, защитавал Босилеград от сръбските нашественици. Църквите и манастирите също не са пощадени – част от тях са разрушени, други са ограбени, а в трети са заличени българските надписи и са обявени за сръбски. Същевременно на много места се откриват паметници в памет на „жертвите на българската фашистка окупация“, като по този начин властите целят да култивират чувство за историческа вина у българското население.

Най-тежки последствия за българската национална идентичност обаче има тъй наречената „реорганизация“ на образователната система, започнала през 1957 г., чиято цел е да се премахне обучението на български език в училищата. До 1987г. правото на

обучение на майчин език постепенно се редуцира както в основните училища и гимназиите, така и в детските градини. Вместо това се налага популярния и до този момент модел на двуезичното обучение, в който часовете по български език са крайно редуцирани, а всички други предмети се изучават на сръбски, като учението се провежда по сръбските учебници, в които, разбира се, България е разглеждана в негативна светлина, доколкото изобщо става дума за нея. Българският език постепенно се изгласква от всекидневното битие – на сръбски се говори на масовите обществени събития и в медиите, сръбският е и единствения допустим в отношенията на хората с органите на държавната и общинска администрация. Стига се до парадокси – като посоченият от Иван Николов: „Босилеград е запомнен по това, че партийните номенклатурчици през 1987г. импровизират някакъв референдум, на който българите сами се отказват от правото на обучение на майчин език. Въпреки че този случай е безпрецедентен в историята на предателството, той е напълно разбираем и обясним, ако се имат предвид реалните условия, в които живее българското малцинство.“⁴

През 1962 г. се провежда тъй нареченото „административно преустройство“ на общините, при което част от около една трета от общините Босилеград и Цариброд, населени с българи, се присъединяват към съседните сръбски общини Сурдулица, Бабушница и Пирот. По този начин компактното българско население е разделено и прикачено към общини, в които преобладава сръбско население – и които съответно са управлявани от етнически сърби, което до голяма степен подпомага асимилацията на българското малцинство. Към Сурдулица се присъединяват селата Божица, Клисурса, Топли дол, Паля, Кострошевци, Драинци и Стрезимировци. Към Пирот - Славиня, Власи и Държина, а към Бабушница – Звонци, Нашушковица, Берин Извор, Ракита, Вучи дел и Ясенов дел. По този начин компактността на българското население е разбита, а тъй като сръбските кметове по-лесно постигат изгодни за своите общини позиции пред местната и централна власт, постепенно се налага мнението, че е по-добре да се живее под сръбска управа.

Може би най-красноречиво е пренебрегването на правата на малцинството в сферата на религията. Българските черкви и манастири са обявени за сръбски и попадат под пълната зависимост от Сръбската православна черква; богослужението в тях се провежда по сръбски ритуали и на сръбски вариант на черковнославянски, а проповедта се чете на сръбски – и то най-често от свещеници сърби, тъй като българските такива са или прогонени, или командировани във вътрешността на страната. Разликите в това отношение са видими при сравнение с религиозните права при други малцинства – например румънското малцинство не само е запазило своите църкви, но и самите те се намират под юрисдикцията на Румънската патриаршия.

Не по-добра е ситуацията в медиите на български език и в сферата на културата. Такива медии наистина има, за разлика от периода до Втората световна война, но те се намират под прекия контрол на комунистическата партия и на практика се използват повече за партийна пропаганда, отколкото за обсъждане на проблемите на българското малцинство. След началото на 60-те години се появяват в. „Братство“ и списанията „Мост“ и „Другарче“, а по-късно и емисии на български език по нишките радио и телевизия. В тези медии обаче няма да открием и следа от проблемите, които вълнуват българското малцинство и които му пречат да живее достойно и свободно.

⁴ Иван Николов, „Българите в Югославия – последните Версаски заточеници“, Босилеград, 2002, с.20

В административното обслужване на населението повече от ясно личат амбициите да бъде асимилирано българското население. Гражданските регистри, в които се регистрират родените, сключилите брак и починалите, се водят на сръбски език. Фамилиите на българските жени се записват с окончание на –в, вместо на –ва, както е според българския правопис. Личните документи вече не се издават двуезично и в тях липсва изобщо графа за народност. Дипломите и ученическите книжки също се попълват на сръбски. Променят се или се сърбизират българските имена на хора, улици, площи, местности и селища, като целта очевидно е да не остане знак, че живеещите в Западните покрайнини са българи.

До смъртта на Тито през 1980 г. федеративната Югославия е относително стабилна, като балансът между включените в нея републики и автономни области се удържа от общата комунистическа партия, която на практика управлява държавата. След приемането на новата конституция от 1974 г., с която се утвърждава формулата на федерализма в опит да се потуши напрежението между Сърбия, опитваща се да удържи централизацията на страната, и отделните републики и автономни области, настояващи за повече автономия. Този баланс се поддържа от съвет на федерацията, който включва по един представител на всяка от съставните части във федеративната държава.

Единството успява да се задържи толкова дълго, тъй като Югославия е с относително по-висок стандарт от повечето страни от другите социалистически страни, гравитиращи около СССР – и най-вече тъй като нейните граждани се ползват с повече свободи, а икономическият режим е по-либерален и допуска развитието на частен бизнес. Освен това Югославия е щедро подкрепяна от западните страни, които я разглеждат като буферна зона между Изтока и Запада.

Постепенно обаче тази стабилност започва да се разпада – особено след смъртта на Тито. Нарасналият държавен дълг и високата корупция допринасят за този разпад, но от основно значение е недоволството на федеративните републики от начина, по който се разпределя държавния бюджет. Словения и Хърватия са недоволни от факта, че произвеждат повече, отколкото получават като финансови средства от това производство. В Косово стачкуват и протестират, като се стига до противопоставяне между сърбите и албанците, които съставляват над 70% от населението в автономната област. С падането на Берлинската стена и разпадането на Варшавския договор и подкрепата от Запада става излишна – никой вече няма нужда от изкуствено създадената федеративна държава. Една след друга включените в състава ѝ републики провеждат референдуми, обявяват своята независимост и напускат федерацията.

Това разпадане обаче не минава безболезнено, тъй като както в Сърбия, така и в останалите републики на власт идват националистически ориентирани политици, а желанието на сръбската страна на всяка цена да удържи целостта на федеративната държава, създава условията за бъдещата гражданска война. От 1987 г. на власт в Югославия идва Слободан Милошевич, който използва сръбското население в обявилите независимост републики, за да подклажда етническо напрежение и да създава псевдодържави – като съществуващата и до днес Република Сръбска в Босна и Херцеговина. Така се стига до последната етническа война в Европа – военните действия започват първо в Словения, после в Хърватия, след това с особено ожесточение в Босна и Херцеговина. Войната приключва с Дейтънското споразумение, което на практика легализира разпадането на Югославия – като остатъчната част от федеративната държава

се свежда до съюз между Сърбия и Черна Гора, просъществувал само до 2006 г., когато и Черна гора обявява своята независимост.

Дейтънското споразумение обаче не е края на войните в Югославия. Милошевич се опитва да запази сръбската власт над Косово, тъй като това е важно за самочувствието на сърбите от историческа гледна точка – там се състои битката на княз Лазар със султан Мурад и неговия син Баязид, след загубата на която сръбските земи стават васални на турската империя. Поради това той провежда етническо прочистване в областта, което довежда до военни действия на НАТО срещу остатъчна Югославия, завършили с нейното поражение. Милошевич остава на власт до президентските избори през 24 септември 2000 г., на които губи от кандидата на блока Демократична опозиция на Сърбия Воислав Кошуница, но отказва да признае поражението си. След масови демонстрации в Белград и други големи градове, на 5 октомври 2000 г. Милошевич е принуден да се оттегли от президентския пост. Още от 1999 г. срещу него са повдигнати обвинения в престъпления срещу човечеството от трибунала в Хага, и на 29 юни 2001 г. Милошевич е предаден на трибунала, като умира в затвора, преди да е приключил процесът срещу него.

След падането на Берлинската стена комунистическите партии губят своя монопол в страните от федерацията, включително и в Сърбия. Появяват се партии с различна политическа насоченост – както демократични, така и националистически, а също и странни хибриди между комунизъм и национализъм, маскирани с демократични претенции. Една от новите партии е Демократическата партия, основана през 1989 г. от Зоран Джинджич и Воислав Кошуница. През 1992 г. обаче Воислав Кошуница я напуска, тъй като подкрепя босненските сърби, водени от Радован Караджич, с което Зоран Джинджич не е съгласен. През 2000 г. е формиран блокът „Демократична опозиция на Сърбия“, който включва както Демократическата партия, така и Демократическата партия на Сърбия, и който издига Воислав Кошуница като общ кандидат за президент. Кошуница печели изборите, но избирателната комисия отказва да признае резултатите, което предизвиква масови протести. На 5 октомври 2000 г. няколкостотин хиляди души се струпват в Белград и завземат най-важните държавни институции, като запалват сградите на съюзния парламент и сръбската държавна телевизия РТС. Тъй като полицаите масово започват да преминават на страната на протестиращите, в крайна сметка Милошевич е принуден да отстъпи. Така Кошуница става президент, а Зоран Джинджич става премиер през януари 2001 г.

Падането на Милошевич и успехът на опозиционните партии вдъхват надежда, че Сърбия може да поеме по демократичен път на развитие. Управлението на Зоран Джинджич, който не се поколебава да предаде Милошевич на трибунала в Хага, и който води активни преговори за възстановяването на Сърбия от войната, дават основания за подобни надежди. За съжаление отношенията между Джинджич и Кошуница се изострят и Демократическата партия на Сърбия напуска демократичната коалиция, спечелила изборите. В същото време реформите на Джинджич засягат интересите на сенчестия бизнес и неререформираните служби за сигурност – и на 12 март 2003 г. премиерът е убит от снайперист, като убийството е поръчано от шефа на Червените барети Милорад Лукович (Улемек) – Легия, при все че според някои наблюдатели това не е последната брънка по веригата – като следите на това престъпление отвеждат в президентския кабинет на Кошуница. С това надеждите за демократично развитие на Сърбия са пресечени; именно Кошуница е избран за премиер на изборите през октомври 2007 г. – и махалото на политическите тежнени се люшва по посока на национализма.

Падането на Милошевич, победата на Кошуница в президентските избори и най-вече управлението на Джинджич вдъхват надежди и у българите в Западните покрайнини, че в новия формат на Югославия, останала всъщност само като съюз между Сърбия и Черна гора, техните права ще бъдат зачетени. По-будните от тях се включват в протестите срещу Милошевич, някои се присъединяват към партиите на Джинджич и Кошуница. Но кратката битка за демократизиране на страната, пресечена от убийството на Джинджич, се води на равнището на държавното управление, докато местната администрация и особено секретните служби остават нереструирани, като поведението им се формира от стари рефлексии и традиционно недоверие към етническите малцинства.

Положението на българите в Югоизточна Сърбия не се променя – напротив, става по-лошо поради следвоенната икономическа разруха и разката смяна на системата, при която държавните предприятия фалират или се разграбват. Посочвайки бързия темп на влошаване на жизнения стандарт, Иван Николов подчертава: „В края на XX век почти всички стопански предприятия в Западните покрайнини са съсипани. Те са изправени пред липса на капитали и суровини, лоша и застаряла технология и ниска производителност на труда. Най-големи проблеми са липсата на пазари и пласментът на готовото производство. Почти не съществуват условия за частен бизнес поради лошата държавна политика. Така например, в Цариброд през 1995г. средната заплата е по-ниска от републиканската с 88%. През 1996г. тя намалява още повече – с цели 119%, а през 1997г. намалява с над 200%. Това показва скоростта на обедняване на българското население. Във връзка с новите условия на стопанисване икономиката на Западните покрайнини е застрашена с тотален срив и сериозни социални трусове. Безработицата, която и досега е сред най-високите в Сърбия, ще се увеличава още повече, а границата с България при твърдия режим на минаване затваря всички възможности за свързване с българските пазари и успешно стопанисване на пазарни основи.“⁵

От този последен период от съществуването на югославската държава датират и първите опити на българското малцинство да се организира политически, за да защитава своите интереси. През 1990 г. в Ниш е основана първата политическа партия на българите в Западните покрайнини – Демократичният съюз на българите в Югославия (ДСБЮ)⁶. Целта на тази партия е да обедини българите в Югославия, за да могат те да отстояват своята национална и културна идентичност, да полагат усилия за всеобхватен стопански, културен и демократичен прогрес на малцинството и зачитане на неговите граждански права и свободи според стандартите на тогава действащата Конституция. Въпреки че партията е била обвинявана в сепаратизъм, тя не демонстрира идеи за ревизия на Ньойския договор и връщане на Западните покрайнини на България. Всъщност сред основните ѝ цели е българското малцинство да реализира всичките си национални и граждански права, залегнали в конституцията на Югославия. ДСБЮ се обявява и за демократичен контрол на местните бюрократизирани управленски структури, както и срещу национализма, за свобода на малцинствените медии, за реформа на икономиката въз основа на частната собственост и пазарните условия на стопанисване.

Въпреки че с тази програма ДСБЮ с нищо не застрашава целостта на тогавашна Югославия, появата на партията съвпада с момента, в който федеративната държава започва да се разпада, поради което всяка демонстрация на несъгласие с управляващата

⁵ Иван Николов, „Българите в Югославия – последните версайски заточеници“, 2002

⁶ По подробно за дейността и целите на ДСБЮ можете да прочетете в Иван Николов, „Българите в Югославия – последните версайски заточеници“, 2002

върхушка се приема като национално предателство. Затова не е случайно, че срещу ДСБЮ се изсипват обвинения в сепаратизъм и яростни нападки от сръбската официална преса – особено след като внася Меморандум в Скупщината на Сърбия и в българското Народно събрание, в който поставя въпроса за решаване на реалните проблеми, засягащи националната идентичност на малцинството и настоява за защита на неговите права и създаване на условия за неговото нормално развитие.

Преживявайки под тежък политически натиск критичното последно десетилетия на 20-ти век, ДСБЮ преживява много критични моменти и промени в своя ръководен състав – и в крайна сметка през 2007 г. се раздробява, като от нея произлизат три етнически партии – Демократичен съюз на българите (ДСБ), базирана в Босилеград и ръководена към момента от Драголюб Иванчов⁷, Демократическа партия на българите, оглавявана първо от Ангел Йосифов, а след това от Небойша Иванов, и Партия на българите в Сърбия, оглавявана от Драголюб Нотев. Различията между трите партии на пръв поглед не са особено съществени, но докато ДСБ защитава твърдо и безкомпромисно позициите си за спазване на правата на българското малцинство⁸, другите две партии са по-предпазливи в своите искания и по-склонни да търсят колаборации със сръбските партии. Със съжаление трябва да се отбележи обаче, че поради това разцепление българските политически партии в Сърбия не могат да изберат никого и да решат почти нищо.

В края на 90-те години се появяват и Културно-информационните центрове на българското национално малцинство (КИЦ). През 1997 г. се появява КИЦ Цариброд, който учредява свой филиал в Босилеград. През 2006 г. филиалът в Босилеград се регистрира като самостоятелна неправителствена организация. През 2018 г. в Звонци беше учреден трети КИЦ, ръководен от Саша Златанов. Културно-информационните центрове развиват културна, просветна и информационна дейност, но честите нападки от страна на местните власти срещу тях често политизира тяхната активност и създава погрешно впечатление за техния статут.

През първите две десетилетия на 21 век Сърбия и останалите народи от бивша Югославия постепенно се възстановяват от пораженията на гражданската война, но това бавен и сложен процес, свързан с много вторични конфликти поради породеното от войната недоверие. За съжаление трудно може да се каже, че Р Сърбия е стъпила на пътя на демокрацията след падането на Милошевич: старият националистически режим е оставил своите следи – особено в мисленето на тези, които управляват държавата. На пръв поглед всичко изглежда наред: има демократична конституция, свободни избори, закони за малцинствата и дори изборни органи, които се грижат за тяхната културна идентичност – тъй наречените Национални съвети на малцинствата, държавата се стреми към членство в Европейския съюз. Под лъскавата опаковка обаче дремят стари балкански инстинкти и националистически рефлексии, дълбоко проникнали в държавния апарат корупционни

⁷ Последователни лидери на ДСБЮ, респективно на ДСБ (партията променя абревиатурата си след разпадането на Югославия) са Кирил Георгиев, Марко Шукарев, Иван Григоров, Арсо Тодоров, Йовица Костов и Драголюб Иванчов; Иван Николов е бил главен секретар и говорител.

⁸ В програмата на ДСБ партията се определя като „национална демократична партия на българското национално малцинство, която се бори за демократично гражданско общество в което може да се постигне оцеляване и равноправие на българите в Сърбия и да се създадат условия за тяхното нормално икономическо, културно и политическо развитие“ и се посочва, че ДСБ е „за зачитане на националните интереси и ценности на българите но и за общочовешките, цивилизационни, демократични и граждански ценности на съвременния свят без оглед на националната принадлежност“.

схеми, войнстващ популизъм, нереформирани служби за сигурност и разпасани местни власти.

Нещо по-лошо: днешна Сърбия е възприела модела на поведение на Титова Югославия – да стои разкрячена между Истока и Запада и да черпи по възможност ресурси и от едната, и от другата страна; да демонстрира, че иска да бъде член на ЕС и в същото време примерно да подписва търговски договор с Евразия. При това положение едва ли е чудно, че промените в Западните покрайнини са трудно доловими – и че българите в Западните покрайнини живеят в лоши условия, при твърде често нарушаване на техните права и накърняване на тяхното достойнство, което, разбира се, е горещо отричано публично.

4. Пренаписването на историята и отказаното право на историческа памет

Изкривяването на историческата истина и превратното тълкуване на историческите факти спрямо едно нарочено за асимилация малцинство винаги са били сред *любимите похвати* на сръбския национализъм и великосръбската политика. Целта в такива случаи е да се представи родината майка в негативна светлина, да бъде видяна като агресор и като отговорна за зверства и престъпления, да бъде внушавано, че всичко добро и цивилизовано в живота на това малцинство се дължи на сръбските усилия, докато държавата, към която то принадлежи, е носител на див и варварски манталитет.

За да бъде постигнато това внушение, щедро се измислят факти и се правят исторически възстановки за събития, които не са се случили по представяния начин или изобщо не са се случили, като в същото време други събития, които биха представили сръбската страна в неблагоприятна светлина, *се завоалират или направо изличават* от официалната историческа хроника. По този начин се изопачава, дописва и пренаписва историята на Сърбия – в зависимост от конюнктурните изисквания на времето, реализацията на сръбските интереси и интересите на силните на деня.

В този контекст отношението към българското малцинство в Сърбия не прави изключение. Нещо повече – при него пренаписването на историческата истина и *отказаното право на историческа памет* за миналото намират може би най-убедителния си пример. Целта, разбира се, е да се всее смут в душите на младите българи, да бъдат накарани да изпитват чувство на вина заради своя етнически произход и да бъдат изпълнени с отвращение към всичко, което ги свързва с България.

Доколко ефективна е тази националистическа стратегия, можем да съдим по днешното отношение към България в Република Северна Македония, където една не малка част от македонските българи не само че са зачеркнали своя етнически произход, но и най-откровено *ненавиждат* България и всичко българско, тъй като виждат в историческите си корени опасност за съществуването на своята отскоро създадена държава. В някакъв смисъл те продължават прилаганата спрямо самите тях стратегия, като се опитват спешно да изобретят някаква своя хилядолетна история, която да утвърди усещането, че са македонци, а не българи. В хода на това изобретяване те приписват на исторически фигури като цар Калоян и Гоце Делчев македонски произход, обявяват се за преки потомци на Александър Македонски, спешно организират структури, които претендират за наличието на македонско малцинство в Пиринска Македония, и разбира се, приписват на България какви ли не грехове и завоевателски амбиции.

Всичко това не е измислено от обитателите на Северна Македония. То е съставна част на сръбската асимилационна политика във Вардарска Македония от началото на 20-ти век насам. Всеки от тези новопоявили се хейтъри вероятно има в рода си прадеди, които са подкрепяли четите на ВМРО – понякога с цената на живота си. Сега всичко това е *забравено* – и то при положение, че терорът и полицейският произвол в Македония след 1913 г. нямат равни на себе си дори в кървавата история на бивша Югославия, както и че хиляди и хиляди българи са оставили костите си по македонските земи – в битка за свободата на поробените там събрата.

Според сръбската гледна точка обаче първо всички македонци са сърби, второ всички битки с новата сръбска власт, оказала се *по-жестока от турската*, са дело на престъпници и терористи, които трябва да бъдат изстребени, трето, който ги подкрепя, заслужено трябва да сподели съдбата им. Изграждането на граница с бодлива тел, вълчи ями, гъсти постове и бункери с картечни гнезда – вероятно една от най-строгото охраняваните в Европа, служи за да предотвратява влизането на български чети в Македония, докато сръбските чети вилнеят на воля и правят каквото си искат с местното население. Границата прочее служи и за още нещо – да предотвратява емиграцията на македонските българи към България. Не случайно един от „героите“ в тъй нареченото Топлишко въстание, поручик Коста Пекиянац, който опожарява Босилеград и убива когото намери в околните села, е и един от палачите на българите в Македония.

С днешна дата всичко това е забравено – поне от политиците в македонските партии. Вместо да си го припомнят, те откриват сръбски културен център в Скопие и въвеждат в училищата обучение на сръбски език, вероятно с идеята, че по този начин помагат на раздалечаването на измисления македонски език от българския – и предотвратяват възможността някой да мисли българския като роден.

Споменатата граница обаче не разделя само Македония и България. Тя продължава на север и разделя българите в Западните покрайнини от тяхната родина, разсичайки на две села, ниви и гробища. Може би е редно да си припомним как се стига до нейното прокарване, благодарение на което тези българи се оказаха изгнаници не по своя воля. Тази граница е прокарана по силата на Ньойския договор, като съществена роля за нейното утвърждаване играе масираната сръбска пропаганда, която прави всичко възможно да представи българската армия като извършител на най-отвратителни престъпления. Цял легион от историци и публицисти плъпва из страните от Западна Европа и публикува вестници, книги и брошури, посветени на българските злодеяния. Генералният щаб на сръбската армия полага всички усилия да намери доказателства за българските злодеяния, а тъй като в много случаи това не е възможно, *манифактурира* такива доказателства, подправя снимки и записва измислени свидетели. Всичко това се събира в тритомна „Синя книга“, а част от тези съчинения по чудодеен начин се появяват като доклад на специално съставената и уж международна комисия, призвана да изследва престъпленията на българската армия в окупираните територии.

Бихме могли да предположим, че тези обвинения са плод на търсене на възможности да се оползотвори изгодния за Сърбия исторически момент – като след постигането на целите те ще бъдат забравени. Нищо подобно обаче, веднъж предявени, за да бъдат използвани за по-тежка присъда над България, документирана с Ньойския договор, те се превръщат в *траен елемент* от националната история и великосръбската пропаганда. Един пример е достатъчен, за да покаже доколко актуални са те и с днешна дата – въпреки изминалите повече от сто години от края на Първата световна война, въпреки разпадането на Югославия и очевидния крах на сръбския шовинизъм.

На 26 февруари 2017 г. беше тържествено отбелязана стогодишнината от Топлишкото въстание. Кулминацията на всички събития, свързани с този юбилей, беше в град Прокупле, пред паметника на загиналите във въстанието, където тогавашният премиер и кандидат за президент Александър Вучич държа тържествена реч в присъствието на Милорад Додик, президент на Република Сръбска (една от републиките в Босна и Херцеговина), председателя на Скупщината Мая Гойкович, повечето министри от сръбското правителство, кметове, депутати, областни управители и около 10 000

граждани. Неговата реч беше предшествана от една доста особена „възстановка“, която показваше как български офицер бие юноши, като ги кара да произнасят имената си на – ов, а не на –ич, и как по-късно е принуден да коленичи пред воевода от въстанието и да моли за милост. Събитието се предаваше на живо по националната телевизия, беше щедро отразено по всички сръбски медии, като след него се развихри *истинска кампания на антибългарско говорене*, изтъкващо какви ли не български зверства срещу мирното сръбско население.

Първоначално беше обявено, че речта по повод стогодишнината ще бъде произнесена от президента Томислав Николич. Спомням си колко се зарадвахме, когато разбрахме, че ще говори Вучич – предполагахме, че той ще държи една по-цивилизована, не твърдо националистическа реч. Оказа се, че сме се излъгали – словото на Вучич се оказа *истински еталон* за антибългарско говорене. Нищо от основните обвинения, предявени от сръбска страна при подписването на Ньойския договор, не беше спестено – избиването на 20 000 невинни сърби, опожаряването на хиляди къщи, разстрелването на сръбски свещеници, изгарянето на сръбски книги, опитите за насилствено побългаряване на населението, интернирането на сръбската интелигенция в концлагери в България – и прочее.

По думите на Вучич Топлишкото въстание заемало място не само в сърцата и паметта, но и в цялата история на сръбската нация и историята на Първата световна война. Сърбите трябвало да се гордеят с него – тъй като било *единственото въстание* срещу окупационните сили в цялата война – и се е случило не в големите европейски държави, окупирани по това време, а в малка Сърбия. По неговите думи опитът за насилствена мобилизация на местните жители в българската армия бил последната капка, която преляла чашата на търпението – заедно с нечовешкото подтисничество на нашествениците, опитите да бъде забранен сръбския език, изгарянето на сръбски книги и избиването на сръбски свещеници. Вучич благодари на сръбските жертви от Първата и Втората световна война, както и от войната през деветдесетте години (а това, нека все пак си спомним, беше гражданска война, започната от сръбска страна и включваща етническо прочистване и геноцид!), като подчерта, че след саможертвата на въстаниците Сърбия не може да бъде победена и унижена.

Не би трябвало да бъдат отминати без внимание особения патос в говоренето на бъдещия сръбски президент, както и правенето на непрекъснати паралели между въстанието преди сто години и днешния ден. Именно тази реч повече от ясно показва, че историческите провокации и националистическото говорене *съвсем не са изгубили актуалност* – че те определено работят и към днешна дата, като в не малка степен определят мисленето на сръбските политически мъже и доверието на техния електорат.

Разбира се, самата реч имаше и определени *предизборни функции*. Нямахме как да не направи впечатление промяната в сценария, извършена в последния момент. Замяната на президента Томислав Николич с премиера Александър Вучич като основно действащо лице при отдаването на почит, на практика трансферира възникналото напрежение между двамата по повод президентските избори, при което неочакването искане на Николич за втори мандат в крайна сметка беше разрешено в полза на Вучич. Със заемането на неговите функции на тази церемония това се визуализира – става ясно, че Вучич е безспорния печеливш кандидат за управляващата партия, а неговият конкурент е извън играта – при това в буквалния смисъл на думата, тъй като липсва тъкмо на една

церемония, на която неговото място би било уместно и подразбиращо се, особено редом с президента на Република Сърбска Милорад Додик.

Поemanето функциите на ръководещ церемонията по отдаване на почит към жертвите във въстанието даде възможност на настоящия премиер и претендент за президентски мандат да привлече гласовете на всички онези, които в друга ситуация биха гласували за Томислав Николич. Това обстоятелство в някаква степен *обулавя* острия тон и изведените антибългарски акценти в неговата реч – те също имаха определени предизборни функции. С жеста на тази реч се казват няколко определени послания, важни за предизборната борба – че Сърбия не е и не може да бъде разделяна; че – въпреки всички външни усилия, Сърбия не е и не може да бъде унижена – и че сърбите трябва да имат гордостта и достойнството да живеят с вдигната глава – въпреки срива и разпадането на някогашна Югославия.

Този именно патос предположи както емоционалния тон на неговата реч – в което Вучич несъмнено е майстор, така и по-острите акценти по отношение на съседна България, необичайни за обичайното му говорене и внимателно заобикаляни в повечето публикации на официалните издания по темата. Самото заставане редом с президента Милорад Додик и казването, че Сърбия нито днес, нито утре ще застане срещу Република Сърбска, звучеше като своеобразно потвърждение на *руската подкрепа* за тази република, кореспондираща с намерението ѝ да проведе референдум за независимост и създаваща едно от основните огнища на напрежение в Западните Балкани.

Казването, че „сърбското сърце и днес бие за Косово и Метохия и не могат да го спрат“ беше своеобразна гаранция, че в пътя към интеграция с ЕС *няма да бъдат допуснати компромиси* с разбирането, че Косово и Метохия са част от Сърбия – независимо от това кой ги признава за такива – и независимо от цената, която самата Сърбия може да плати заради своята упоритост в това отношение. Не би трябвало да отменим без внимание и една много особена аналогия – между българските агресори, които през 1917 г. са избивали сърбите, и „един друг НАТО-агресор“, който бил нарекъл подобни невинни жертви 82 години по-късно „съпътстваща щета“.

Точно тези пресечни точки между събитията със стогодишна давност и днешните стратегии на оцеляване и просперитет в политическите спорове в съвременна Сърбия повече от ясно показват, че времената на националистическото и антибългарското говорене съвсем не са отминали – и че национализмът, довел в крайна сметка до стотици хиляди жертви по време на гражданската война в Югославия и предизвикал разпадането на федеративната държава, съвсем не е бита карта, а продължава да бъде в сърцевината на мисленето и чувстването на не малка част от населението, която изживява поражението в гражданската война и сблъсъка с НАТО като *огромна несправедливост и световен заговор* срещу Сърбия, на които всеки сърбин трябва да противостои и да търси шансове за реванш.

В крайна сметка би трябвало да отбележим, че антибългарското говорене е наложено и от самата тема, десетилетия интерпретирана от сръбската история в тъкмо такъв дух – и от тези интерпретации са почерпени многото неистини, с които буквално гъмжеше и речта на Александър Вучич. Идеята една операция, замислена от Съглашението като опит да се създаде напрежение в тила на врага и да се прекъсне пътя за снабдяване на българската армия на южния фронт, *да се интерпретира като спонтанно народно въстание* и около него да се изгради митология, която да го превърне в символ на сръбския героизъм и непоколебимост, не е нова идея – както не са нови и твърденията за

изгаряните сръбски книги, разстрелваните сръбски свещеници, опитите за насилствена българизация на населението и дадените 20 000 жертви.

Топлишкото въстание не е въстание в истинския смисъл на думата – то не възниква спонтанно и инициативата за неговото избухване не принадлежи на жителите на Поморавието. То бива *изкуствено предизвикано* – с определени военни цели и от специално изпратени по този повод агенти. Целта е да се създаде смут в тила на врага – тоест на българската армия, да се прекъснат транспортните коридори, по които се осъществява нейното снабдяване, да се подпомогне готвената офанзива на Антантата през Солун, както и да се окаже помощ на руските и румънски войски в Добруджа – като се отвлечат част от българските сили за потушаване на въстанието и дори – при негов успех – се отвори „вътрешен фронт“ в Поморавието. Идеята принадлежи на генерал Живкович, командир на сръбския корпус в Одеса, а изпълнението е поверено на двама поручици от сръбската армия – Коста Войнович и Коста Пекаянац – и двамата членуващи в терористичната организация „Църна рука“, чиито атентати станаха формален повод за започването на Първата световна война.

Особено показателна за истинския характер на тъй нареченото „въстание“ е историята на последния. Коста Пекаянац е виден деец на четническото движение в Сърбия, набрал опит в сърбоманските чети в Македония още от началото на 20-ти век. Именно опитът му в битки и издевателства срещу българите се оказва решаващ при неговия избор – и той е прехвърлен със специален френски самолет в Поморавието, където се среща с Войнович, който действа в района на Копаоник още от лятото на 1916 г., като образува сръбски чети от освободени от българската армия сръбски пленници, част от които не се връщат по домовете си, а хващат гората. Между двамата възникват сериозни разногласия, поради които тяхното единодействие по време на въстанието съвсем не е безусловно. Коста Пекаянац освен това се опитва да преговаря и с албанските чети, като разчита да ги привлече на своя страна, но опитът е неуспешен – по-късно австро-унгарското командване възлага именно на тях прочистването на териториите на запад от Топлице от сръбски чети.

През март е взето решение да започне въстанието, като целта е да се използват страховете на местното население, че при обявената от българската администрация мобилизация ще бъдат хвърлени в сражения срещу сръбската армия. Всъщност решението за мобилизация е свързано с *трудова повинност* – с цел да се възстанови и подобри инфраструктурата в региона, но воеводите спекулират с възможността мобилизираните да бъдат изпратени на фронта, където да воюват сърби срещу сърби.

Само тези спекулации изглежда не са били достатъчни, тъй че в действие влиза и обичайния за четниците метод – *откровено прилаганото насилие*, при което отказът да участваш в четите или да им помагаш се е наказвал със смърт. За това доколко обичаен е бил този метод, става ясно от самата кореспонденция между четническите главатари, намерена при тяхното залавяне. Например в рамките на една седмица в с. Тулари четите на кап. Миленко Влахович и поп Мита Димитриевич убиват 80 мъже. През втората седмица още 40 – или общо 120 души. Въпреки смъртните заплахи обаче огромната част от населението в района на Топлице, по това време предимно българско, не участва масово във въстанието – изключение правят силно сърбизираните региони на Прокупле и Куршумлия.

Въпреки общото решение за започване на въстанието, воеводите всъщност действат поотделно – всеки в своя регион. Четата на Коста Войнович действа в Копаоник и около Куршумлия, които се намират под австрийска юрисдикция, но по-късно е принудена да се изтегли в района на Топлице, управляван от българската администрация. Четата на Коста Пекаянац действа около Прокупле, а Миленко Влахович се насочва към Враня. Коста Пекаянац се опитва да превземе Лесковац, но четата му е разбита от българските части при село Петровац. Въпреки поражението той реорганизира четата си и успява да превземе Куршумлия.

Българската контраофанзива започва на 12 март, като действията за справяне с четите е ръководена от ген. Александър Протогеров и полк. Петър Дървингов, и като основна част от бойните действия е поета от четите на ВМРО, водени от воеводата Тане Николов. При потушаването на въстанието българските и австро-унгарските части действат съвместно, като на 14 март българската армия влиза в Прокупле, а австро-унгарската в Куршумлия. На 25 март въстанието е окончателно потушено, но укриващите се в планините чети продължават да оказват съпротива. През октомври австрийското командване формира албански чети, чието предназначение е да прочистят региона от оцелелите паравоенни формирования. В същото време и със същата цел действат и четите на македонския воевода Тане Николов. През декември четата на Войнович е разбита, като срещу нея се сражават и участващи доскоро в нея четници, а самият той е ранен. Изоставен от Пекаянац, той е обкръжен с няколко останали верни четници и след тежко сражение се самоубива, за да не бъде пленен. Сръбските чети са разбити или заловени и разформирвани, но Коста Пекаянац все пак успява да се измъкне.

По-интересна е обаче дейността му след потушаването на въстанието. Докато Коста Войнович се опитва да удържи позициите си в Копаоник, Пекаянац формира паравоенно формирование от около 350 човека и напада гара Ристовац, превзема я и успява да прекъсне влаковата линия между Скопие и Ниш – която е важна от стратегическа гледна точка, тъй като точно по това време започва втората офанзива на Антантата на Солунския фронт. Освен това четата му атакува един санитарен влак с ранени български и австрийски войници и избива повечето от тях. След което с чета от около 200-250 души пресича довоенната граница с България и се отправя към Босилеград, като по пътя си опустошава и изгаря околните села.

Целта на тази акция е да отмъсти за жертвите, дадени при потушаването на Топличкото въстание – или както той сам записва в дневника си, публикуван неотдавна в Сърбия: „Из пътя убивахме и клахме, така както те ни правеха на нас, цялото градче до основи го изгорихме, след това се върнахме по друга посока с дължина от 60 км и там всичко унищожихме и запалихме и създадохме една паника както по железницата, така и в самата България, а това е, когато нас ни боли, нека и тях малко да ги заболи.“⁹ Отмъщението несъмнено е сериозен мотив, но вероятно Печанац се е надявал и да създаде смут и паника в тила на Южния фронт, и затова се е насочил към Босилеград, като е имал предвид близостта му до Кюстендил, където по това време се е намирал генералния щаб на българската армия.

Този двудневен набег на българска територия е добре описан, включително в стихотворна форма, тъй като Печанац е водил със себе си някакъв местен аед, който е възпял подвизите му в нещо като епическа песен, наречена „Комитски поход в България“. В нея са намерили място и призивите на войводата към четниците, които са предадени по

⁹ Цитирам по Ангел Джонев, „Погромът в Босилеградско. 15-16 май 1917 г.“, 2016 г.

следния начин: „Напред сега, наши мили братя/ да палиме по ред техните села!“ Четниците на Печанац тъкмо това и са правили – палили са и са убивали – включително старци, жени и деца. А пътят са ограбвали всичко, което могат да отнесат – а което не могат, са унищожавали. Действията им и подробностите на техните злодеяния не оставят място за съмнение – става дума не толкова за военна операция, колкото за разбойнически поход.

Примерите в това отношение са много – и са добре документирани. По пътя към Долна Любата четата среща италианеца Алфердо Морини, надзирател на мината „Благодат“, който бива заклан и ограбен. Очевидно Печанац не се е впечатлил от това, че Италия е съюзник на Антантата. Част от четниците впрочем са имали български униформи, и самото формиране е влизало в селата така построено, че да изглежда, че български войници водят сръбски пленници. Подведен от тази стратегия, учителят в Долна Любата Стою Попов е отишъл при тях, при което моментално е бил убит с нож, а после четниците са се снимали с мъртвото му тяло – досущ като с ловен трофей. Докладът на подполковник Андреев, комендат на Кюстендил, направен само два дни след събитията, дава следния лаконичен отчет за злодеянията в Горна и Долна Любата: „Досега се установи, че сръбската чета е минала през Червени град, Горна Любата, гдето опожарили три къщи и убили няколко хора. Оттам навлезли в с. Долна Любата, гдето убила учителя и други селяни. Всичко в казаните две села е известно досега за 22 убити и 6 ранени.“ По-подробни сведения за тези злодеяния дава анкетата на местния краевед Александър Младенов:

„Първи под удара попадат жителите на Горнолюбатската махала Колчина гарина. Тук в къщата им са убити Милош Цветков на 70 г. със синовете си Саве на 40 г. и Йосиф на 35 г. Същата съдба има Заре Стоянов на 38 г. Деянията се извършват пред техните близки, които се спасяват в бягство сред плач и писъци. Нападателят достига в центъра на селото и атакуват местните кръчми. Въпреки своевременното предупреждение на селския пъдар за нахлуващите „комити“, никой не помръдва от мястото си. Несериозното и даже подигравателно отношение им коства живота. Така под ножа минават Анакия Стоилков на 60 г., Антон Янков на същата възраст, брат му Заре Янков на 55 г. и Асен Велинов от близкото село Плоча. В съседната кръчма е заклан собственикът Рангел Гергинов на 45 г. С живота си се прощават Спас Атанасов на 67 г., Станчо Георгиев на 78 г. и Тасо Иванов на 50 г. от махалата Латков дол. Стойко Гергинов и Мито Митков - и двамата на 28 г., са застреляни, докато се къпели в реката. В махалата Дуляци залавят 75 годишния Петрун Стоянов, когото измъчват да предаде парите си. При щателния обиск намират в пояса му 74 жълтици и ги задигат, а собственика заколват „като агне“. Същата участ спхожда Иванко Стаменков на 54 г., само че той се оказва беден и вземат само живота му, но след страшни изтезания и малтретиране. В селото кървавата равностметка е най-голяма за целия Босилеградски край - жертвите се оказват 16 души. Унищожават се движимо имущество и храна. Извършват се палежи на къщи.“

След съсипването на Горна и Долна Любата, където според различните сведения са дадени между 22 и 25 жертви, включително и едно единадесетгодишно момче, четата на Пекаянац се отправя към Босилеград, който по това време е общински център с 1224 души население. И в този случай Пекаянац разчита на ефекта на изненадата, за щастие обаче едно овчарче забелязва четата и известява жителите за предстоящото нападение. Огромната част от тях побягват, само неколцина оказват кратка съпротива – вероятно за да осигурят време на избягалите да стигнат на безопасно място, при което четата ограбва

каквото намери и запалва градчето. По отношение на този подвиг, епично възпят в песента, свидетелството на Коста Пекиянац в неговия дневник е достатъчно красноречиво: „Вървахме покрай реката, докато в 2 часа пристигнахме в градчето Босилеград. Влязохме в градчето, но гражданството беше известно и избягало, от градчето почти не намерихме никого, само имахме пред градчето сблъсък с някакви техни въоръжени хора и жандарми, които бяха в градчето. Малко по-късно те отстъпиха и ние влязохме в градчето, кого намерихме убихме, а градчето абсолютно цялото запалихме, така че то се превърна в пепел.“¹⁰

Благодарение на своевременното бягство на жителите, в Босилеград са убити само четирима души, освен това и две деца, които при идването на четата се затворили в къщата си, която била запалена – и там изгорели. Три четвърти от къщите в Босилеград са опожарени, за което свидетелстват и снимките, направени след погрома. Четата вилнее в градчето до пет часа на 15 май 2017 г., когато кметът на Чернощица идва с единадесет въоръжени селяни и открива огън от околните височини – при което четниците, възпети като герои, се изнасят към Долна Лисина. Оттам, след като са запалили две къщи, четата се изнася към Горна Лисина, където остават да пренощуват, убиват учителя Стоимен Божков и на тръгване запалват селото. На другата сутрин четата минава през Топли дол, където убива един човек и опожарява 21 къщи, след това минава и през Ръжана, пресича предвоенната граница между България и Сърбия и се оттегля към връх Връшник.

Равносметката от нейните злодеяния е направена в доклада на подп. Андреев: „От това нападение на разбойническата чета са заклани 32 човека и изгорени 2 живи деца. Изгорени са къщите и други постройки на 317 домакинства. Общо загубите от това нападение са около 2 и 1/2 милиона лева по оценка през нормални времена.“ Събитията стават повод за дискусии в българския парламент, който въз основа на правителствен доклад отпуска един милион лева помощ за пострадалите в Босилеградско през март 1918 г. Не е ясно доколко тези пари са стигнали, за да се покрият щетите от нападението; но така или иначе само година и половина по-късно по силата на Ньойския договор Босилеград е откъснат от България и попада в пределите на Сърбия, в която Коста Пекиянац е почитан като единият от двамата герои на Топлишкото въстание.

Неговата по-нататъшна дейност впрочем също е впечатляваща. След Първата световна война той е почетен председател на тъй нареченото Сдружение против българските бандити, което всъщност организира паравоенни чети за противопоставяне на четите на ВМРО в Македония – където Пекиянац е известен като един от най-зловещите палачи на местните българи. Включва се също така в потушаването на албански бунт в Косово и основава промонархическото Сдружение на старите четници.

През Втората световна война сформира четнически щаб в планината Соколица до Куршумлия. След обявяването на колаборационисткото правителство на националното спасение на Милан Недич, той се обявява срещу организирането на партизанско движение на територията на окупирана Сърбия, и воюва с партизанските отряди на Тито, като поддържа активни контакти с разузнаването на Вермахта, откъдето според някои сведения са му броени 700 000 марки, за да ликвидира водачът на четническото движение Дража Михайлович. Той обаче научава за неговите намерения – и Коста Пекиянац е заклан от трима четници по негова заповед на 25 май 1944 година в село Николинац. Така безславно приключва кариерата си този типичен балкански герой, прочут повече с разбойнически метежи и убийства на невинни хора, отколкото със следване на национални идеали.

¹⁰ Цитирам по Ангел Джонев, „Погромът в Босилеградско. 15-16 май 1917 г.“, 2016 г.

Изглежда дори фактът, че Пекиянац активно сътрудничи с нацистите и воюва срещу партизаните, *не накърнява неговия ореол* в очите на днешните сръбски шовинисти. Нещо повече – през 2014 г., по повод стогодишнината от Първата световна война, Сдружението на почитателите на четниците от Косанишка област – „Коста Милованович Пекиянац“ е задвижило инициатива за повдигане на негов паметник в град Куршумлия. По този повод Демократичния съюз на българите заявява в своя декларация следното: „Тъй като се касае за сръбски офицер, който е изписал най-кървавите страници в историята на Босилеград, ние, като представители на български организации, считаме, че опитът да се повдигне паметник и реабилитира един доказан военен престъпник, извършил престъпления срещу цивилно българско население, нагнетява страх и несигурност сред всички, които все още се чувстват българи и съгласно официално заявената европейска ориентация на Сърбия настояват за нов прочит на историята и цивилизовано отбелязване на паметта на жертвите от войните.“¹¹

Този нов прочит на историята обаче така и не се състоя. Както много ясно личи от речта на днешния сръбски президент Александър Вучич по повод стогодишнината от Топлишкото въстание, в сила е тъкмо *старият прочит* на историята – съчинен след края на Първата световна война от сръбски военни и историци, като Сърбия печели най-сериозния геополитически бонус в цялата си история благодарение на позициите си на страната на Антантата, но и на този именно прочит, описващ *мними военни престъпления*, приписвани на българската армия, и преувеличаващ неимоверно дадените при потушаването на въстанието жертви.

Такава е например претенцията за 20 000 убити – като се има предвид, че в обхванатите от бунта райони *самото население е по-малко*: по това време населението на Куршумлия е 1553 души, а на Прокупле – 5751 души; иначе казано, ако наистина бяха убити 20 000 човека, в целия регион не би останал нито един жив. Освен всичко друго, в Поморавието голям процент от населението тогава е с български корени и българско самосъзнание, поради което за никакъв масов характер на бунта не може да става и дума: общия брой на въстаниците, включително мобилизираните насила след превземането на Куршумлия и Прокупле, е около три-четири хиляди души, по-голямата част от които са освободени пленници, пуснати да си отидат по родните места, и избягали от трудова повинност младежи, повярвали на легендата, че ще бъдат изпратени да воюват на Южния фронт. Да не говорим за това, че насието, упражнявано от Коста Пекиянац в Босилеградско, всъщност е прилагано и в редица села в Поморавието, където стотици хора са изгубили живота си, само защото не са искали да се присъединят към паравоенните формирования на двамата воеводи.

Между впрочем трябва да се има предвид и друга една особеност на този исторически прочит: всъщност въстанието е било потушено със съвместните усилия на българската и австрийската армия – и респективно с активната помощ от страна на албански чети и такива на ВМРО. Запазени са също и снимки, в които австрийски войници извършват екзекуции на осъдени от военния съд въстаници – но в речта на Вучич, както и в повечето публикации по темата след тази реч, се говори само за българските злодеяния при потушаването на въстанието, а се премълчават действията на австрийските военни части, които воюват срещу четите на Войнович и прогонват неговите

¹¹ Виж „Българите в Сърбия скочиха срещу паметник, насаждащ етническа омраза“, сайт ВМРО, 25.08.2014. Декларацията е подписана от Иван Николов, председател на КИЦ Босилеград, и Драголюб Иванчов, председател на ДСБ.

бойци от окупирания град Прокупле. Изглежда срещу участието на Австрия като важен търговски партньор на Сърбия е трудно да се изтъкват съзнателно деформирани елементи от историята, докато за България това е допустимо.

Много специфична е и реакцията на Сръбската православна църква по отношение на събитията по време на потушаването на Топлишкия бунт. По предложение на епископа на Враня митрополит Пахомий през 2017 г. жертвите от въстанието и изобщо от „българската окупация“ на Поморавието бяха канонизирани с решение на архиерейския събор като светци – и оттогава са почитани като такива на специални годишнини в Сурдулица, където е изградена костница и музей на тези страдалци. Това е случай *без прецедент* в цялата история на православното християнство – тъй като църквата по принцип канонизира като светци само онези, които са изгубили мъченически живота си от ръката на неверниците при защита на християнските ценности и християнската религия. При тези масово канонизирани жертви няма нищо такова – те са изгубили живота си при военна операция срещу формирования, които извършват диверсия с чисто стратегически мотиви, и които воюват в една война, водена от православни християни срещу павославни християни. Освен това никога християнската черква не е допускала да се канонизират *анонимно* хиляди хора, без да е ясно какви са техните дела и доколко те се вписват в християнските етически норми.

Въпреки това СПЦ канонизира със замах хиляди „новомъченици“, сред които несъмнено има и четници на Коста Печанац, убивали и ограбвали своите братя по вяра от другата страна на границата. Определена беше и тяхната „слава“ – сиреч денят, в който се почита тяхната памет. Първата такава слава се състоя на 28-29 май 2018 г. на територията на митрополитския храм „Св. Георги“ в Сурдулица, като събитието беше почетено от редица официални лица и намери широк медиен отзук. Като съпътстващо събитие е организирана изложба от рисунки и фотографии на деца, участвали в конкурс на тема „Незаязващата светлина на мъчениците осветява нашия път“. Самият конкурс е официално отменен в началото на май 2018 г. след остри реакции по дипломатически път и от страна на българското малцинство, но след това тихомълком е реализиран, като в него са призвани да участват ученици от всички училища в страната. В митрополитския храм са изложени пана с фотографии и документи от Архива на СПЦ, които са интерпретирани като доказателство за „българските престъпления над мирното сръбско население в периода 1915-1918 г.“. По време на литургията, отслужена от владиката на Враня Пахомий, от костницата в града са донесени сандъци с човешки черепи и кости, които са показани от владиката с цел да бъде доказана тезата на СПЦ за над 30 хил. избити сърби от Българската армия в периода 1915-1918 г. Показана е и карта на българските концентрационни лагери, в които са били интернирани сърби, като се твърди, че е имало 25 лагера, но тази цифра не била окончателна.

Литургията в храма е отслужена от Пахомий, епископ врански, от Сергей, владика бихачко-петровачки и от Йоаким, владика кумановско-полошки. По думите на Пахомий „Сурдулица блести от мощите на Светите мъченици, които един път са убити и много пъти са измъчвани“. Пак по неговите думи „Основно това са били представители на сръбския народ, имало е и деца. Може да се каже, че това е историята на сръбския народ в 20 век. Те не са само пострадали, бивайки убити, а за съжаление същото се е случвало и във Втората световна война, и може да се каже след Втората световна война заради нашата забрава за тях. И ето, че дойде време да се отбележи по един специален начин.“ От своя страна Марко Николич от Управата за сътрудничество с църквите към

Министерството на правосъдието актуализира подвига на „новомъчениците“, като с тази актуализация очевидно изразява и позициите на държавата – с думите: „Светите сурдулишки новомъченици ни напомнят и призовават да се замислим за християнските ценности – за свободата и, разбира се, за жертвата. И в контекста на съвременните големи предизвикателства да помислим доколко сме готови сами да се жертваме в името на определени ценности като общността, църквата и родината“.

Изводът от всичко това може да бъде изразен по следния начин: изкривяването на историческата истина чрез преувеличаване и доизписване на събития по време на Първата световна война в областите, администрирани от България, с цел Сърбия да получи геополитически, териториални материални придобивки в контекста на мирния договор с България, след това се поддържа и се превръща в *официална историческа догма*, която може да бъде използвана и за обезверяване и налагане на чувство за вина у българското национално малцинство. Доколко актуални са деформациите на историческата истина с днешна дата, дори и когато България „безусловно“ подкрепя сръбските усилия за интеграция в ЕС, личи от следните два примера, които според мен са повече от показателни.

На 19-ти септември 2018 г. беше установено, че военния паметник „Ледена стена“ в Ниш е осквернен. Паметникът е костница на повече от 2000 български воители, паднали в първата фаза на войната срещу хитлеристка Германия, воювали срещу седма СС дивизия „Принц Ойген“, и между другото освободили Ниш. На фронталната негова част, с едри черни букви върху самата мозайка, беше написано на сръбски език „Българските окупатори не могат да бъдат освободители. Изнесете това в София“. Под този надпис стоеше призива: „Вучич, реагирай!“ От лявата страна, над бронзовия надпис, който обяснява че тук са погребани български воители, паднали във войната срещу Третия райх, беше написано „Това е лъжа!“ И може би най-характерния детайл: на горния перваз над паметника беше написано: „Коста Пекиянац е герой!“ Имаше дори и примитивна рисунка, показващо го как разстрелва някакъв човек.

Съвсем пресен е друг пример: на 2 февруари 2021 г. Драган Симеунович, професор във Факултета по политически науки на държавния Белградски университет и и.д. директор на правителствената Академия за национална сигурност, даде интервю пред Национална ИН4С телевизия, в което българите бяха определени като „зверове, които избиват всичко пред себе си“. В неговите изказвания всъщност се съдържа целия фактологически и стилистичен арсенал от обвиненията на Сърбия срещу България по времето на Ньойския договор, например: „Германците само избиваха, докато българите и тяхната войска се гавреха жертвите. Те имаха и отряд за изнасилвания. Масова практика е да набиват децата на байонетите от пушките и да изнасилват жените пред очите на близките им.“ Или: „Българите са изкормвали бебета от утробите на бременни жени и след това са ги изгаряли живи.“ Или: „Да не забравяме и българизацията. Те избиваха свещеници и учители в Сърбия и след това въвеждаха българско образование в училищата.“ И разбира се, Коста Пекиянац е определен като „голям сръбски герой“¹².

Проблемът е, че докато този герой бива честван и почитан, за избитите от него българи не само че не се споменава никъде, но и всеки опит да бъде почетена паметта им срещу съпротивата на централните и местни власти. Паметта за събитията, свързани с опожаряването на Босилеград и околните села е *табуирана, неофициално и официално забранена*. Ако направим елементарно сравнение, ще видим, че тези събития и

¹² <http://epicenter.bg/>, 08.08.2021 г.

потушаването на Топлишкото въстание според версията, наложена от сръбската история, са *сродни* – и в единия, и в другия случай става дума за военни престъпления, независимо от различния мащаб на претенциите. Само че ако в единия случай жертвите са провъзгласени за светци и мъченици и пред тяхната слава се прекланя самата държава, то в другия случай се пречи, при това с най-откровени действия на местната власт, полицията и прокуратурата, на това да бъде почетена тяхната памет и да бъде отбелязано опожаряването на цял един град и околните села с някакъв траен знак – например с паметна плоча за жертвите от този мародерски поход.

Най-трайното и неопровержимо доказателство за този отказ да бъде зачетено правото на историческа памет се съдържа в следния широко известен пример. През 2017 г., на фона на изявленията на сръбския премиер и продължилата седмици наред антибългарска кампания в сръбските медии, би било логично на предположим, че и българското малцинство в Сърбия би трябвало да има правото да почете паметта на своите жертви. Такава инициатива е подета от КИЦ Босилеград и сдружение „Глас“, като е предвидено да бъде поставена паметна плоча за жертвите, да бъде открита изложба с фотоси и документи, документиращи сръбския погром, да бъде отслужена панахида и да се състои кръгла маса, посветена на събитията от 15-16 май 1917 г. и опожаряването на Босилеград. За тези събития е поканен вицепрезидента на Р България г-жа Илиана Йотова, която приема поканата за целодневно посещение на 15 май.

За сметка на това г-н Владимир Захариев, кмет на опожарения преди сто години град и – забележете, тогавашен председател на Националния съвет на българското национално малцинство, *не прие* да участва в него едно от мероприятията, свързани с тази стогодишнина, и категорично *отказа* да бъде домакин на българския вицепрезидент. Нещо повече, в хода на преговорите, които водих на два пъти с него (първо сам – при договарянето на посещението на служебния министър-председател Огнян Герджиков, а после с участието на г-н Юлиан Китипов, втори секретар в посолството в Белград), той заяви, че сме всявали *раздор* сред българите чрез подобни инициативи, и че той не би могъл да гарантира, че няма да се случат инциденти при предвидената от двете български сдружения програма – както и че поканилите българския вицепрезидент били „престъпници“.

И нещо повече – беше извикал в своя подкрепа епископът на Враня Пахомий, който пристигна уж случайно в кабинета на кмета – и който в течение на повече от час ни обясняваше колко лоши хора са тези, дето организират предстоящата стогодишнина – като не пропусна да ни подари тъй наречения „научен“ сборник за Топлишкото въстание, в който се застъпват откровени лъжи от рода на тази, че в района на Босилеград не живеели българи, а насилствено побългарени сърби. (Това е и епископът, който поиска на състоялия се същата година архиерейски събор митичните 20 000 избити от българите сърби да бъдат обявени за светци – и това незабавно стана факт!) В крайна сметка негово преосвещенство *отказа да даде благословията си* за панихида в памет на жертвите в църквата в Босилеград, а кметът *отказа да поеме каквото и да е ангажимент към посещението на българския вицепрезидент* – освен ако цялото посещение бъде организирано от него, като отпадне темата за опожаряването на града, а всички срещи се проведат в общината и без участието на сдруженията, чиято покана прие г-жа Йотова.

В крайна сметка този отказ от страна на кмета и църковната власт провали отчасти нейното посещение – тя дойде за кратко в Босилеград, за да открие изложбата и да се поклони пред паметната плоча, която беше изложена там. Между впрочем за нейното

поставяне г-н Захариев така и не даде разрешение, въпреки че такова искане беше внесено в общината още през март 2017 г.; вместо това лансира идеята за някакъв хипотетичен паметник на помирението, който по неговите думи щял да бъде открит от българския и сръбския премиер – което, разбира се, тъй и не се случи.

Тъй като искането за поставяне на паметната плоча не получи отговор, на 24 май представители на КИЦ – Босилеград и на една от българските партии – Демократичен съюз на българите, отидоха в общината и поискаха среща с кмета – но такава среща им е отказана, като беше прехвърлена за следващия ден. Тъй като са носели със себе си паметната плоча, те са я поставили срещу общината, облепната върху постаментата на паметника на Левски. При отказа да бъдат приети и насрочването на среща за следващия ден, те са решили да я оставят там, като са прикрепили към нея и призив към кмета да разреши поставянето ѝ. На другата сутрин полицията отнася плочата без всякакво предупреждение и без да състави протокол за конфискацията, а след това председателят на ДСБ Драголюб Иванчов е *викан в полицейския участък да дава обяснения*. Неофициално се знае, че намесата на полицията е поискана от г-н Захариев – и дори шефът на полицията в Босилеград е показал отдалече това писмено искане на Димитър Димитров – Треперски, когато той му е поискал обяснения.

След тази акция паметната плоча, пред която сведе глава българският вицепрезидент г-жа Илиана Йотова, е прехвърлена в прокуратурата във Владичин хан, а кметът дълго време твърди, че по никакъв начин не е намесен в нейното изчезване. В крайна сметка се наложи да се обърне с официално писмо до прокурора на Владичин хан, от отговора на което стана ясно, че плочата е конфискувана по искане на Владимир Захариев. След като беше разконспириран като поръчител за конфискацията на паметната плоча, той престана да отрича своето участие, и дори се *хвалеше* с него, като подчертаваше, че с действията си е предотвратил възможността сърбите да бъдат представени като „злочинци“. И е наистина интересно по какъв начин трябва да бъдат представяни хората, опожарили града, на който той и до днес е кмет, и убивали и ограбвали хората от този регион.

На следващата година – през май 2018 г. по решение на Демократичен съюз на българите Димитър Димитров поръчва втора паметна плоча с идентично съдържание, изработена в Кюстендил. На 11 май 2018 г. той прави опит да я внесе, придружен от лидера на партията Драголюб Иванчов, и Радко Стоянчов, служител на КИЦ Босилеград. Не успяват: тази плоча също е конфискувана, този път с помощта на граничните власти. При опита да бъде внесена напълно открито през граничния пункт Олтоманци, сръбските митничари ги спират и не разрешават внасянето на плочата в Сърбия. Те правят опит да я оставят временно на българския граничен пункт, но там пък отказват да я приемат. В крайна сметка по предложение на Драголюб Иванчов я оставят на самата гранична бразда, отбелязана върху асфалта – наполовина в Сърбия и наполовина в България. На другия ден се оказва, че и тази плоча е конфискувана. Димитър Димитров, който установява нейната липса, иска от началника на граничния пункт да му бъде предоставен протокол за изземването ѝ, но му отказват.

Щом научих за това развитие на нещата, отидох в Босилеград задено с консул Николай Колев, и лично разговарях с митничарите и водещия офицер от сръбска страна, опитвайки се да изясня причините за тази конфискация – и най-вече на какво основание тя е предприета без задължителния в такива случаи протокол. Поискахме да ни бъдат посочени законовите основания за изземването на паметната плоча, както и обяснения

защо е отказано да бъде връчен протокол за изземването, което е законово задължение на митническите служители. Предупредихме, че България ще реагира по дипломатически път, и че подобни прецеденти в навечерието на срещата на върха на 17 май в София, посветена на евроинтеграцията на Западните Балкани, могат да имат негативни последици в този процес. Заявихме, че повторното „арестуване“ на паметна плоча за невинните жертви, дадени от българското население, говори зле за сръбското отношение към малцинството. Бяха много любезни с нас, но отказаха да ни дадат какъвто и да било отговор, като през цялото време повтаряха, че такъв отговор може да бъде даден само от външно министерство в Белград.

Месец по-късно, по време на срещата между президентите Александър Вучич и Румен Радев в Цариград на 26 юни 2018 г., самият Вучич заяви, че се е разпоредил двете конфискувани паметни плочи да бъдат върнати. Неговото изказване на тази среща, изпълнено със суперлативи към етническите българи в Сърбия, създаде впечатлението, че отношението на сръбската държава към малцинството ни е променено и че за българите ще настъпят по-добри дни. Уви, връщането на паметните плочи се оказва само *кух публичен жест* – те наистина бяха върнати, но и до този момент местните власти не разрешават да бъдат поставени, въпреки че такова искане отлежава при съответните общински органи вече повече от три години.

Спирам се подробно на този прецедент не защото е единствен, а защото е твърде красноречив – но е добре да се знае, че става дума за систематично negliжиране на правата на българите за сметка на сръбските интереси – въпреки че правото на българите в Босилеград да помнят своята история и да почитат паметта за своите жертви, дадени при военни престъпления от сръбска страна, е естествено право за всяка цивилизована държава. Подобен сблъсък с местната администрация и полицията се е случил и във връзка с паметните плочи на петима пленени български офицери, които през 1913 г., убити от сръбската армия. По този повод надлежно е поискано разрешение от общината, което обаче не е дадено, като разправията за тях продължава две години; в крайна сметка гробовете на загиналите са възстановени без благословията на кмета и паметта им – почитена, в резултат на което г-н Захариев заявява, че всеки, който се опита „самостоятелно да направи нещо“, ще бъде предаден на полицията – и срещу основния участник при поставянето на паметните плочи г-н Димитър Димитров са заведени следствени дела, по които той получава призовки и до ден днешен.

Подобно поведение е парадокс: кметът на български град, опожарен преди сто години, отказва да признае необходимостта да бъде отдадена почит към паметта на невинно избитите по време на този погром – и де факто подкрепя сръбската националистическа пропагандна, величаеща същите тези погромаджии като герои. И този кмет е освен всичко друго по това време е и председател на НС на БНМ – иначе казано, официалното лице на българите в Сърбия!

На фона на всички приказки за идеалните отношения между Сърбия и България и близкото приятелство между Александър Вучич и Бойко Борисов, историята с арестуваните паметни плочи изглежда драстична, още повече, че по това време, на 5 май 2017 г., самият Вучич участва в откриването на паметник на избитите след Втората световна война немци на територията на Югославия. Но тази история е напълно закономерна в контекста на планомерните усилия да се изкорени паметта за всякакви българско присъствие в тези земи, прилагани в течение на десетилетия. Добре е да си припомним, че след 1949 г., когато се изострят отношенията между Титова Югославия и

управляваната от комунистите България, в Западните покрайнини поголовно се разрушават военните паметници, за да бъде изличен фактът, че тези краища са били под българска юрисдикция. В Цариброд е взривен Паметника на българския воин и е унищожено военното гробище; запуснат и полусрутен остава паметникът на Нешков връх, построен 1887г. за жертвите от Сръбско-българската война. В Босилеград изчезва паметникът на Къню Дошев, български войник, защитавал Босилеград от сръбските нашественици, а от многото надгробни паметници на български воители, загинали в Балканската и Междусъюзническата война, е останал числом и словом един.

За сметка на това с широка ръка се строят паметници на жертвите и възпоменания за освобождението от „българската фашистка окупация“. Както посочва Иван Николов, „С тях ще се възпитават цели поколения ученици и съзнателно ще им се набива комплекс на вина за “българската окупация” и ще се величае новата национална свобода и братството с останалите югославски народи и народности. “Югославянството”, като някаква абстрактна свръхнация, подразбира отказване от своите национални белези и приемане на други, които не случайно имат всичките си сръбски национални свойства.“¹³ Сметката е добре направена: като отнемеш правото на историческа памет на едно малцинство и като я подмениш с исторически фалшификации, представящи родината му в крайно негативна светлина, разрушаваш малко по малко и неговата етническа идентичност – и ако този процес се разтегли в рамките на няколко поколения, неговите представители започват да се срамуват от легендата за собственото си минало, натрапена им още от уроците по история в училище. И малцинството малко по малко започва да крее и да се топи: точно това се случва с българите в Сърбия.

¹³ Иван Николов, „Съдбата на Западните покрайнини сто години след Ньойския диктат“, Сите българи заедно, 08.11.2018 г.

5. Икономика на обезбългаряването: раната Босилеград

В съвременния мултикултурален свят съжителството на различни етноси и култури в рамките на една нация се разглежда като положителен фактор, който обогатява и разширява нейните възможности, като създава благоприятни условия за изграждане на връзките ѝ с други нации. За съжаление не винаги и не навсякъде е така. Ако една държава изпитва недоверие към своите съседи и ги разглежда като *потенциални врагове*, то тя естествено има основание да се притеснява, ако крайграничните ѝ територии са населени с малцинствено население, принадлежащо етнически към народите отвъд границата. И съответно – тя би могла да предприеме мерки, чрез които да контролира това малцинство, като обезсили неговите културни и езикови връзки с държавата майка, като ангажира част от неговия елит на водещи позиции в своята администрация, като разколебае неговата етническа идентичност и – вече като по-екстремна мярка – като създаде *негативни условия на живот*, които принуждават представителите на малцинството да емигрират или просто да се преселят другаде на нейната територия – в области, в които по-лесно биха могли да бъдат асимилирани.

Подобно отношение е чуждо на цивилизована Европа, както и на световните тенденции през 21 век. Бихме могли да го доловим обаче на Балканския полуостров – и най-вече в страни, които все още не са част от ЕС и изпитват колебания по отношение на външнополитическите си приоритети; както и в страни, които доизживяват миражите на национализма, който акцентира върху тяхното славно минало и евентуално бъдеще в качеството им на „велики“ нации. За съжаление подобен тип мислене не е чужд на Сърбия – и отношението на държавата към българското национално малцинство е недвусмислен пример в това отношение.

Когато говорим за българите в Сърбия, трябва да имаме предвид тяхната висока степен на асимилация – със смяната на поколенията в течение на сто години броят на българите не само е намалял повече от драматично, но и тяхната етническа идентичност е в известна степен разколебана. Съществува съвсем реален процес на *обезбългаряване* на районите, които някога са били в границите на България, който се дължи до голяма степен на преки или косвени усилия от страна на държавната и общинска администрация. Тези усилия нямат *нищо общо* с официално декларираното отношение на сръбската власт към националните малцинства, и са в разрез с малцинствените права, гарантирани от сръбските закони и сръбската Конституция. Трябва да се има предвид обаче, че съществуват *различни модели* за държане на малцинствените общности в Сърбия под контрол – и за неявната им асимилация, които варират в зависимост от особеностите и значимостта на обитаваните от тях общини.

Специално по отношение на българите от Западните покрайнини са валидни два основни модела – като първият се прилага спрямо община Цариброд (все още наричана от сърбите Димитровград), а вторият – спрямо община Босилеград; това са и двете общини в Сърбия с преобладаващо българско население. Спрямо Цариброд, разположен на транспортен коридор №10, в близост до София и с относително по-добър икономически статус, се прилага един вариант на асимилация, която бих определил като „мек“ – той предполага привличане на конформистки настроените българи в сръбските политически

партии или назначаването им на добри позиции в общинската администрация, като същевременно негласно се саботира образованието на роден език и се стимулира действително съществуващото мнение, че образованието на сръбски език има повече плюсове и осигурява по-добри възможности за в бъдеще.

Много по-различна стратегия се използва по отношение на Босилеград – където очевидната цел е да се създадат крайно неблагоприятни и унижителни условия за живот, които да прогонят българите от тази община. Причината за тази разлика в подхода е свързана *икономическата изостаналост* на този регион, с географското положение на Босилеград – дотолкова откъснат от вътрешността на Сърбия, че в него може да се случи всичко, без събитията да придобият широка гласност; както и с някои особености на местната власт, която следва един почти *феодален маниер* на управление.

Като говорим за този метод на асимилация, трябва да имаме предвид и инструментариума, който се прилага за неговата реализация. Отношенията между държавата и националните малцинства в Сърбия се реализират чрез институционални посредници – това са Националните съвети на малцинствата, които са избираеми органи, гласувани от самото малцинство, но са финансирани от държавата – като по този начин имат двуква функция: официално те се грижат за спазването на малцинствените права и за просперитета на малцинственото население, а неофициално упражняват контрол над него и служат като *проводници* за държавната малцинствена политика.

По отношение на българското малцинство тази неофициална функция е малко по-особена, тъй в него функциите на самият съвет като орган, провеждащ малцинствени политики, и функциите на местната власт до голяма степен се *припокриват*. В него участват кметовете на Цариброд и Босилеград, както и множество общински служители – предимно от община Босилеград. До 2018 г. негов председател беше Владимир Захариев, кмет на града, а след законодателна промяна, която не позволява на кметовете да бъдат председатели на националните съвети на малцинствата, тази позиция беше заета от неговия заместник Стефан Стойков. И към момента мнозинството в НС е от приближени на Владимир Захариев и изпълнява неговата воля, в повечето случаи съветът заседава в самата община, като най-често кворумът се състои само от избраните в Босилеград, които имат мнозинство. По този начин се получава пълно покритие между управляващите общината и заседаващите в съвета – което предполага и широки възможности за *злоупотреба с власт* – и тази злоупотреба е повече от очевиден факт.

В това отношение е достатъчен само един пример – по време на своя мандат като председател на НС кметът на практика бе узурпирал всички дейности, извършвани от българска страна в помощ на българите в тази част на Сърбия – включително свързаните с приемане на студенти по 103-то ПМС и приема на болни във ВМА – и ги представяше като *лично своя заслуга* – като в предизборните кампании твърдеше, че той осигурява на гражданите от Босилеград безплатно образование и безплатно здравеопазване. В същото време от 2001 г. до днес, в периода на шестте мандата на управление на Владимир Захариев, градът е изгубил *повече от една трета* от своето население. Община Босилеград преди години фигурираше сред най-бедните, а днес вероятно е *най-бедната* община в Сърбия, обременена с огромна безработица, срещу която не само че не се предприемат никакви мерки, но и се прави всичко възможно тя да нарасне, като се прогонват потенциалните инвеститори, докато местните бизнесмени са подложени на натиск и рекетирани – особено когато си позволяват да изразят различно мнение за управлението на града.

Безработицата, ниския жизнен стандарт и най-вече липсата на перспективи за по-добро бъдеще са *основни фактори* за обезлюдяването на Босилеград. В града някога е имало няколко предприятия в сферата на леката промишленост, които са осигурявали прехраната на повечето жители; сега почти всички са затворени и работят само две-три предприятия за дърводобив и дървени изделия, с общо не повече от двеста работни места, както и множество едва кретащи магазинчета и кафани – и с това се изчерпват възможностите за намиране на реална работа. Останалите шансове за препитание са позициите, осигурявани от общината – несъразмерно раздута общинска администрация, комунални услуги, учители и други. Работните места не обхващат и половината от работоспособното население, а заплатите са изключително ниски.

Хората успяват да преживеят, като разчитат на спестявания, помощи отвън и лични стопанства – които обаче са с ограничени възможности, тъй като в планинските условия земеделието е ограничено от климатичните условия. Другото, на което могат да разчитат, са социалните помощи, които в Босилеград се реализират най-вече под формата на временни трудови договори за слабо ефективни или направо фиктивни дейности. Именно в това се състои тайната на почти феодалния модел, наложен от кмета Владимир Захариев. Чрез тези договори за срок от няколко месеца той държи хората в *подчинение* – продължаването им зависи от това доколко работещите са „благодарни” за благоволенieto да ги назначи на работа – и са готови да направят всичко, което бъде поискано от тях – например да гласуват за своя благодетел или да протестираат срещу идването на чужд инвеститор, който се кани да открие нови работни места.

Този модел е наистина уникален, като неговата реализация се дължи на *абсурдна деформация на общинския бюджет* в полза на социалното подпомагане. Основен инструмент за тази деформация е Центърът за социална защита, който някога е бил държавно учреждение, но по-късно е прехвърлен към общината и превърнат в средство за утвърждаване на властта на Захариев. Социалният бюджет на общината възлиза на 130 милиона динара, което е в пъти повече от парите, отделяни за социални цели в Цариград – община със значително повече обитатели. За сравнение: за стопанско развитие се отпускат 5 милиона, за земеделие – 7 милиона, но пък 60 милиона за спорт (спортното дружество „Младост” има 60 души на щат, в най-различни отбори, включително по ватербол, въпреки че в града изобщо няма работещ басейн). Тази бюджетна структура дава възможност на кмета да назначава голям брой безработни с кратки трудови договори и мизерно заплащане – от около 12 000 динара месечно (около 100 евро). Именно чрез тях се осигуряват *необходимите гласове* по време на избори – тогава броят на наетите нараства в пъти. На всичкото отгоре договорите с безработните не са законни, тъй като Захариев не отчислява данъци и осигуровки, въпреки че е длъжен да го прави. По този въпрос опозицията (Сръбската прогресивна пратия – иначе управляваща в Сърбия) е изпращала сигнали до различни институции, но не е получен отговор отникъде.

В същото време се проявява особена грижа за това в града *да не бъдат допускани* инвеститори от България, които могат да осигурят работни места. Целта е очевидна – ако гражданите на Босилеград работят за външен инвеститор, те биха били *независими* от кмета – а това би поставило под въпрос неговото преизбиране начело на общината и в Националния съвет на малцинството. В това отношение примерът с троянската компания „Калинел” на Марин Радевски е повече от показателен. Договорът за приватизацията на фабриката „Кобос” в Босилеград, собственост на сръбската компания „Юмко”, базирана във Враня, беше подписан на 24.10.2016 г. от г-н Радевски и държавния секретар на

министерството на промишлеността Драган Стефанович – като договорът предвиждаше откриване на 200 работни места и близо два милиона евро инвестиции.

Подписването на договора обаче беше предхождано от *улични протести и окупации* на предприятието, организирани от Владимир Захариев – с претенциите, че „Кобос“ е собственост на общината, а не на „Юмко“ – и че приватизацията противоречи на общинските интереси. След като договорът в крайна сметка беше подписан (не случайно това стана не в Босилеград, а във Враня), за неговото реално влизане в сила трябваше да бъде издадено решение на Държавния регистър, което да определи собствеността на предприятието – като това решение се забави близо година.

В рамките на тази година г-н Радевски започна работа, внесе машини и назначи повече от сто работника – само за да установи, че общината прави всичко възможно да провали неговата дейност. Според свидетелства на очевидци върху него е упражняван натиск да назначи определени работници, които по-късно са саботирали производствения процес; бил е принуден също да плаща за четирима човека външна охрана, наложена от Захариев (при условие, че е назначил свои охранители – докато тъй наречената „външна охрана“ има една единствена функция – да следи кой влиза в „Кобос“), да финансира в „Ново Братство“ и прочее. В крайна сметка решението на Държавния регистър бива издадено в полза на общината – като по единодушното мнение на бизнесмените от града става дума за *политическо решение*, тъй като „Кобос“ е собственост на „Юмко“ и това може да бъде доказано документално (за което публично свидетелства и директорът на „Юмко“ пред медиите). Това решение, както и нетърпимия натиск от страна на общинските власти, станаха повод „Калинел“ да прекрати договора и да се изтегли от Босилеград – в резултат на което 110 работника и техните семейства останаха *без препитание* в навечерието на зимата. За много от тях вероятно не е имало друг изход, освен да се изселят някъде другаде – или, иначе казано, стратегията за обезбългаряване на община Босилеград е в ход.

Отношението не само към външните инвеститори, но и към бизнесмените в Босилеград е идентично. В случай, че те не принадлежат към поддръжниците на кмета, се прави възможното, за да им се *пречи* на бизнеса. Един от инструментите за това са тъй наречените „комунални сметки“, налагани от общината, които варират в много широк диапазон – в зависимост от симпатиите и антипатиите на Захариев. Така например на бензиностанцията Дукойл, собственост на босилеградския бизнесмен Никола Стоянчов, са наложени комунални сметки в размер на 400 000 динара – и той е бил принуден да вдигне цените на горивата.

Най-характерния пример за отношението към местния бизнес е случая с другата бензиностанция, разположена непосредствено до Босилеград. Казусът е добре известен от публикации както в сръбските, така и в българските медии. През 2014 г. г-н Стефан Костов, гражданин на Босилеград, закупува от банка „Интенза“ чрез фирмата си ДОО „Юготурист“ бензиностанция, базирана в града и принадлежала на фалиралото предприятие АД „Аутотранспорт“. Сделката е обжалвана от кмета Владимир Захариев, който изразява претенциите, че бензиностанцията е собственост на общината, като се позовава на акт на дарение от страна на НИС „Петрол“, Белград, от 2005 г. Решението на съда е в полза на г-н Костов, а многобройните жалби на г-н Захариев са отхвърлени.

Въпреки влязлото в сила съдебно решение обаче новият собственик *не е допуснат* да влезе във владение на закупената бензиностанция. Двадесет пъти поред в Босилеград е изпращан съдия-изпълнител, за да бъде изпълнено решението на съда – и всеки път *силово*

му е била отнета възможността да изпълни своите задължения. Г-н Захариев е организиран като протестиращи служителите и работниците в общината, окупира бензиностанцията – като при това е нанесъл редица *поражения* върху собствеността: с ножовка са прерязани тръбите към резервоарите, изтръгнат е кабелът за подаване на електричество, а шахтата на бензиностанцията е запълнена с камъни. Протестиращите многократно са блокирали пътя, свързващ Босилеград с Владичин хан и продължаващ към българската граница – като в един от случаите кметът не се поколеба да препречи пътя на г-жа Зорана Михайлович, вицепремиер на Сърбия. По нареждане на кмета общинските заседания са провеждани *на шосето*, а протестиращите са нощували във фургон, паркиран до бензиностанцията.

По искане на съда в подкрепа на съдия-изпълнителя са викани многократно полицейски части – но те просто са наблюдавали блокадата и *не са предприели нищо*, за да подкрепят едно напълно законно решение на съда. В крайна сметка са се намесили в един единствен случай – на 4 април 2016 г. – и за кратко не са допуснали протестиращите до бензиностанцията. В този случай г-н Захариев отправи публично следния крайно опасен и провокативен апел: „Молим България да дойде при нас и да ни спаси, нека премиерът да прати хора и да ни спаси.“ В крайна сметка, след като стана ясно, че няма шанс съдебната битка да бъде спечелена от общината, бензиностанцията беше *запалена* от неизвестни лица, а града само на косъм се размина с екологичната катастрофа, която би могла да възникне при експлозията на 20 тона гориво в цистерните.

На практика става дума за *реално престъпление*, извършено от Владимир Захариев – възпрепятстване на правосъдието, което обичайно се наказва със затвор. В този случай обаче, включително и в много подобни случаи, властите и правосъдието останаха *глухи* към многобройните жалби на Стефан Костов, който призоваваше просто да бъдат спазвани законите – включително изпратени със съответните документални доказателства до тогавашния премиер Александър Вучич и неговите заместници. Единствената санкция, която е наложена на босилеградския кмет, се състои в серия глоби в размер на общо четири милиона динара, платени обаче не от него, а от бюджета на общината.

Не по-малко драматичен и скаран със закона е натискът, упражнен върху друг местен бизнесмен – Никола Стоянчов. Дългогодишен емигрант в Белгия, имащ и белгийско гражданство. Никола Стоянчов е бил член на Демократическата партия на Зоран Джинджич и е споделял неговите идеи. По време на демократичните промени решил, че е редно да направи и нещо за родния си край – и направил няколко сериозни инвестиции в Босилеград и околността. Негов е единственият хотел в града, бензиностанция „Дукойл“, два магазина, водещ съдружник е в кабелната телевизия „Инфо Кодал“, чрез която се осъществява и доставката на интернет. Първоначално е бил в добри отношения с кмета Владимир Захариев, но след негов отказ да излъчва негови интервюта по телевизията, в които се съдържат *откровени неистини*, отношенията помежду им се изострили. В един момент е предизвикано разследване по отношение счетоводството на неговия хотел „Дукат“, като Стоянчов бива обвинен в присвояване и арестуван, след което прекарва 53 дни в ареста, вследствие на което ръководените от него фирми в Белгия, Сърбия и България претърпяват сериозни загуби.

Самото обвинение е същото с бели конци – тъй като хотелът работи на загуба и се крепи на повърхността единствено благодарение на инвестициите на своя собственик. След като в крайна сметка бива освободен, без да му бъде повдигнато обвинение, Никола Стоянчов се опитва да разбере кой стои в основата на тази наказателна акция срещу него.

Той търси разговор с Драган Николич, прокурор на Владичин хан и близък приятел на Владимир Захариев, който е постановил неговия арест. В хода на разговора по негови думи прокурорът му задава въпроса защо не продаде своята бензиностанция на Владимир Захариев, който много искал да я купи. Стоянчов отговаря, че от „Лукойл” са му предлагали половин милион евро за нея и е отказал да я продаде – и че няма никакво намерение да я продава. След това прокурорът задава аналогичен въпрос за неговата кабелна телевизия – като отново презумпцията е, че Владимир Захариев бил искал да я купи. Стоянчов отказва да продаде и тази своя собственост – при което прокурорът го предупреждава, че *в такъв случай ще има проблеми*.

От какъв характер са тези проблеми става ясно тази по-късно – когато при опожаряването на бензиностанцията, продадена на Стефан Костов, е пусната в обръщение версията, че палежът е поръчан от Никола Стоянчов, като притежател на „конкурентна” бензиностанция – и прокуратурата отново подготвя неговия арест. Този път обаче той не дочаква да бъде арестуван, а се изтегля в България.

На фона на тази перманентна битка срещу инвеститори и частни собственици, самата община е неописуемо *западнала* – тъй като въпреки огромния бюджет за социални помощи не се прави нищо, за да се развива бизнеса и промишлеността – и да се отворят нови работни места. Практически всички проекти, стартирали с финансиране от общината, са *замразени и изоставени*. Такъв е случаят със Спортната зала, в която са вложени 40 милиона динара, но от години по нея не се работи и сградата се разпада; с проекта „Рада вода” за водопровод от изворите в с. Милевци, от който са изградени два километра и необходимият резервоар и са похарчени 20 милиона динара, а след това проектът е изоставен; със започнатия и недовършен воден басейн; с детските ясли – за които е излята бетонната плоча, а след това проектът е замрял; с втория мост над реката, който е изграден, но не е изградена улицата към него, поради което е неизползваем; с млечната пиаца, ветринарната станция, старческият дом и др. В същото това време ред предприятия, които са работели допреди десетина години и са осигурявали препитание на хората, пустеят и се рушат, а машините на фалиралите предприятия рждясват и се разграбват. Такава е съдбата на фабрика „Чорапара”, която е имала 200 работника, а след това е затворена и се разграбва; на фирма „Напредък”, също имала над 200 работника, чиито обекти днес са оставени на разрухата; на фабриката за сушени плодове и зеленчуци, на рудник „Кварц” и др.

Доколко кметът има *пряко отношение* към тази разруха, личи от съдбата на АД „Аутогтранспорт – Босилеград”, което е било много добре развито и е поддържало постоянна автобусна линия до Белград и София. Имало е 40 автобуса и 20 камиона, добре поддържана база и бензиностанция (тази, която по-късно е купена от Стефан Костов). Предприятието е приватизирано в много кратък срок, като купувачът е близък приятел на кмета Захариев. Следва вземане на кредити и поставяне на всички активи на предприятието под ипотека, а след това затварянето му – като почти целия автопарк е продаден като старо желязо.

Предвид това отношение на кмета към управлението от него град не е чудно, че в община Босилеград, имала някога повече от 20 000 жители, според преброяванията от 2011 г. са останали под 8 000 души, а реално днес вероятно са около пет или максимум шест хиляди; че 1100 човека оцеляват благодарение на социални помощи, а населението катастрофално *застарява* – тъй като пенсионерите вече са над 2000, а учениците в първи клас – 36.

Когато за пръв път посетих Босилеград, не можех да избегна чувството, че съм се върнал в миналия век – до такава степен местните реалности напомняха за провинциалните градчета в комунистическа България от 60-те или 70-те години. Не само градския пейзаж с мърлявите улички и запуснатите магазинчета, но и хората: мрачни и някак примирени със съдбата си – сякаш не принадлежат към днешния ден, както и би могло да се очаква от обитателите на едно градче, управлявано като феодален анклав. За никаква демокрация и за никакви права не би могло да става и дума в този град, в който основната грижа на хората е тяхното *оцеляване*, което обаче не е в техните ръце. Няма и как да бъде, след като практика в Босилеград всичко се определя от един единствен човек – Владимир Захариев. Той олицетворява властта – и то *неоспоримата* власт, както политическа, така и икономическа, като в негово лице местните жители виждат наместника на политическия елит (при това в течение на много години, до 2018, когато България свали доверието си от него – едновременно на този в Белград и този в София). Той раздава благата в гетото на всеобщата бедност и определя какво е добро и какво – зло.

Той е *големият персонален проблем* както за малката погранична община, така и за българското малцинство като цяло. В негово лице можем да видим един от изпълнителите на една отдавна провеждана политика на асимилация и обезбългаряване на пограничните райони, населени с етнически българи, която рязко се отличава от официалните декларации и обещания за спазване правата на малцинствата, но това не я прави по-малко осезаема – и това е политика, в която очевидно думата има не сръбското правителство, а сръбските тайни служби.

На 21 септември 2017 година, на празника на Босилеград, крайпътните скали по пътя към града осъмнаха окичени с анонимни плакати с надписи: „БИА дори и мечтите убива“ и „БИА убива Босилеград“. БИА, агенцията за информационна сигурност на Сърбия и наследник на прочутата УДБА, *наистина има участие* в подкрепата на авторитарния режим, наложен над този град с неприкритата цел да се разгонят неговите жители и да се заглушат гласовете на всички, които биха могли да изразят несъгласия по отношение на сръбската политика спрямо малцинствата. Във всеки случай човекът, който е събрал в ръцете си цялата власт в този град, най-вероятно е *продукт на тайните служби* на Сърбия и без всякакво съмнение прокарва техните политики.

Разбира се, преки доказателства за това трудно биха могли да бъдат намерени. При проведената от мен анкета обаче се оказа, че практически без изключение всички (с изключение на неговия антураж) са убедени, че той работи за сръбските тайни служби – и в частност за БИА. Фактът, че нееднократно е прекрачвал законите на Сърбия, но срещу него по никакъв повод не е повдигано наказателно преследване, е доста убедително доказателство в тази насока. Връзките му с БИА са документирани и от телевизионните камери – през 2016 г. той, заедно със своя заместник Стефан Стойков, се появи на коктейла по повод честването на годишнината на БИА – а това е събитие, на което кметове на общини по принцип не се канят, освен ако имат някакви *специални заслуги* към тази служба.

Последователната му политика за съспиване и обезбългаряване на управлявания от него град също е показателно в тази насока. Особено внимание заслужава един малък детайл: Владимир Захариев е *единственият* от сръбските кметове, който приветства създаването на мигрантски лагер – и дори поиска той да се разрасне и държавата да изпрати там повече мигранти – цели 500 човека, което в община като Босилеград би стимулирало и без това силните процеси на изселване на местните жители – и би

променило *етническата структура* на общината. Това искане е добре дошло за сръбските власти, които често стигат до конфликт с кметовете на общини при разпределението на мигрантите и откриването на нови бежански лагери. Затова свидетелства и посещението на тогавашния вътрешен министър на Сърбия Небойша Стефанович, който проведе закрито заседание в общината, но не се среща с партийната структура на управляващата СПП – като единствените обекти, които посети в Босилеград, бяха местния полицейски участък и центъра за настаняване на бежанци.

За добрите връзки на Захариев с тайните служби говорят и неговите политически покровители. По неофициална информация най-силната фигура, която го подкрепя, е Иван Тодоров, етнически българин, който дълги години е бил зам. директор на БИА, а преди това е завеждал дирекцията по вътрешна сигурност в агенцията. Неговото име е свързвано с контакти с престъпните босове на Сърбия, включително с тези в сферата на наркотрафика. В политическите среди такава фигура е Ивица Тончев, също етнически българин, който беше главен секретар на сръбското министерство на външните работи и *дясна ръка* на тогавашния министър Ивица Дачич. Връзките на Ивица Тончев със сръбските тайни служби също са добре известни и коментирани многократно в сръбските медии. На местно равнище Захариев се ползва с изключителната подкрепа на владиката на Враня Пахомий, който според някои източници е свързан с военното разузнаване, а публично е известен с действия против религиозните свободи на българското малцинство, както и със своите откровено българофобски позиции.

Повече от показателно е също така, че след като при посещението на вицепремиера Валери Симеонев и на председателя на НС Димитър Главчев беше публично поставен въпросът за ситуацията в Босилеград (от Валери Симеонов пред Расим Ляич, а от Димитър Главчев и пред Мая Гойкович, и пред Алексадър Вучич), от това не последва никаква реакция по отношение на Владимир Захариев – чиито властови позиции от гледна точка на сръбския интерес да бъде гарантирана подкрепата на България за евроинтеграцията на Сърбия, са – меко казано – *контрапродуктивни*. Очевидно обаче кметът на Босилеград има определена функция, на която някои сръбски институции държат – поради което са *готови да пренебрегнат рисковете*, свързани със запазването на неговите позиции.

Сръбските закони и сръбската конституция гарантират правата на националните малцинства по привидно задоволителен начин. Съгласно чл. 79 от сръбската Конституция малцинствата имат право на изразяване, тачене, отглеждане, развитие и обществено показване на националните си, етнически, културни и верски особености; право на ползване на своята писменост и език; право на образование на своя език в държавните учреждения и учрежденията на автономните покрайнини; право на основополагане на собствени средства за информация, съобразно закона – и още куп други права. Големият въпрос е обаче *дали и доколко* тези права се спазват. Случаят с Босилеград е убедителен пример за това, че голяма част от гарантираните права на малцинствата си остават само на хартия – докато реално по места тези права са отнети, обезсилени или деформирани с актове на държавните институции и местната власт – или просто чрез своеволията на местни деспоти.

Това е един град, който *бавно умира*. Младите, които се записват в български университети по 103 ПМС, рядко се завръщат по родните си краища. Хората се преселват във вътрешността на страната, за да избягат от недоимъка, от произвола и безперспективността, в които са били потопени досега. Няма инвестиции, които да

осигурят хляба на малкото оставащи тук, а ако има желание за такива, кандидатите биват прогонени. Все повече хора от този край кандидатстват за българско гражданство, водени от едно желание – *да се махнат* оттук. Кадърните и образованите отдавна са го направили – останали са най-вече старите, нямащите професия и лишени от воля да живеят ако не по-добре, то поне по-достойно. Останали са тези, които са се примирили с това да бъдат зависят от прищявките на един местен режим, който като че ли се разгръща не в XXI век, а в някаква отдавна отминали времена; редом с тях има и една шепа неримирими, автентични българи, които непоколебимо отстояват своята идентичност и плащат за това висока цена – и които са истинските герои на малцинството в Западните покрайнини. Градът е мръсен и занемарен, голяма част от къщите пустеят. Босилеград е *една от многото рани* в снагата на Балканите – рана, която кърви и не зараства.

Трудно можем да намерим логично обяснение защо един град, населен с етнически българи, бива *съсипван* хладнокръвно и планомерно – в разрез с всички официални декларации на сръбското правителство. Има може би само едно валидно обяснение – че в днешния контекст на сръбската политика думите са едно, а делата друго. Дори да приемем, че сръбското държавно ръководство е искрено в своите намерения за евроинтеграция на страната, е съвсем възможно неререформираниите специални служби на Сърбия да следват *други принципи и стратегии* – и да изповядват други ценности – като за тях да е все още валидна стратегическата визия от 90-те години, която определяше Босилеград като община със затихващи функции.

В заключение мога да кажа, че случващото се с Босилеград е *срам и за България*; казах го и в качеството си на генерален консул, при което министър Захариева беше дълбоко възмутена от моите думи¹⁴. Срамно е днес, две години след като страната ни пое председателството на ЕС с идеята да подкрепим евроинтеграцията на Западните Балкани, на стотина километра от българската столица един цял български град да бъде съсипван и обезбългаряван. Срамно е лице на българския етнос в Сърбия да бъдат чалга-политици като Владимир Захариев или неговият заместник Стефан Стойков, който пое неговите функции, след като промяна в законодателството отне възможността кметовете да бъдат председатели на националните съвети на малцинствата. Срамно е нашите изстрадали братя от Западните покрайнини да чуват само колко „безусловно“ подкрепяме Сърбия, докато живеят под режим, имащ повече общо със средновековието, отколкото с модерната демокрация.

Трудно може да се предложи рецепта за справяне с тази ситуация. Съвсем очевидно – поне от моя опит е, че нещата няма да се променят с обичайните действия по дипломатически път. Крайно наложително е въпросът да бъде поставен ребром на най-високо равнище – като българската подкрепа за евроинтеграцията на Сърбия бъде поставена *в зависимост* от съответния отговор. Накратко казано – трябва директно да се заяви, че ние подкрепяме присъединяването на Сърбия към ЕС, но поставяме тази си подкрепа в зависимост от изпълнението на сръбските закони и конституция по отношение на нашето малцинство – и изискваме *незабавно решение на проблемът с Босилеград* – който сръбската държава може да разреши по какъвто си иска начин, но не сме склонни да търпим нито наложения от местната власт режим, нито пък българското малцинство да бъде представявано от компрометирани фигури като Владимир Захариев или Стефан

¹⁴ По нейните думи проблемите с българското малцинство в Сърбия винаги са били поставяни от българска страна пред сръбските власти. Поставяни да, но не и решавани – свидетелство за което е както демографския срив на малцинството ни, така и днешната съдба на Босилеград.

Стойков – и това е *червена линия*, от която в процеса на преговорите за евроинтеграцията на Сърбия няма да отстъпим.

За съжаление това е единствено ефективния начин за действие в настоящата ситуация. И това трябваше да стане по време на българското председателство, което, уви, *не се случи* – изглежда темата за това как подкрепяме членството на Сърбия и изобщо на Западните Балкани в ЕС се оказа по-важна от съдбата на българското малцинство, удържало своята етническа идентичност въпреки вековните усилия да бъде асимилирано. Още не е късно да покажем твърдост и национална отговорност – но ако продължаваме да сервилничим пред Белград, скоро няма да можем да говорим за бъдещето на малцинството ни – просто защото българите в Сърбия вече *няма да ги има*. Особено пък ако със своето премълчаване на реалните проблеми сме предали същото това бъдеще.

6. Проблемите в образованието на роден език

Сред многото фактори, които предопределят асимилацията и демографския срив на българското малцинство в Сърбия, има един, който е основен и, бих казал, *фатален* – и това е образованието на роден език. От гледна точка на закона, малцинството ни има право на такова образование, тъй като то закрепено като конституционен принцип и доразвито в редица законови актове и разпоредби, регламентиращи образователните процеси. На практика обаче, както и повечето малцинствени права, това право съществува на хартия, но не и на практика.

Това разминаване между осветените от закона принципи и реалния живот на хората е обща характеристика за всички права на малцинствата в Сърбия, но най-категорично можем да го видим именно в областта на образованието, предопределило съдбата на българското национално малцинство. Съгласно чл. 79 от сръбската Конституция малцинствата имат право на образование на своя език, както и много други права. Големият въпрос е обаче дали и доколко тези права се спазват в тяхното ежедневното битие. Реалностите повече от убедително показват, че в много случаи не се спазват – при това не се спазват именно *със санкцията на институциите*, които би трябвало да реализират тези права.

Нека разгледаме два примера в това отношение. Съгласно чл. 13 от Закона за защита на правата и свободите на националните малцинства, приет през ноември 2002 г., малцинствата трябва да бъдат обучавани именно на майчин език, а ако към момента на приемане на този образователен модел липсва такава възможност, важи следната норма: „Ако в момента на приемане на този закон няма образование на езика на малцинството в рамките на системата на народната просвета за членовете на националните малцинства, посочени в параграф 1. от настоящия член, държавата е длъжна да създаде условия за организиране на обучение на езика на малцинството, а дотогава трябва да подsigури двуезично обучение или изучаване на езика на националното малцинство с елементи на националната история и култура за членовете на националното малцинство.“

Казано е достатъчно ясно, за да може да бъде оспорвано: двуезичното обучение може да бъде *само етап*, докато се подготви реалното обучение на майчин език. От 2002 г. досега обаче са изминали 18 години, а за българите в Сърбия този „етап“ тъй и не е изтекъл. Де факто това, което в огромния брой случаи съществува като обучение на майчин език, се състои в два до четири часа седмично обучение на български език, докато всички други предмети се учат на сръбски – и толкова. Колкото и парадоксално да е, тази законова норма и до този момент *не се приема и не се изпълнява* от овластените с това изпълнение държавни служители. Показателен в това отношение е другият пример: на 17 март 2017 г. участвах в кръгла маса, посветена на образованието и организирана от Националния съвет на БНМ. Сред поканените беше и Джурджица Еврич, експерт от сръбското Министерство на образованието. Тя заяви директно, че според Закона за образование има три модела, свързани с възможностите за образование на националните малцинства – изцяло на сръбски, на сръбски и на роден език като избираем предмет – сиреч факултативно, и тъй нареченото „двуезично“ образование. И добави, че обучението на сръбски било *в интерес на децата*. Поради което човек няма как да не направи

неизбежния извод, че сръбското Министерство на образованието не се съобразява нито със Закона за правата на малцинствата, нито със сръбската Конституция.

Проблемите в образованието обаче не са свързани само с настоящото разминаване между законите и реалността. Това са проблеми, които са формирани *в течение на десетилетия* – поради което просто не могат да бъдат преодоленни в кратки срокове – дори и да имаше воля за това, а такава воля, уви, няма.

Стогодишната история на българското малцинство съдържа в себе си дълги периоди, в които обучението на майчин език е практически ликвидирано, а българският език е в някаква степен *забранен* – особено във взаимоотношенията между индивида и властовите структури на държавната и местна власт – и най-малкото непрепоръчителен като средство за общуване. Такъв е например периода след Ньойския договор – когато българите в Западните покрайнини се превръщат в малцинство: тогава българските училища са закрити и българските учители са прогонени, а на тяхно място идват сръбски такива, имащи първостепенна задача да внушават на своите питомници, че са „прави сърби“, и да ги накарат да забравят българския език заедно със своя етнически произход.

След това – в периода между 1941 и 1944 година сръбските учители се изтеглят заедно със сръбската администрация, обучението на български език е възстановено, строят се нови училища и гимназии, възраждат се читалища. Съгласно мирния договор след Втората световна война обаче Западните покрайнини отново попадат в границите на Югославия, но обучението на български език се запазва, тъй като удържането на федеративната структура предполага известна толерантност към малцинствата във федеративната държава. В началото на 80-те години на 20-ти век обаче положението се променя: органите на югославската комунистическа партия в регионите, населени с българи, вземат решение за „реорганизация“ на образователните структури, при което обучението на български език изпада от училищата – първо в Цариброд, а след това и в Босилеград, като се преминава през различни „експериментални модели на обучение“ – от разделение на български и сръбски паралелки, през актуалното и до ден днешен „експериментално двуезично обучение“, до обучение на сръбски език и изучаване на български език като *факултативен* и съответно избираем предмет, без оценката да се вписва в общата оценка на ученика и без този предмет да има статут на майчин език.

Този модел се развива по времето, в което комунистическата идеология в Югославия вече е в упадък, но тоталитарните тенденции получават допълнителен тласък през края на 80-те и 90-те години на миналия век, и особено при управлението на Слободан Милошевич, когато на дневен ред идва поредния вариант на сръбския национализъм, а самата държава потъва в граждански войни и постепенно се разпада. Това е и времето, в което асимилационните процеси по отношение на българското национално малцинство протичат *с пълна сила*, и в който част от самите българи губят чувството си за национална идентичност и се легитимират като „югославяни“. И дори нещо повече – стига се до абсолютния парадокс, при който самите българи, принадлежащи към управляващата комунистическа партия, *собственооръчно декларират*, че желаят децата им да бъдат обучавани на сръбски език – както се изисква примерно в една подписка от Босилеград за учебната 1987/1988 г. Това са процеси, чиито корени могат да бъдат потърсени именно в обстоятелството, че цели поколения са възпитавани на сръбски, без в своята образователна практика да имат достъп до езика, историята и културата на своите предци.

В този период изучаването на майчин език постепенно намалява, като самото обучение по български език и литература постепенно *губи статута си на майчин език*, а в основното училище в Цариброд дори се изучава факултативно – и тази му немислима форма се беше запазила чак до 2018 г., когато беше заменена с „двуетично обучение“, в което часовете по български език все пак има статута на задължителен предмет. Това на практика означава, че няколко поколения в различни периоди от историята на малцинството ни са обучавани *почти изцяло на сръбски език* – и че знаят български само доколкото той се е говорел в семейна среда – ако изобщо се е говорел. Редно е да отбележим, че това са поколенията, които са в *активна възраст* днес – и чиито представители заемат определени позиции в сръбските партии и институции в двата населени предимно с българи градове – Цариброд и Босилеград. И едва ли би трябвало да се учудваме, че тези най-известни и най-изявени българи всъщност знаят зле български език, както и че следват по-скоро интересите на сръбските партии, към които принадлежат, отколкото интересите на местните българи.

След краха на великосръбския национализъм и падането на режима на Милошевич сред българите се пораждат надежди, че правата на малцинството ще бъдат спазвани и образованието на български език ще бъде възстановено. Уви – тези надежди се оказват напразни. Наистина, по време на краткото управление на Зоран Джинджич отношението към малцинствата се либерализира, редица законодателни промени на пръв поглед дават гаранции за спазването на малцинствените права – включително и създаването на институцията Национален съвет на всяко малцинство, чиито функции бе трябвало да определят културните, образователни и медийни политики спрямо отделните етноси. Уви, това не се случва по две причини: тъй като местната власт и службите за сигурност, които пряко контролират живота на малцинствата, трудно се поддават на реформиране и си остават *нереформирани* и до ден днешен, и тъй като демократичният ренесанс на Сърбия приключва с убийството на Джинджич – а след него на власт идват именно *генетично свързани с национализма* партии и фигури, принадлежащи към антуража на Милошевич – като неговия говорител Ивица Дачич (бивш премиер, доскорошен министър на външните работи и настоящ председател на Скупщината) и като неговия министър на информацията – Александър Вучич (първо като премиер, а сега като президент). В този период самия Национален съвет на малцинството ни попада изцяло под влиянието на сръбските националистически партии. Същевременно с идването на Сръбската прогресивна партия на власт демократичните права и свободи в страната са *в упадък като цяло*, като се стига и до ограничаване на някои вече придобити права и свободи на националните малцинства, включително и на българското.

Както става ясно от посочената хроника на събитията, в повече от стогодишната история на БНМ образованието на майчин език е свързано с два големи периода, в първия от които такова реално липсва – това е времето на тъй нареченото Кралство на сърби, хървати и словенци, по време на което българското малцинство в Западните покрайнини и особено в Македония е подложено на жестока асимилация. През втория период – от осемдесетте години до падането на режима на Милошевич, се провежда споменатата „реорганизация“ на образованието, при която обучението на майчин език е изхвърлено от училищата, и доколкото изобщо съществува, е сведено до модела на тъй нареченото „двуетично“ обучение. В рамките на тази два периода цели поколения остават отчуждени от родния си език и родната си култура – и са принудени да свикнат с мисълта, че сръбския език е *по-насъщен от родния* и в известна степен го замества, и най-малкото

може да осигури по-значими успехи в кариерата и в общественото признание за тези, които го ползват. Подобни конюнктурни съображения са в сила и до днес – и те са сред най-важните причини в градовете с компактно българско население само малка част от децата да се записват в паралелки с изучаване на български език.

До какви парадокси може да доведе този процес на отчуждение от майчиния език и култура, можем да видим дори въз основа на статическите данни от преброяването на населението. Според официалните данни на Републиканския институт за статистика, при преброяването от 2011 г. българите в Сърбия са 18 543 души. От тях обаче посочват българския език като майчин *само* 13 337 души. Какво следва от тази парадоксална разлика? Че за над 5000 от българите в Сърбия – или за близо една трета от всички, *българския не е роден език* – и че има етнически българи, за които сръбският език е майчин?

Колкото и да е парадоксално, колкото и да предполагаме, че зад тези цифри, както и зад неестествено бързия демографски срив на българите се крият конюнктурни съображения, поради които част от българите се регистрират като принадлежащи към друга националност, изводът е един: има българи, които не само че не знаят родния си език, но и не го приемат за роден. Но уви – нещата не се свеждат само до статистика. Ситуацията днес е такава, че колко деца ще учат на роден език, зависи от това колко родители ще изразят такава воля. И резултатът от липсата на обучение на български език в предишните поколения е налице – такава воля изразяват *много малко* от родителите. Потезният парадокс е, че в двете общини с преимуществено българско население на майчин език се обучават само малък процент от българските деца – което е безспорно доказателство, че процесите на загуба на етническа идентичност продължават.

Примерите, доказващи тези негативни тенденции, са предостатъчно. През 2017 г. в основното училище „Христо Ботев“ в Цариброд в град с преобладаващо българско население, *нищо едно дете* не се е записало в паралелка за обучение на роден език в основното училище – като практиката в него към този момент е обучението на български език да става факултативно. Същата година съотношението между обучаваните на роден език деца в Босилеград и обучаваните на сръбски е не по-малко показателна за негативните тенденции: при 5839 човека, регистрирали се като българи според последното преброяване от 2011 г., през 2017 година във всички паралелки на ОУ „Христо Ботев“ на роден език учат 36 деца – срещу 424, които се обучават на сръбски език. В гимназията в Босилеград положението не е много по-различно – на български учат 41 деца – срещу 147 на сръбски. А ако проследим тенденциите от минали години, ще видим все същия парадокс – желяещите деца им да учат на български език *са винаги малцинство* – и броят съответно намалява назад във времето. Например в гимназията в Босилеград през учебната 2013/14 година на български учат само 10 деца срещу 168 на сръбски, следващата година броят им нараства на 25, а по-следващата стават вече 35. Още по-драстична е ножицата между обучаваните се на сръбски и на български език в ОУ „Георги Димитров“ в същия град: както вече посочих, през учебната 2017/2018 г. на сръбски се обучават 424 деца, а на български – само 36. По-рано е било по-зле – например през предишната година на сръбски са се обучавали 473, а на български – само 11 деца; също 11 са били и през далечната 2006/2007 г., а на сръбски са се обучавали 713.

Проблемите с обучението на роден език са свързани с *двойния стандарт* на централните и общински власти по този въпрос. По силата на сръбското законодателство децата в населените места с преимуществено българско население имат правото да бъдат

обучавани изцяло на български език, докато само ако родителите им искат да се обучават на сръбски език, трябва да попълнят специална анкетна карта. На практика обаче това право е *суспендирано* с подзаконови актове на Министерството на образованието, съгласно които родителите на децата трябва да попълват анкетни карти именно когато искат децата им да се обучават на български език, в противен случай автоматично попадат сред тези, които се обучават на сръбски. Точно това изискване, което доскорошната директорка на гимназията Снежана Симеонова отказваше да спазва, но беше спазвано в Цариброд стриктно от директорката на основното училище Екатерина Симеонова, играе ролята на *възпиращ фактор* за родителите, тъй като те много добре знаят, че попълването на такава декларация е равностойно на деклариране на българско самосъзнание и произход – и може сериозно да попречи на тяхната кариера, въпреки че вече не може да бъде причина за преки репресии.

Целта на тази мярка е очевидна – да се *ограничи до минимум* броят на децата, които се образуват на роден език – тъй като знаещите само сръбски лесно губят своя етнически идентитет. Пак по същата причина министерството бави отговорите на училища и детски градини, които искат разрешение за въвеждане на обучение на роден език или на двуезично обучение – а такава разрешение се изисква, независимо че обучението на малцинствата на роден език е гарантирано от закона. Когато някое училище пренебрегне тези изисквания, позовавайки се на сръбското законодателство, започват неприятностите. Такъв е случаят с гимназия „Св. Св. Кирил и Методий”, спрямо която се упражняват различни форми на натиск – например като не се дава разрешение за обучение в паралелки с по-малко от 15 деца (при положение че това е единствената гимназия в Цариброд и че в нея има и специализирани паралелки с профил туризъм), или като се стимулират настроения сред учителите срещу нейната доскорошна директорка Снежана Симеонова, като се блокира нейната работа от училищното настоятелство и прочее.

Откритото заставане на г-жа Симеонова зад български каузи и зад правата на нашите сънародници да запазят своята етническа идентичност ѝ донесе много *явни и скрити врагове*. Гимназията понесе редица административни удари – например въпреки че се ползва с престижа на елитна гимназия с дълги образователни традиции и въпреки че е партньор по успешно изпълнени международни проекти, последната годишна оценка на нейната дейност беше двойка – по петобалната система. Бяха правени опити за съкращаване на паралелки с обучение на български език и бяха инспирирани съдебни претенции от страна на напуснали служители, чиято логика граничеше с абсурдното. Беше заплашвана с уволнение от кмета на Цариброд Владица Димитров, тъй като отказа да премести гимназията в сградата на ОУ „Христо Ботев”. В интернет беше пусната фалшива версия на уебсайта на гимназията, изпълнена с латиница – но на тъй наречения „шопски език”, което е *особено тежък прецедент*, тъй като претенцията за „шопски език” и „шопско малцинство” – включително и такава в България, е старо оръжие на сръбската пропагандна машина.

Последният удар срещу гимназията беше нанесен персонално от министъра на образованието на Р Сърбия г-н Младен Шарчевич с отказа да се формират групи по обучение на руски и френски език, тъй като учениците били под минимума, регламентиран от министерството. Както посочва самата г-жа Симеонова в своя отговор до министъра, с този отказ са *ощетени* учениците, учителите и родителите. По този начин се пренебрегва правото на учениците да изберат чуждия език, на който да бъдат обучавани – а те нямат алтернатива, защото това е единствената гимназия в Цариброд.

Предложението на г-жа Симеонов включва паралелки от по 7, 6, и 5 деца за часовете по чужд език, което изобщо не е прецедент за сръбската образователна система – самата тя посочва примери за практиката в гимназия „Светозар Маркович”, в която функционира група по руски език от четири деца. Същевременно отказът на министър Шаревич пряко засяга обучението на децата от българското национално малцинство, защото *единствената възможност* да им се осигури обучение на искания от тях език е да се смесят в една група деца, които се обучават на майчин език, с деца, които се обучават на сръбски, което би довело до хаос в образователния процес. Освен всичко друго, този отказ не кореспондира с обещанията на министъра за подкрепа на тази гимназия, дадени по време на посещението на президентите на Р Сърбия и Р България в Цариброд на 22 юни 2018 г.

Същевременно беше проведена *активна обработка* на учителския състав, като целта е да се разцепи единния доскоро учителски колектив – и учителите да бойкотират начинанията на своята директорка, както и поредния конкурс за директор да бъде решен в полза на нейния конкурент. Не без основания Г-жа Симеонова беше сериозно обезпокоена, че целта на тези активни мероприятия е не само да бъде пенсионирана и отстранена от гимназията, но и самата гимназия да престане да функционира като фактор за оформяне на българската етническа идентичност в Цариброд. В крайна сметка тези усилия успяха – и през 2020 г. Снежана Симеонова беше отстранена от директорския пост.

Що се отнася до обучението на майчин език в предучилищна възраст, там нещата си остават и до днес нерегламентирани. В детската градина в Цариброд децата получават някакви начални познания- в смисъл че учат отделни изрази и песнички на български, без обаче да има преподавателска програма и учебен план за това обучение. През учебната 2018/2019 г. 20% от родителите са изявили желание децата им да се обучават двуезично, а 80% - на сръбски. През 2019/2020 г. броят на родителите, които искат децата им да получат двуезично обучение, е нараснал двойно – на 40%. Самата възможност за такова обучение обаче се дължи на самоинициатива на директорката и възпитателките, докато молбата за въвеждане на двуезично обучение е подадена през 2017 г. и *остава без отговор* и досега от страна на сръбското Министерство на образованието. Това поставя и един основателен въпрос – след като децата по закон имат право на обучение на майчин език, защо е необходимо специално разрешение от министерството за това? Уви – необходимо е. Всяка промяна в учебните планове изисква санкцията на регионалните инспекторати и на сръбското Министерство на образованието – един тромав механизъм, разкриващ прекрасни възможности подобни разрешения да бъдат *бавени* дотогава, докато желанието на родителите за подобно образование се стопи.

С неограничената власт на институциите в Белград, въпреки регламентираното право на училищата и гимназиите да определят своята образователна политика, се свързва и друг един процес, който ограничава възможностите българските деца да учат на роден език. Не малко българи живеят в селата – както в тези около Цариброд и Босилеград, така и тези по долината на река Ерма, които благодарение на споменатата административна реформа са присъединени към община Бабушница. Поради демографския спад селата постепенно *запуствяват* – и в техните училища учат често едва по няколко ученика. Това е основният аргумент, с който компетентните в областта на образованието власти оправдават намеренията си *да закрият* селските училища, а наличните ученици да бъдат превозвани до общинските центрове. През 2019 г. при разговор с г-н Драган Гейо, началник на училищното управление на Нишавска област научих, че в община Бабушница

е на дневен ред въпроса за сливане на училищата в малките населени места, в които има малък брой ученици – и че в случая става дума за сливане на училищата в четири села – Любероджа, Стрелац, Звонце и Велико Водинце.

Поне в едно от тези села обаче това намерение *не би могло да бъде оправдано* – в Звонце, което е бивш общински център и което е населено изцяло с българи. В училище „Братство“ към този момент учеха 18 деца, плюс още няколко в неговите филиали в неговите клонове в Ракита и Нашушковица. За щастие благодарение на местната власт в общината и на местните българи чрез техните представители, както и благодарение на дипломатическата намеса, перспективата за закриването на училището беше временно избегната. Но това е казус, който не е решен окончателно – и който е повече от сериозен – тъй като евентуално закриване на българските училища в селата по поречието на река Ерма практически ги *обрича на обезлюдяване*.

Друг много сериозен проблем в областта на образованието е *липсата на учебници* на български език. Между впрочем отпечатването на първите учебници на роден език е основната заслуга, която си приписваше Владимир Захариев, говорейки за работата си като председател на НС на БНМ. Пропускаше да спомене само няколко неща – че това отпечатване е единствения резултат в сферата на образованието от трите мандата на Националния съвет – сиреч в рамките на 12 години; че отпечатването на учебниците е законово регламентирано задължение на сръбската държава, чието изпълнение се е забавило много години; че всъщност има учебници за първите класове (и то не по всички предмети), където пък няма ученици, а няма учебници за гимназиите, където пък има достатъчно много желаещи да се обучават на майчин език; и че самите учебници са отпечатани с *минимален тираж* от трийсетина бройки – и се използват предимно за рекламни цели.

Във връзка с това трябва да отбележа и друг един парадокс, свързан с образованието на майчин език. Докато в основните училища трудно се набира дори една паралелка с желаещи да бъдат обучавани на български език, то в гимназиите броят им е значително по-голям: например през 2019 г. в гимназията „Св. Св. Кирил и Методий“ в Цариброд почти половината класове бяха с обучение на роден език, като в тях имаше общо 108 ученика. Това се отчасти на дългата традиция на тази гимназия, която започва обучение на български език още от 2009 г., като броят на желаещите бързо се увеличава – не на последно място и защото директорката на гимназията Снежана Симеонов отказваше да се съобразява с искането родителите желаещите да учат на роден език да попълват тъй наречените анкетни листове, в които трябва да впишат имената и адресите си.

Има обаче и друга, чисто прагматична причина – и това е възможността на абсолвентите от гимназиите да следват в България по силата на 103 Постановление на министерския съвет, прието на 31 май 1993 г., което е вероятно *най-същностната грижа*, проявена от българската държава за нашите сънародници в Сърбия. От приемането на това постановление до сега броят на кандидатстващите за следване в България непрекъснато се увеличава, а паралелно с това се увеличава и броят на тези, които се опитват да понаучат български език в гимназиите, тъй като приемния изпит е на български. Към днешна дата се отпускат достатъчно места, които могат да покрият всички кандидатури, за кандидатстващите се осигуряват общежития и стипендии, а самите изпити са елементарни тестове, които са на доста по-ниско равнище в сравнение с приемните изпити на студентите от България.

Поради това огромната част от абсолвентите с български произход се ориентират към следване в България. Съществуването на такава възможност е *от голямо значение* за българското малцинство – и не случайно оглавявания от Владимир Захариев Национален съвет се опитваше да овладее всички процеси по записването на студентите, като самият Захариев самоуверено твърдеше, че той осигурявал „безплатно образование“. За съжаление обаче тази помощ от страна на България е шанс за младите хора от БНМ, *но много малко от тях се връщат* след следването си по родните си места. Обичайно те остават в България или заминават в страните от ЕС, където българската диплома им дава шансове да си намерят работа.

С това омагьосаният кръг се затваря. На първо място, поради факта, че няколко поколения българи са обучавани само на сръбски, *те не намират за нужно* да стимулират децата си да учат на майчин език. Нещо по-лошо: те считат такова образование за непrestiжно – защото живеят потопени в сръбска езикова среда и не виждат прагматичен смисъл в обучението на български език, като въз основа на своя опит имат достатъчно доказателства за това, че шансът за успешна кариера минава през обучение на сръбски език. На второ място, самите образователни ведомства правят всичко възможно, за да *дискредитират* обучението на роден език, като бавят отпечатването на учебници, при което желаещите да получат такова обучение и техните учители трябва сами да превеждат уроците от учебниците от сръбски на български – което впрочем и до днес е практика в гимназията в Цариброд.

Същевременно съзнателно се бави и съставянето на притурките по няколко предмета със съдържание от родната история, география, литература и култура в обем 30% от обема на съответните учебници на сръбски, което е законодателно регламентирано, но тук извинението е, че *не била постигната договореност* между Сърбия и България за съвместна комисия, която да утвърди съдържанието на тези притурки. Извън всичко друго няма и помагала на роден език, няма дневници на български, а да се внесат такива от България не се допуска. Не по-малко сериозен е и въпросът за това дали и доколко самите учители по роден език са компетентни, за да го преподават, и не са редки случаите, в които образователния процес тече не на литературен български език, а на местния диалект. И на трето място – завършвайки гимназия, голяма част от учениците отиват да следват в България, но не се завръщат, защото не могат да намерят нито достойна работа, нито *прилично качество на живот* по родните си места – поради което самото следване става фактор за миграционните процеси, благодарение на които българската малцинство оредява и застарява.

7. Липсващите религиозни права

Когато говорим за религиозни права на едно малцинство, обичайно имаме предвид доколко те имат правото и възможността да изповядват своята религия в съответствие с принципите и обичаите в държавата майка; доколко изповядват своята вяра на роден език и доколко в църквите и манастирите там, където има компактно малцинствено население, служат свещеници от съответния малцинствен произход. Българите в Сърбия *нямат такива права* – и това трябва да бъде казано достатъчно ясно. В случая става дума не за накърнени, а за *липсващи* права – и такава е ситуацията от времената на Ньойския договор до ден днешен. Те, разбира се, имат правото да бъдат религиозни, но могат да бъдат такива само в съгласие с каноните на Сръбската православна църква и само в храмовете под нейна юрисдикция – и по никакъв друг начин.

Ако попитате кой да е от авторитетите на църковната или местна власт за това, ще получите неизменно отговора, че техните права по никакъв начин не са накърнени – защото българите са православни християни, следователно изповядвайки вярата си в сръбските храмове, те са приобщени към лоното на религията, към която принадлежат. Това, че Сръбската православна църква по принцип не допуска богослужение на български език в църковните храмове в регионите, в които има компактно българско население, според църковните и светски власти не е никакъв проблем – тъй като литургиите се водели на църковнославянски, който бил *общ* за сърби и българи. Езикът може би, въпреки не малкото разлики в употребата му в сръбските православни служби, но винаги се пренебрегва факта, че проповедта би трябвало да се води на майчиния език на енорияшите, а тя навсякъде се води на сръбски език. Както и фактът, че както самите църковни ритуали, така и дори облеклото на свещениците е различно; да не говорим за това, че и църковния календар е различен, тъй като Сръбската православна църква, подобно на руската, следва Юлианския календар – и Рождество Христово се празнува не на Коледа, а на Божич, който е на седми януари. Да не говорим и за това, че във всяка служба *се благославя сръбския народ и сръбския патриарх*, което енорияшите от малцинството трябва да приемат безропотно.

Друг аргумент е, че Сръбската православна църква е отделена от държавата, поради което никой не може да се меси в регламентите и ритуалите, които тя налага в своите храмове. Редно е да се запитаме обаче *как* десетките храмове, които и до днес действат на територията, населена с етнически българи, и които в по-голямата си част са строени преди 1919 г., са се оказали сръбски? И нещо много съществено – дали по отношение на религиозните свободи малцинствата в Сърбия имат еднаква съдба? Доколко това изобщо не е така, личи от примера с влашкото малцинство, обитаващо долината на река Тимок и също източноправославно, което не само че изповядва вярата си на роден език, но и църквите, в които прави това, са под румънска юрисдикция.

Тези религиозни (и не само) права обаче не са дадени даром – те са *извоювани* от румънска страна благодарение на ултиматума, поставен от Румъния на 28 февруари 2012 г., в момент, в който се очаква решението за започване на преговорите за рисьединяване на Сърбия към ЕС да бъде гласувано от европейските министри. Тъй като самото гласуване е предвидено за 1 март, сръбската страна има 48 часа, за да реши проблема, като

в противен случай е сигурно, че Румъния ще наложи вето на това решение. Поставено в цайтнот, сръбското правителство подписва двустранен протокол, който *гарантира малцинствените права* на власите, включително етническа и религиозна свобода, правото да използват майчин език и държавна подкрепа за местни институции, като се имат предвид училища и църкви. По отношение на религиозните права протоколът включва и правото на изграждане на църкви, както и препоръка към сръбската страна да предприеме стъпки, които да осигурят достъп на лицата, принадлежащи към румънското малцинство в Източна Сърбия, до религиозни служби на техния *майчин* език.

Въпреки че по отношение на влашкото малцинство Сърбия прилага всички възможни действия, за да предотврати регламентирането му като малцинство, чиято държава майка е Румъния (включително се опитва да докаже, че власите не са румънско малцинство, като скалпва техен Национален съвет, ръководен от просръбски ориентирания лидер Радиша Драгоевич, който твърди, че „не сме румънци, а власи“; съставя се дори „влашки език“, който всъщност е румънски диалект, ползващ кирилица), румънската страна използва пълнокръвно момента, в който стартирането на преговорите за ЕС зависи и от нейния глас, и налага своята воля в защита на малцинството си. Можем само да се питаме защо България, която през 2018 г. имаше дори по-благоприятни възможности да постави пред Сърбия подобен ултиматум, *пропусна* този стратегически шанс.

Игнорирането на религиозните права на българите в Сърбия има дълга традиция, започваща от годините след подписването на Ньойския договор и стигаща до наши дни. Още от самото начало църквите попадат под юрисдикцията на Сръбската православна църква, а от свещениците се иска да подпишат декларации, че са сърби, ако искат да служат на територии, в които има българско население. Независимо от факта, че Кралството на сърби, хървати и словенци подписва на 9 декември 1919 г. специален договор за покровителство над малцинствата, който е част от договорите за мир от Версайската система, съгласно който се задължава „да даде пълно и съвършено покровителство на всички жители без разлика на рождение, поданство, език, раса и религия“, както и да осигури на всички поданици от малцинствата свободно да употребяват езика, който желаят, в частните си отношения, търговията, религиозния живот, печата, събранията и прочее публични и частни отношения, за никакви религиозни права на българското малцинство не може да става и дума – както тогава, така и с днешна дата. Веднага след Ньойския договор се събарят църкви и манастири, а в тези, които не са съборени, се *заличават* българските надписи – или се подготвят научни публикации, които да докажат, че даден храм е бил изначално сръбски, а не български – типичен случай в това отношение е Погановския манастир. Не се допускат български свещеници да имат епархии в регионите с българско население, вместо това там се назначават сръбски такива, и то най-често от преселилите се след гражданските войни сръбски свещеници от Босна и Херцеговина.

Що се отнася до независимостта на Сръбската православна църква от държавата, тя *съвсем не е толкова абсолютна*, колкото на пръв поглед изглежда. Това проличава особено ясно по време на гражданските войни при разпада на Югославия, когато сръбски свещеници благославят паравоенни формирования, извършващи етническо прочистване в Босна и Херцеговина, както и в Косово, а някои от тях и пряко участват в престъпленията, имащи характера на геноцид. Достатъчно е да припомним подвизите на някои от духовните отци на СПЦ, за да се убедим в това. Техните ангажименти с политики, които

нямат нищо общо с християнските ценности, имат дълга история. Например по време на Втората световна война владиката Николай Велимирович- Охридски и Жички недвусмислено застава на страната на фашизма, виждайки в Адолф Хитлер Свети Сава на XX век, и възхвалява Димитрие Љотич, участвувал в профашисткото правителство на Милан Недич и лидер на профашистката организация СБОР, чиито паравоенни формирования се занимават с изстребление на евреи и роми в Сърбия. Например патрпиахрх Павле, благославял подвизите на военпрестъпници като Радован Караджич и Ратко Младич. Например владиката Василий Качавенда, благословил бойците от паравоенното формирование „Скорпион“, отговорни за избиването на 8 000 мюсюлмани в Сребреница. Например владиката Филарет, снимал се с картечница на рамо редом със сръбско паравоенно формирование. И всичко това не е само история. Доколкото СПЦ е свързана със сръбския национализъм и с провежданата от държавата политика, насочена срещу съседни страни, личи от много *днешни* примери –като намесата ѝ в Черна гора, където Закона за вероизповеданията се оспорваше с огромни литийни шествия – *в пълен синхрон* с външнополитическите позиции на сръбската държава.

Друг пример е пряко свързан с България и засяга много пряко българското малцинство – особено активната позиция на църквата в обвиненията за военни престъпления, извършени от българската армия по време на Първата световна война – и особено при потушаването на тъй нареченото Топлишко въстание. Тези обвинения впрочем са използвани от сръбската държава именно като *аргумент за териториални претенции* спрямо България след края на войната – при преговорите в Париж, и са един от основните фактори за присъединяването на Западните покрайнини към сръбската държава. Въпреки че още тогава е било ясно, че става дума за преувеличения и за откровени *фалшификации* (например се твърди за 20 000 цивилни жертви по време на въстанието – която е повече от населението в района по това време), от този момент нататък легендите за зверствата на българските войски стават част от официалната сръбска история, а Сръбската православна църква се чувства призвана да ги напомня при всеки удобен повод. Организирант се чествания на годишнини от въстанието, поклонения пред паметта на жертвите, научни сесии, които са посветени на това да пресъздават събитията от 1917 г. в района на Прокупле и Куршумлия, учреден е и специален музей за тези събития, намиращ се в църквата „Свети Георги“ в Сурдулица, издигната е и костница, помещаваща се в училището в същия град, като черепите и костите се изваждат публично при съответните поклонения и църковни панахиди.

Едно от действията на СПЦ в тази насока има особен акцент – и това е *канонизирането* на жертвите по време на Топлишкото въстание като мъченици, извършено по предложение на Вранския епископ Пахомий през 2017 г. Този акт е *в крещящо противоречие* с каноните на християнството – включително с каноните на православията, тъй като подобна канонизация е възможна само по отношение на фигури които са станали жертва на неверниците по време на своята дейност в защита на християнската религия и християнските ценности – а в случая става дума за жертви по време на военен сблъсък между две изповядващи православията държави. Освен всичко става и дума за жертви, които са в по-голямата си част *анонимни*, докато според християнските канони подобна анонимна канонизация е недопустима. Да не говорим за това, че в кръга на канонизираните се включват и такива, които са извършили военни престъпления – например участниците в четата на поручик Коста Пекаянац, един от двамата основни герои в тъй нареченото въстание, която нахлува в българските предели,

убива и ограбва невинни хора и опожарява Босилеград. И най-сетне да не говорим и за това, че част от цивилните жертви, дадени по време на въстанието, са загинали *от ръката на самите сръбски четници*, тъй като не са били съгласни да се присъединят към организираната от тях метеж.

И най-сетне още един факт, който е наистина шокиращ – след канонизацията на 29 май 2018 г. в Сурдулица се проведе първата „слава“ на новите светци и великомъченици, организирана от споменатия епископ Пахомий и други свещенослужители, принадлежащи към висшия църковен клир, като в нея взеха участие и редица официални лица. Паралелно с това и като едно от мероприятията за изразената почит към мъчениците, техническото училище „Никола Тесла“ обяви конкурс за детско произведение на тема „Незализващата светлина на мъчениците осветява нашия път“. Обявата за конкурса беше разпространена до *всички училища* в Сърбия, както и до тези в Република Сърбска в Босна и Херцеговина, като в обявата беше посочено, че конкурсът се организира по повод отбелязването на „първото честване на новоканонизираните свети мъченици от Сурдулица и деня на пренасянето на техните свети мощи в Паметник-Костницата в Сурдулица.“ Също така се отбелязваше, че „светите мъченици от Сурдулица са били убити в резултат на българските престъпления по време на Първата световна война на територията на югоизточна Сърбия, Вардарска Сърбия, Косово и в Сурдулица – главното място за масовия разстрел от 1915 г. до 1918 г.“

Благодарение на бързата реакция от българска страна и съответната дипломатическа намеса, малко преди деня на „славата“ сръбската страна беше принудена да оповести, че конкурсът няма да се състои. Но въпреки че официално беше обявен за отменен, конкурсът *все пак беше проведен* – и и наградните творби бяха публично изложени. Можем само да си представим как са се чувствали българските деца в училищата, в които този конкурс е бил обявен – и как е въздействала самата слава върху българите в Сърбия, визирани като принадлежащи към дива и варварска нация, извършила жестоки престъпления срещу мирното население в Поморавието.

Що се отнася до инициатора на тези активности, епископът на Враня Пахомий, няма как да не забележим, че при него става дума не само за верски и националистически пристрастия, а за последователна *българофобия*, особено активна в областта на религиозните права на българското малцинство. Негова е заслугата за смазването на единствения опит да бъде въведено богослужение на български език в специално построена за това църква, като този строеж е финансиран от български родолюбци и основно – от Дирекцията по вероизповеданията към МС на Р България. Този опит е предприет през 2009 г. от йеромонах Йоан (със светско име Занко Станойков) в село Паралово, намиращо се в община Босилеград, където той поема инициативата за изграждането на български храм, в който ерониашите ще могат да изповядват вярата си чрез богослужения на български език.

Както споменава самият отец Йоан, той и неговото паство от Паралово са се решили на тази стъпка, като са взели пример от сръбските действия в сходни случаи: „Гледайки как сърбите си поставят и ръкополагат свои епископи и свещеници и строят нови църкви и манастири в Охридската Архиепископия в Македония, която винаги е била Българска, ние в Босилеград също решихме да направим една малка църква посветена на всебългарския закрилник, преподобния наш отец Йоан Рилски – Чудотворец, където да изповядваме вярата си и да се молим и слушаеме Словото Божие на майчиния си език и да вършим светите тайни и молитвословия по правилата на Българската Православна

Църква.¹⁵ Благодарение на помощи от България църквата наистина е построена и нейното осветяване е било насрочено за 31 август 2099 г., като са били поканени гости от България, включително и министър Божидар Димитров, отговарящ за българските малцинства. Вранският епископ обаче не само че *отказва да освети църквата*, но и държи арогантна реч пред присъстващите на планираното осветяване, или – ако си послужим със свидетелството на отец Йоан: „Вместо това, владиката Пахомий ни държа политическа беседа, пълна с цинизъм на чист сръбски език. Не ни защити нито българския министър Божидар Димитров, нито пък имаше реакция от Светия Синод на БПЦ.“¹⁶

Тъй като вижда, че отец Йоан има подкрепата на местното население в Паралово, Пахомий не се осмелява директно да го разпопи, но му отнема енорията и изисква ключът от църквата да бъде даден на председателя на църковната община в Босилеград г-жа Здравка Гагулска. Освен това при специално проведения по този повод разговор с църковното настоятелство се взема решение църквата да се „преосвети“, за да може в нея да се провеждат църковни ритуали. Едно от нещата, което е вбесило негово преосвещенство в този случай, освен неподчинението на отец Йоан, е и *самото име* на църквата, кръстена на българския светец Свети Иван Рилски – според Пахомий името трябва да бъде променено на Свети Йован.

Друг много опасен според него факт е, че отец Йоан е написал и публикувал в бюлетина на КИЦ Босилеград цитираното открито писмо, адресирано до г-жа Тереза Собиевски, тогава представител на Европейската комисия за региона. Характеристиката за състоянието на религиозните права на българите в Сърбия, изложена в това писмо, е *безпоощадно точна*. Там се казва следното:

„Смятам, че ние българите в Босилеградска община трябва да имаме български свещеник и българска църква. Сръбската православна църква не ни разрешава. Сръбските свещеници идват в нашият край 1920 година и донасят сръбските обичаи и закони. Те съветват и подвеждат българите да слагат сръбски имена на децата си. Въвеждат в молитвите, требите и литургиите сръбските правила, чужди за нашите хора, а православни българи чуват на литургиите всекидневно да се споменава „сръбския наш народ“ и „сръбския наш синод“, което е обидно за нас. Проповядват, че сме един православен народ, че не трябва да се делим и че сме длъжни да бъдем лоялни на Сръбската Православна Църква, но същевременно ни дискриминират: слагат високи цени за своите услуги с което отблъскват от вярата и църквата нашите бедни и измъчени хора; гледат как се разпадат нашите църкви, иконостаси, фрески и богослужебни утвари и книги – всички строени, оборудвани и купувани преди 1919 година, когато все още сме били в лоното на БПЦ. Нарочно допускат времето да изтрие българските следи. Крадат се много ценни икони от времето на нашата българска история, стари книги с духовно съдържание и ценни църковни вещи. Всеки, който се противопостави, както се опитвам и аз, провъзгласяват за държавен и църковен враг, който трябва да се накаже и тихо да се отстрани, както сега правят с мен.“¹⁷

В отговора на това писмо, написан от г-жа Собиевски, фигурират и следните думи: „Защитата на правата на малцинствата е един от фундаменталните принципи върху които е изграден Европейския съюз и един от най-важните критерии за присъединяване. За тази цел Европейската комисия наблюдава много строго в предприсъединителната фаза. Аз ви

¹⁵ Писмо на отец Йоан до г-жа Тереза Собиевски, ЕК, цитирам по EuroChicago.com., 06.07.2011

¹⁶ Пак там

¹⁷ Пак там

благодаря за предоставената информация. Ние си забелязахме тези важни точки и ще ги поставим пред сръбските власти за дискусия. Също така ние ще публикуваме вашия доклад в нашия редовен репортаж през ноември за положението на българското малцинство в Сърбия”.

Изглежда обаче този отговор няма никакво значение за епископ Пахомий, който вижда в самото писмо само това, че написаното от йеромонах Йоан в „Бюлетина” е неточно и грубо нарушава реда в СПЦ, размирява и застрашава верующите. Натискът върху българския свещеник продължава години наред, като включва и есемеси с текст „Бягай от Сърбия, българино!“, които предполагат *пряка заплаха*. В крайна сметка, под натиск от епископията и от другите свещеници в епархията, които „започнаха да ме крадат, да ме клеветят и да водят психологическа война срещу мен“, отец Йоан е принуден да преклони глава и да се отрече от написаното в писмото, въпреки че то е подписано собственоръчно.

В този случай е характерно и друго едно обстоятелство – *равнодушието*, с което Българската православна църква се отнася към съдбата на един свещеник, който се опитва да осигури естествените религиозни права на българското малцинство, при това гарантирани от закона и от договори, по които Сърбия е страна – въпреки че е информирана доста подробно от Хелзинкския комитет за защита правата и свободите на българите в Сърбия, оглавяван тогава от Зденка Тодорова. За съжаление същото равнодушие е проявявано от родната ни православна църква във всички случаи по отношение на религиозните права на българите в Западните покрайнини – и очевидно сестринските отношения със СПЦ за българския духовен клир са *по-важни* от тяхното право да изповядват вярата си на роден език и според българските православни традиции. Що се отнася до манталитета на Вранския владика, не мога да не спомена, че той не случайно е *от най-близките приятели* на Владимир Захариев, кмет на Босилеград и доскорошен председател на Националния съвет на българското малцинство в Сърбия. Той се явява неведнъж на неговите фолклорни празници, като тропа хоро заедно с кмета, размахвайки своята тиара – нещо доста *екзотично* за свещенослужител от такъв ранг. Пак той се появи доста неочаквано по време на една среща със Захариев, докато аз и втория секретар на посолството в Белград Юлиан Китипов преговаряхме без успех за програмата на посещението на българския вицепрезидент Илиана Йотова, която предвиждаше откриването на паметна плоча за жертвите при опожаряването на Босилеград и околните села от четата на Коста Пекиянац през май 1917г. Пахомий съвсем определено беше извикан, за да парира нашите искания – и влезе в кабинета на кмета с два екземпляра от поредното издание за българските зверства в Поморавието, които ни връчи тържествено; след което употреби цялото си красноречие, за да ни убеди, че поставянето на такава паметна плоча е *неуместно*, че инициаторите на това начинание били много лоши хора и че искането ни за литургия в памет на жертвите няма как да бъде удовлетворено.

В крайна сметка той заяви, че би се съгласил само ако се постави такава паметна плоча за сръбски жертви, избити от българите в България, и ние се преклоним пред нея. На нашето възражение, че това няма как да стане, тъй като в България няма сръбско малцинство и поради това няма как да има такива жертви, той най-спокойно отговори, че това *не е вярно*. И действително – една от статиите в споменатия сборник доказваше по псевдонаучен начин, че българите в Босилеградско са *сърби по произход* – и принадлежат към тъй нареченото „торлашко“ малцинство, населяващо и българските земи чак до София.

Позициите на Пахомий биха могли да бъдат разбрани, ако ставаше дума за човек с националистическа нагласа, но иначе отдаден на религиозните си задължения и спазващ стриктно християнските ценности и морал. За съжаление и това не е така: още през 2002 г. едно тринадесетгодишно момче подава жалба в полицейския участък на Враня за това, че е станало жертва на *сексуално насилие* от негова страна. Започва разследване, в хода на което Пахомий е обвинен в блудство с четири малолетни момчета. След дълъг процес Пахомий е оневинен на първа инстанция, след което присъдата е потвърдена от Апелативния съд – като основанията са *изтекла давност* по два от случаите, а за другите два се твърди, че няма достатъчно доказателства. Не е тайна обаче, че съдиите не са взели независими решения, а са били под натиск от църковни кръгове и от управляващата към този момент Демократична партия на Сърбия, чиито позиции са проруски и националистически. Дори според публикации в пресата лично лидерът на тази партия (и партиен шеф на Владимир Захариев), президентът Воислав Кошчуница, е уредил замитането на педофилския скандал с епископа на Враня.

Проблемите с религиозните права обаче не се изчерпват само с поведението на епископ Пахомий в Босилеградска епархия. За съжаление самото отнемане на църковните храмове и заличаването на двете православни епархии към БПЦ, които са обхващали включително Ниш и Пирот, *не е станало по законен път*. Както подчертава Зденка Тодорова в статията си „Сръбската православна църква, Русия и българските национални интереси“¹⁸, на територията на Западните покрайнини е имало 45 църкви и манастири, построени *преди* да влезе в сила Ньойския договор. Някои от тях са били книжовни центрове, като например разрушеният Изатовският манастир и манастирът „Св. Димитър“ в Бребевница. Някои от тях са имали килийни училища – като църквата в село Извор и манастира „Св. Димитър“ край Цариброд; много от тях са имали обширни имоти, гори и обработваеми площи. Няма законово обяснение как тези храмове с цялата им принадлежаща собственост са преминали във владение на Сръбската православна църква, както и по силата на какво свещениците и монасите от тях са прогонени и заменени със сръбски такива, тъй като, както подчертава Зденка Тодорова, Ньойския договор *не се занимава* с религиозните права на православните българи, които попадат в пределите на Сърбия, нито със *собствеността* върху техните храмове и църковни имоти.

Същевременно, както подчертава авторката, „църковното уреждане на проблема не може да произтича автоматично от държавно-териториалното, макар и да е във връзка с него. Най-малкото, преминаването на дадена територия от един диоцез в друг, трябва да бъде уредено с двустранно или взаимно признати едностранни решения“. Такива решения няма – и за тях не дава отговор нито СПЦ, нито пък „сестринската“ БПЦ, поради което не е ясно дали не съществуват *тайни споразумения* между двете църкви, които да оправдават заграбването на църквите от СПЦ и мълчанието от страна на БПЦ – през целия стогодишен период на Ньойския диктат.

А след като една църква е влязла във владение на храмовете, принадлежали дотогава на друга църква, и не среща никакви възражения спрямо това заграбване, тя естествено прави в тях каквото си иска – и се разпорежда със съдбата и достойнството на енорияшите си, както си иска. В цитираната статия са преведени няколко примера в това отношение – и няма как да не ни направи впечатление случаят, в който през 1995 г. сръбския патриарх Павле и българският патриарх Максим отслужват тържествена

¹⁸ <https://debati.bg/spetsialno-za-debati-bg-srabskata-pravoslavna-tsarkva-rusia-i-balgarskite-natsionalni-interesi/>, 26.12.2017 г.

литургия в Цариброд. На литургията обаче се появяват българи с плакати „Искаме български свещеник!“, при което Нишкия епископ Иринея, по-късно патриарх на СПЦ, на висок глас ги нарушава и пропъжда. Как е постъпил при този акт патриарх Максим не е ясно, но най-вероятно си е замълчал. Във всеки случай Иринея е направил нужното български свещеници повече *да не служат* в община Цариброд, като последния такъв е изгонен през 1996 г., а сръбската полиция му слага черен печат в паспорта, забраняващ му да влиза в Сърбия в течение на една година.

Това мълчание на БПЦ за религиозните права на българите в Сърбия е, струва ми се, повече от показателно. Нещо повече – позорно е това мълчание, и обяснимо може би само с мнозинството на бившите тайни агенти на ДС в църковния клир. Не е ясно как така Румънската православна църква заедно с румънската държава издейства спазването на тези права за власите и за банатските румънци, а БПЦ не показва дори и знак, че се вълнува от този проблем.

Бих приключил темата с още един акцент върху това мълчание, който е още по-отвратителен. През октомври 2019 г. проф. Лозан Митев и д-р Валентин Янев от Гражданския комитет „Западните покрайнини“ се подготвят за събитията на 8 ноември – денят, посветен на Западните покрайнини и денят, в който те са били окупирани от сръбската армия. Този ден се отбелязва традиционно като *ден на траур* – и двамата лидери на Гражданския комитет отиват в църквата „Света Неделя“ в София и искат на този ден да се отслужи панахида. И ето как ги посрещат: „В черквата обаче преживяхме оскърбление и унижение, което не бихме пожелали никому да изпита. Свещеникът, млад и начетен духовник, разбирайки какви са намеренията ми неочаквано ме прониза още в началото с думите, че няма да отслужи Панихида, ако същата има политически характер. Научавайки, че става дума за отдаване почит на българи починали в условия на гнет, защитаващи правото си на принадлежност към Българската православна църква и държава, той ни обвини в етнофилетизъм и категорично показа, че няма да изпълни такава панихида.“¹⁹

Никакви аргументи не помагат, свещеникът *отказва* и толкова. Отказва да извърши светото тайнство на панахидата в памет на жертвите, изгубили живота си след Ньойския договор, убивани без съд и присъда, разстрелвани по границата, изгнили в сръбските затвори. В своя текст по този повод те задават много въпроси, на които не е отговорено, но които със страшна сила тежат над съвестта на БПЦ. Например: „Проява на етнофилетизъм ли беше написването на „История Славяноболгарская“ от българският монах Паисий?“ Или: „Не беше ли и акт на национален nihilизъм отказването на Църквата ни от положението, което имаше като Екзархия до 1945г /макар и в Схизма/, но представляваща морална и духовна опора на всички българи живеещи, както в България, така и в откъснатите български земи?“ Или: „Вдигането на схизмата от българската църква не стана ли при условие тя да се откаже от претенциите си върху Епархиите си извън Българската държава, включително и Западните Покрайнини?“²⁰

И накрая, вместо отговор на тези въпроси, в техния текст е добавен един дълъг, предълъг списък от имена на българи, *изгубили живота си* в Западните покрайнини

¹⁹ Откритото писмо на граждански комитет „Западните покрайнини“ е публикувано от Александър Димитров в Глас Пресс под заглавието „Скандал! Духовник от БПЦ смята, че душите на загиналите българи от Западните Покрайнини нямат право на помен и заупокойна“, 03.11.2020.

²⁰ Пак там.

вследствие на насилие от сръбска страна. Сред тях има и служители на същата тази православна църква, която днес отказва да отслужи литургия в тяхна памет.

И още нещо, които намира място в този изпълнен с *болка и омерзение* текст – думите, с които през 1923 г., в двора на същата църква, след отслужената литургия за загиналите в Западните покрайнини, Знеполския епископ Паисий се обръща към събраните 10 000 изганици от заграбените български земи: „Събрали сме се да ознаменуваме в тъжен спомен три години от новото ви робство под „братствения“ наш народ и да осветим знамената на вашите братства. Всички ние, синове от свободните краища на нашата мила майка родина, чувстваме вашите мъки и преживяваме вашите страдания. Вашите болки са дълбоки рани и в нашите сърца, защото вашите новопоробени огнища са плът от нашата плът и кръв от нашата кръв; те са живи части откъснати от нашето общо народно тяло. А вашият възвишен и самоотвержен патриотизъм извиква у нас извиква у нас чувства на благодарност, признателност, умиление и възторг. Тия общи чувства нека бъдат и нашата обща утеха в тия тежки и печални дни.“

Тези думи казват истината за това как майка България преживява загубата на това Краище, откъснато от плътта ѝ. Към това няма какво да се добави.

8. Зависимостта на медиите

През 2016 г., когато поех поста на генерален консул в Ниш, медиите на български език, информиращи българското малцинство, бяха практически *на изчезване*. От печатните медии бяха изчезнали вестник „Братство“, излизащ още от 1959 г., списанието за култура и литература „Мост“, детското списание „Другарче“ – и единствено списанието на КИЦ Босилеград „Бюлетин“ продължаваше да излиза, въпреки че беше *трън в очите* на местните власти и на ръководения от Владимир Захариев Национален съвет на българското малцинство. Редовните емисии на български език по националната и по Нишката телевизия също бяха прекратени; на български излъчваше само телевизията в Цариброд, и с отделни емисии – „Инфо Кодал“, базирана във Враня. Формално съществуваше и радио-телевизионен център в Босилеград, който обаче, освен че обслужваше основно местните власти, беше и със замиращи функции, а с промяната на медийното законодателство от 2015 г., съгласно което медиите, които са общинска собственост, трябваше да бъдат приватизирани, беше изгубил и лиценза си. Книгоиздаването на местни автори на български език, реализирано чрез издателството на „Братство“, също беше останало в миналото, поради което авторите от малцинството, пишещи на български език, бяха принудени да разчитат на издателства в България – или просто *преставаха* да пишат.

В рамките на моя мандат тази обезнадеждаваща картина на българските медии в региона коренно се промени. В двата града с компактно българско население се появиха два медийни портала – „Фар“ в Цариброд и „Глас пресс“ в Босилеград, които включваха онлайн текстове и видео материали. Започна излизането на месечното списание „Визия“ в Цариброд, списвано в по-модерен дух в сравнение с изданията на някогашния монополист в българските печатни медии – издателство „Братство“ – като в него намериха отражение както проблеми от регионален характер, така и новини и интервюта на видни политически фигури от България. Започна издаването на в. „Ново Братство“, излизащ два пъти месечно и в някакъв смисъл приемник на старото „Братство“ – но като издание на НС на БНМ, този вестник за съжаление *обслужваше* предимно самия Национален съвет и неговото ръководство, а не толкова интересите на българското малцинство. Периодично бяха възобновявани и емисии на български език в РТС Ниш и радио „Банкер“. РТ „Цариброд“, която беше приватизирана по силата на измененията в медийното законодателство от 2015 г., продължи и като частна медия емисиите си на български език с финансовата подкрепа на общината. Стартира и детското списание „Фарче“ в онлайн и хартиена версия – по проект на портала „Фар“, финансиран от МВНР на България. В Босилеград беше открит кореспондентски пункт на БТА, като представител на агенцията стана председателя на сдружение „Глас“ и главен редактор на „Глас пресс“ Александър Димитров. Народна библиотека „Детко Петров“ в Цариброд разшири издателската си програма, издавайки по няколко книги годишно от автори, принадлежащи към българското малцинство – и по този начин компенсира дефицита на възможности след закриването на издателство „Братство“. Освен всичко след срещата между президентите Александър Вучич и Румен Радев в Цариброд през 2018 г. медийната субсидия на държавата за българските

малцинствени медии беше значително увеличена, благодарение на което качеството и обсегът на медийните публикации се повиши.

Исторически погледнато, от 60-те години на миналия век българите в Сърбия разполагат с медии на родния им език. Преди това са липсвали такива, но пък е имало издания на Върховния комитет на бежанците в България – вестниците „Западни покрайнини“ и „Западно ехо“, както и списание „Пролом“, орган на ВЗРО „Въртоп“. Към настоящия момент има достатъчно медии на български език – може би само липсата на списанието за литература и култура „Мост“ накърнява общата картина, тъй като създателите на литературни текстове в Западните покрайнини са останали без трибуна. Но по отношение на живота на едно малцинство, проблемът не се свежда само до наличието или липсата на медии на родния му език – много важно е и *тяхното съдържание*, това до каква степен отразяват реалните негови проблеми, доколко защитават неговите права или прикриват тяхното накърняване, доколко са способни да противостоят на силните на деня и доколко сервилно им угодничат.

Всъщност именно в зависимост от тяхната редакционна политика към малцинствените проблеми и отношението им към местните власти, би могла да се определи реалната стойност на малцинствените медии и да се очертаят *границите* между достойната журналистика и нейните ерзаци. Тук би трябвало да имаме предвид, че както и при всяка свобода, свободата на словото има своята *цена* – и тя е свързана с изгърпяването на различни форми на натиск, които могат да се окажат и силно въздействащи.

Как местните власти в регионите с българско население разбират медийната свобода, пролича много ясно в един парадоксален прецедент, свързан с посещението на българския вицепрезидент Илиана Йотова в Босилеград и Цариброд на 15 май 2017 г. Посещение от такъв ранг е значимо в контекста на двустранните отношения – и дори за сръбските медии би било непрофесионално да не го отразят, а когато става дума за посещение в регионите с компактно българско население и свързано с проблемите на малцинството, е най-естествено то да се превърне в *централно събитие* в съответните емисиив медиите на български език. Това естествено важи с пълна сила и за вестник „Ново Братство“, още повече че той е издание на Националния съвет на Българското национално малцинство, и се рекламира като „вестник на българите в Сърбия“. И вестникът наистина отрази посещението на г-жа Йотова, но само *наполовина* – само тази част от него, която беше свързана с Цариброд. За нейното посещение на Босилеград – нито дума. Читателите на този вестник с основание биха стигнали до извода, че българският вицепрезидент е посетил само Цариброд.

Причината за този наистина непростим медиен пропуск е елементарна: г-жа Йотова дойде в Босилеград, за да се поклони пред паметната плоча за жертвите, дадени при бандитското върлуване на четата на Коста Печанац, единият от героите на Топлишкото въстание, сто години по-рано – на 15-ти май 1917 г., когато градът и околните села са опожарени, а жителите им – ограбвани и убивани. Владимир Захариев, кмет на Босилеград и председател на Националния съвет на малцинството – същият съвет, който се води издател на този вестник, *отказа* да посрещне българския вицепрезидент и да вземе каквото и да е участие в предвидените събития, които точно заради неговият отказ се сведоха само до посещение на Културно-информационния център, където се съхраняваше паметната плоча, чието поставяне кметът също така отказа, а неговият приятел – епископът на Враня Пахомий, на свой ред отказа да бъде отслужена панахида в памет на жертвите в градския храм.

Този отказ беше аргументиран от Захариев с казването, че почитането на паметта на жертвите би показало сръбските воители като „злочинци“. Не е ясно *как* по-точно трябва да бъдат определяни хората, опожарили преди сто години управлението от него град и между другото изгорили живи две деца. Така или иначе кметът не се появи изобщо при посещението на г-жа Йотова, а журналистите от българските медии го заснеха по анцуг в кабинета му, при което той бурно се оправдаваше как бил изпратил „нота“ с причините за своя отказ.

Ако разгледаме странното медийно поведение на в. „Ново Братство“, отразил посещението на г-жа Йотова само наполовина, би трябвало да си дадем сметка, че в случая *не става дума* за решение на самия вестник. Познавам неговия главен редактор Мила Васов, добър поет и съвсем приличен човек, който обаче се съобразява със старото правило, че който плаща, той и поръчва музиката – а в случая плаща издателя в лицето на Националния съвет, затова редакционната политика на вестника винаги е *съобразена* с неговите „съвети“. Дотолкова съобразена, че самият вестник прилича на многотиражка, чиято основна функция е да рекламира дейността на г-н Захариев и неговите приближени. По този повод, уви, са напълно валидни острите думи на Иван Николов по отношение на вестника и неговия издател: „Всеки що-годе грамотен читател ще ви каже, че „Ново Братство“ е частен вестник на Захариев и всички информации са така подбрани и обработени, че да обслужват неговата неограничена лична власт. При това той иска безусловно уважение и обич, и даже не си задава въпроса как може да бъде уважаван кмет и председател на Националния съвет на българите, който чества „освобождението на Босилеград от българската фашистка окупация“, отказва гостоприемство на вицепрезидента на Р България г-жа Илияна Йотова и издава заповед да се отнеме паметната плоча на невинните жертви от Босилеградският погром!“²¹

Съвсем ясно е, че решението да бъде пропуснато посещението на българския вицепрезидент в Босилеград не е редакционно решение на вестника – и че в случая става дума за *очевидна цензура*. За чест на другите издания трябва да кажа, че при тях подобни прецеденти почти не се срещат – и че те отразяват реалните проблеми на българското малцинство по един далеч по-обективен начин, като в повечето случаи си сътрудничат помежду си – като такова сътрудничество, включващо и обмен на материали, може да бъде видяно особено ярко при порталите „Фар“ и „Глас пресс“, както и при списанието на КИЦ Босилеград „Бюлетин“.

Подобна медийна *солидарност*, която отказва да замече под килима истината за сръбските политики спрямо българското малцинство, се заплаща с най-различни обструкции от овластените, както и с ограничаване на достъпа до информация там, където е възможно. Лично станах свидетел на един *особено позорен случай* на 2 юни 2017 г., при който тогавашният директор на гимназията в Босилеград Антон Тончев извика полиция, за да изгони Александър Димитров, който като журналист от „Глас пресс“ беше дошъл да отрази подаването на документи за приемния изпит на абсолвентите, кандидатстващи за български университети. Не го стресна нито моето присъствие и застъпничество, нито присъствието на представители на българското МО и ДАБЧ – и бъдещите студенти трябваше да предават документите си за кандидатстване при наличието на неколцина полицаи в коридора. По същия начин журналисти от „Глас пресс“ или от бюлетина на

²¹ Иван Николов, „Лично становище на Националния съвет на българите в Сърбия“, Бюлетин, 27.04.2018 г.

КИЦ не се допускат до заседанията на Общинския съвет – въпреки че подобни събития би трябвало да имат публичен характер.

Друг пример: по повод стогодишнината от подписването на Ньойския договор в Цариброд пристигна група депутати, които посетиха КИЦ Цариброд и положиха венци пред паметника на Левски. На въпрос от страна на българските медии как си обяснявам липсата на кмета Владица Димитров аз отговорих, че това наистина ме учудва, тъй като когато български депутати полагат венци пред паметника на Левски, мястото на кмета е да бъде *до тях*, а не да стои в кабинета си. В отговор Владица Димитров разпространи открито писмо до всички медии на български език, в което не особено учтиво възразяваше срещу това мое мнение. Докато „Ново Братство“, сп. „Визия“ и РТ Цариброд публикуваха писмото му, то не беше публикувано в портал „Фар“, което предизвика *публичните упреци* на кмета. Порталът беше принуден да реагира на тези упреци със специална публикация, озаглавена „Портал ФАР има независима редакционна политика“.

Проблемът с медиите и информирането на роден език винаги е бил свързан с липсата на финансиране, затова и очакванията бяха, че с осигуряването на финансиране от страна на държавата, всичко ще бъде наред. Оказа се, че това не е така – и че трикратното увеличение на субсидията за българските медии, обещано от Александър Вучич и реализирано, макар и с известно закъснение, по-скоро *ги поставя в зависимост*, отколкото им дава свобода да се заемат с истинските проблеми на БНМ. Това пролича много ясно от факта, че в част от медиите на български език опорочаването на изборите за НС на БНМ през 2018 г. чрез политически мотивираното оттегляне на листата на Зоран Джуров на практика *не беше отразено* – или беше отразено само с изказванията на Владимир Захариев и Владица Димитров. Тогавашния главен редактор на РТ Цариброд Мирлослав Нацков беше *незабавно отстранен*, след като си позволи да представи различна гледна точка по този проблем. Никак не е случайно между прочем, че за сръбските медии този скандален случай се оказа направо *забранена тема* – голяма част от медиите в Ниш присъстваха на пресконференцията на 29 ноември 2018 г., дадена от ГК Ниш по повод клеветите, разпространявани от Владимир Захариев и Николай Бареков по адрес на българските КИЦ-ове, но нито една не отрази казаното от мен като оценка на току-що миналите избори за НС на българското малцинство.

За това, как властта си представя дебата за информирането на роден език на българското национално малцинство, много ясно свидетелства една кръгла маса на същата тема, състояла се в Босилеград на 25 юли 2018 г. при участието на генералния директор на БТА Максим Минчев, посланика на България в Сърбия Радко Влайков, медийния експерт доц. Георги Лозанов и главния редактор на „Глас пресс“ Александър Димитров, който е и кореспондент на БТА в Босилеград. В дискусиите участваха Иван Бошняк, държавен секретар в Министерството на държавната администрация и местното самоуправление на Р. Сърбия, Драгана Сотировски, тогава областен управител на Нишавска област и председател на Комисията по информиране към НС на българското малцинство в Сърбия, а днес кмет на Ниш, представители на Министерството на културата на Сърбия, представители на други малцинства в Сърбия и др. Стигна се до остри сблъсъци на мнения, при което един от тях беше свързан с конфузното неотрязване на посещенията на г-жа Илиана Йотова в Босилеград от страна на в. „Ново Братство“, което дадох като пример за съществуването на цензура.

Г-жа Сотировски, към този момент все още председател на Комисията по информиране на роден език към Националния съвет на БНМ²² (странно защо, тъй като *тя няма български произход и не говори български*), остро възрази, че посещението на г-жа Йотова било „частно посещение“, поради което нямало защо да бъде отразявано, нито пък тя да бъде посрещана от кмета на Босилеград. Наложил се посланик Влайков да я опровергае, като предложи да ѝ изпрати цялата официална преписка около това посещение; тя обаче не миряса и продължи възраженията си по този случай, като попита защо, след като се грижим толкова за българското малцинство в Сърбия, не се погрижим за *сръбското малцинство* в България. На възраженията ни, че такава няма, тя просто отговори, че това не е вярно – и толкова. По-късно стана ясно, че г-жа Сотировска и г-н Иван Бошняк са продължили с два дни посещението си в Босилеград като *лични гости* на Владимир Захариев, който не уважи с присъствието си тази кръгла маса – вероятно защото беше организирана от БТА и сдружение „Глас“.

Това впрочем не е единичен пример. При дебатите за малцинствените медии се оказало, че властите уважават кръглите маси по този повод, организирани от самите тях и с поканени от тях представители, но внимателно избягват да се мяркат там, където дебатите са организирани от независими сдружения и организации. Владимир Захариев, както и новият председател на Националния съвет, неговия доскорошен заместник Стефан Стойков, *липсваха* на една друга кръгла маса в Цариброд, проведена през юни 2019 г. на тема „Публично информиране на роден език“ – въпреки присъствието на панелисти като . Джоузеф Мелот, заместник-ръководител на мисията на ОССЕ в Сърбия; Радко Влайков, посланик на Република България в Сърбия; Славица Трифунович, помощник-министър на културата и информирането; Владица Димитров, кмет на община Димитровград, и др.

По повод тази кръгла маса беше разпространено открито писмо, подписано от кмета на Босилеград Владимир Захариев, председателя на Общинския съвет Славчо Владимиров и председателя на НС на БНМ Стефан Стойков, в което те отказваха участието си в кръглата маса, като мотивираха своя отказ с поведението на посланик Радко Влайков и ген. консул Едвин Сугарев, които според тях *разделяли малцинството* и пречели за създаването на необходимото единство – и ако продължавали така, имената им щели да бъдат записани „с черни букви в историята на нашето малцинство“. Писмото предизвика публична реакция от страна на КИЦ Цариброд и ген. консул Едвин Сугарев, а посланик Радко Влайков покани Стефан Стойков на разговор по повод това писмо. Срещата се състоя на 12 юни в Белград, като в нея взе участие и държавния секретар в Министерството на държавната администрация и местно самоуправление Иван Бошняк – и беше определена от Стефан Стойков като „историческа“, но в резултат не настъпи *никаква промяна* в работата на НС.

Медиите на български език имат ограничена аудитория и по необходимост се занимават предимно с проблеми от регионален характер – поради което тяхното оцеляване зависи от външното им финансиране, което най-често е твърде *оскъдно* – и което предполага поддържане на баланс между защитата на българските интереси и интересите на местните власти, които твърде често не съвпадат. Без изключение те се списват от малки екипи на ентузиастични, поради което от тях трудно може да се очаква поддържането на висок професионализъм – и е *истински подвиг*, че успяват да поддържат прилично равнище и дори да се развиват и да разширяват дейността си.

²² По-късно тя стана областен управител на Нишка област, а след това кмет на Ниш.

Това важи с пълна сила за „Фар“, който стартира телевизионни емисии и вече сериозно конкурира РТ „Цариброд“, а освен това реализира проекти за няколко късометражни филми и една филмова серия – „Нашенци“, посветена на хора от Цариброд, успели да се реализират в различни поприща. Сериозен успех за сайта е и стартирането на детското списание „Фарче“, което попълни празнината след спирането на списание „Другарче“. „Глас пресс“ от своя страна интернационализира своето съдържание, включвайки новини за българските общности в Украйна и Молдова, а също и регионални новини от Кюстендил. Сериозен успех беше и откриването на кореспондентски пост на БТА, който разви многогранна дейност, като освен материали от българската общност за България, участва в организирането на кръгли маси по различни поводи, а също и в проект за обучението на млади журналистически кадри. Да не говорим за първото истински свободно печатни издание в Западните покрайнини – списанието „Бюлетин“, излизащо като орган на КИЦ Босилеград, заслугата за което е изцяло на Иван Николов, който е и редактор, и издател, и автор на голяма част от материалите – но в него могат да се видят образци на публицистика от много високо равнище, посветени не само на проблемите на малцинството, но и на сръбските политически реалности и геополитическата ситуация на Балканите – при това по проблеми, за които официалните медии мълчат.

Проблемите с финансирането на тези медии са от първостепенно значение за тяхната съдба и за тяхната редакционна политика. Те почти не могат да разчитат на реклами – доколкото изобщо има такива, те най-често *зависят от благоволенieto* на местните власти. Разчитат преди всичко на проектно финансиране от българска страна, осигурявано от Програмата за развитие към МВНР, но и на субсидиите от сръбската държава за малцинствените медии, на субсидиите, отпускани от общинските власти, и на субсидиите, отпускани от Националния съвет на малцинството, които например почти изцяло покриват финансирането на в. „Ново Братство“. Това ги поставя в особена ситуация – защото ако бъдат *прекалено критични* по отношение правата на българското малцинство, е много вероятно националните субсидии за тях да се стопят до минимум, а тези, отпускани от местната власт, де изчезнат изцяло. Това предполага зависимости, с които повечето медии до момента се справят с чест, но в критични моменти вероятно им се налага да премълчават някои факти или да правят известни *компромиси* при тяхното отразяване.

Трудно може да се намери начин да бъдат избегнати подобни зависимости – тъй като защитата на свободата на словото в самата Сърбия е твърде *несигурна* кауза – и често журналисти са отстранявани по най-безцеремонен начин, когато засегнат чувствителни за властта теми. Зависимостта от местните власти може да бъде избегната само ако се осигури *независимо финансиране*, и България би трябвало да помисли какви са оптималните варианти за това, съобразени с изискванията на местното законодателство. Една от възможностите е да бъде създадена фондация, създадена от независими фигури с обществен авторитет, която да набира средства за медийни проекти. Друга възможност е да се търси сътрудничество с големи български медии, които да обменят материали с българските медии в Западните покрайнини; такива опити между впрочем вече има – бяха сключени договори на РТ „Цариброд“ и телевизия „Инфо Кодал“ с БНТ. Трета възможност е да се търси европейско финансиране на малцинствените медии, предвид позициите на Сърбия като кандидат за членство в общността, което предполага и по-сериозен акцент върху малцинствените проблеми. Трябва да се разбере, че не само

съществуването на малцинствени медии е важно, важна е и тяхната *независимост*, способността им да работят честно и достойно за интересите на българското малцинство.

9. Политическият фактор и метаморфозите на местната власт

След смъртта на Тито в Югославия постепенно се заражда многопартийна система, като при изборите през 1990 г. Съюзът на комунистите в Югославия губи своя монопол върху властта. На негово място избухват националистически партии като Сръбската радикална партия, а през 1990 г. Слободан Милошевич идва на власт, като неговото десетгодишно управление е белязано с тежки военни сблъсъци, граждански войни и *престъпления срещу човечеството*. След падането на Милошевич, който губи изборите от кандидата на Демократичната опозиция Воислав Кошунница и след тежки протести, породени от отказа му да признае изборния резултат, в Сърбия започва много *напрегнат политически период*, породил ожесточени политически конфликти в битката за властта в следвоенна Югославия, редуцирана вече само до крехък съюз между Сърбия и Черна гора. В този период за кратко изглежда, че има шанс за *реална демократизация* на страната – по времето на правителството на Зоран Джинджич, лидер на Демократичната партия, но той управлява само две години, като през 2003 г. е убит. През 2012 г. идва на власт Сръбската прогресивна партия, създадена от Томислав Николич, който напуска Сръбската радикална партия и на практика създава нейния по-умерен вариант. Тази партия е на власт и до днес, като на последните избори, благодарение и на бойкота на опозицията, спечели абсолютно мнозинство в парламента. Нейния лидер Александър Вучич през 2014 г. става премиер, а от 2017 г. е президент на страната.

Политическите промени – както в Югославия, така и в световен мащаб, свързани с падането на Берлинската стена и разпадането на Варшавския договор, засягат и българите в Западните покрайнини, като *подбуждат* тяхната политическа активност. През 1990 г., по време на краткотрайната демократизация на политическия живот в Сърбия, е учреден Демократичния съюз на българите в Югославия (ДСБЮ) – първата малцинствена партия в Западните покрайнини. Нейната програма предполага на първо място да осигури за българското малцинство основните граждански права, залегнали в конституцията на Югославия. Освен това тя се обявява за демократичен контрол над местните власти, които често пренебрегват, в името на партийни и лични интереси, залегналите в Конституцията граждански права и свободи. ДСБЮ се обявява срещу национализма, застъпва се за политическа свобода на малцинствата, за свобода на малцинствените медии, за реформа на икономиката въз основа на частната собственост и пазарните условия на стопанисване; за това общините с компактно българско население да станат свободна икономическа зона, която да даде нов подтик на икономическото развитие на общините с българско население и двустранното сътрудничество с България.

В ситуацията на форсиран национализъм, довел до гражданска война и до разпадането на федеративна Югославия, това *съвсем не е лесна*, нито пък безопасна мисия. По повод създаването на тази партия един от нейните учредители, Иван Николов, пише следното: „Създаването на политическа партия на българите в една такава антибългарски настроена среда, каквато беше Сърбия, когато тя бе обхваната от краен великосръбски национализъм, в условия, когато все още бяха живи спомените за насилията край границата и участниците в политическите процеси, завършили с дългогодишни затвори на Голи Оток, сигурно не бе лесна работа и все още не е ясно как е

могло да стане. Когато след една-две години тръгнаха жестоките кампании срещу ДСБЮ, сам се налагаше въпросът, дали ДСБЮ не е бил съзнателно заложен капан от сръбските служби, в който някой искаше да излови и да се разправи с национално мислещата интелигенция на българското малцинство? В един момент нещата несъмнено отиваха в тази посока и само щастливото стечение на обстоятелствата, и само присъствието на духа на ръководството на ДСБЮ, и не на последно място, енергичната намеса на българската дипломация, успяха да овладеят положението.²³

Въпреки че през 1992 г. ДСБЮ *устоява* на тежките нападки и дори амбиции да бъде *забранена*, като бива обвинявана в сепаратистки амбиции с тезата, че била искала да присъедини към България Западните Покрайнини и Поморавието, възможностите ѝ да защити ефективно правата на българите са ограничени. Една от причините за това са *вътрешнопартийни конфликти*, породени от различните представи на нейните лидери за това как практически би могла да бъде реализирана тяхната програма. Тези конфликти впрочем са до голяма степен плод и на външни фактори, а в някои случаи са *съзнателно провокирани* с цел да бъде разединена и отслабена единствената политическа структура на българите в Сърбия.

Условията за това са налице – по това време и в Цариград, и в Босилеград се образуват партийни структури на различни сръбски партии, които привличат в състава си и част от българската общност. Започва активна пропаганда от тяхна страна – ката основната теза е, че поради малцинствения си характер ДСБЮ не може да реши самостоятелно проблемите, свързани с правата на българското малцинство, поради което правилната стратегия за етническите българи е да се търси сътрудничество и *да се сключват коалиции* със сръбските партии. Стига се до вътрешни конфликти, честа смяна на ръководството на партията и в крайна сметка до *разцепления*, в които ДСБЮ оцелява, но нейното седалище се премества от Ниш в Босилеград, където съществува и до днес под името Демократичен съюз на българите (ДСБ), с лидер Драголюб Иванчов²⁴. Вътрешните разцепления обаче полагат основите на други малцинствени партии – Партия на българите в Сърбия (учредена 2007 г.) и Демократическа партия на българите (учредена 2009 г.),

На 5 януари 2020 г. Ивица Дачич, бивш говорител на Слободан Милошевич и лидер на Социалистическата партия, коалиционен партньор на управляващата Сръбска прогресивна партия, предизвика поредния скандал в двустранните отношения между Сърбия и България, като в хода на едно интервю, посветено на конфронтацията между Сърбия и Черна гора, неясно защо намеси и българското малцинство със забележката, че българите в Сърбия били само 0,26% от населението, а българската страна неизменно поставяла въпроса за тях.

Да, наистина, толкова са българите в Сърбия. Големият въпрос обаче е *защо* са толкова, коя е причината за огромния демографски срив, който няма как да бъде обяснен с естествени причини. През 1971 г. според официалните статистически данни като българи се определят 53 800 души, докато при последното преброяване през 2011 г. броят им е спаднал до 18 453, като от тях само 13 337 определят българският език като майчин. Казано с други думи – за 40 години 35 347 или *близо 70 процента* от българите са загубили своето етническо самосъзнание – което говори за *висока степен на асимилация*,

²³ Иван Николов, „Българите в Югославия -последните Версайски заточеници“, 2002, Босилеград

²⁴ Последната буква от абревиатурата ДСБЮ е отпаднала с изчезването на държавата Югославия.

както и за нестабилност на етническата идентификация и на чувството за принадлежност към българската нация.

Разбира се, тези десетки хиляди българи *не са изчезнали*, както не са изчезнали и хилядите българи в Пирот и Ниш, които очевидно са били достатъчно, за да попаднат в пределите на Българската екзархия според султанския ферман от 1870 г., който обхваща земите с преобладаващо българско население; впрочем същото може да се каже и за българите в Поморавието. Част от тях несъмнено са емигрирали, друга част са се преселили във вътрешността на страната, където асимилацията им е протекла с ускорени темпове. Част от тях обаче са приели разбирането, че за да просперират в живота, за да могат да развият способностите си и за да си гарантират по-достойно поприще, единственият им шанс е *да се приспособят*, да се включат в сръбския политически и обществен живот или най-малкото да се съобразяват с изискванията, налагани от силните на деня.

Трябва да го кажем ясно – това не винаги означава загуба на етническа идентичност. Част от българите в Западните покрайнини са потърсили възможност да заемат политически и обществени позиции в сръбската държава с надеждата, че по този начин ще могат *да помогнат* за подобряване на живота на малцинството. Много по-малко са тези, които са *отстоявали правата си*, уповавайки се единствено декларираните от законите права и на своята малцинствена идентичност – но са имали нищожни шансове за успех. Това е и основната причина, поради която на ключови позиции в Цариград и Босилеград са българи, които са приели да участват в управлението като представители на сръбските политически партии – защото политиката на сръбската държава към малцинството ни винаги е била свързана с това да държи управленските кадри от български произход *под партийна или друга зависимост*.

Това се отнася и до Националния съвет на българското малцинство, който е използван по-скоро като *проводник на влиянието на сръбската държава и изпълнител на нейните малцинствени политики*, отколкото като изразител на волята на етническата общност. И ако неговия състав се определя на избори, не бива да се забравя, че тези избори се провеждат в среда, в която от местните власти зависи личната съдба и жизнения стандарт на всеки от гласуващите българи – поради което не е чудно, че определящи при този избор са кметовете и общинските съветници, и че често тъкмо те намират място в този орган, който би трябвало да изразява свободната воля на малцинството.

Именно това е *политическият фактор*, който определя живота на малцинството ни – и поради това не е чудно, че не един и двама от видните българи са станали такива чрез участието си в сръбски политически партии. Ако погледнем изборните листи от 2014 г. например, ще установим, че етнически българи фигурират в много широк спектър от тогавашната политическа палитра. Сред тях са както кметът на Цариград Владица Димитров, тогава намерил място в листата на управляващата днес Сръбска прогресивна партия, така и кмета на Босилеград Владимир Захариев, тогава фигуриращ в листата на Демократическата партия на Сърбия, партията на Воислав Кошунница, известна с проруските си, националистически и антибългарски позиции. Управляващи двете общини с преобладаващо българско население, те имат различен манталитет и се ръководят в действията си от различни мотиви, и имат различно отношение към България. Общото помежду им е, че *се приспособяват към изискванията на своята политическа среда* – и в критични моменти им се налага да променят радикално своите позиции, когато получат съответното нареждане от тези, от които *изцяло зависи* тяхната позиция на управляващи.

Всъщност би могло да се каже, че те изпълняват две различни политики на управляващите спрямо българското малцинство, което, както се изрази вицепремиерът Ивица Дачич при срещата си с българския служебен премиер Огнян Герджиков, било направо за пример – никога не било създавало проблеми, каквито иначе създавали други малцинства в страната. Цената за тази покорност пред властите може да бъде илюстрирана с историята за *пресечната точка*, която двамата кметове намериха по време на изборите за Национален съвет през 2018 г. – въпреки своите различия, стигащи до пълна несъвместимост.

Двамата в никакъв случай не могат да бъдат поставени на една плоскост – както менталитетно, така и в интелектуално отношение. Те обаче са сродни в степента на *зависимост от управляващите* – и точно тази зависимост би трябвало да се имат предвид, когато говорим за съдбата на българското национално малцинство. Като при това трябва да отбележа, че двамата са с различна тежест и имат различни превъплъщения в своята политическа кариера. Владица Димитров е член на СПП от 2013 г., която година по-късно идва на власт; преди това е членувал в Демократическата партия и в Демократическата партия на Сърбия. Бил е депутат в Скупщината в периода 2014-2016 г., оттогава досега е кмет на Цариброд. Владимир Захариев става кмет на Босилеград през далечната 2001 г. като кандидат на Демократическата партия на Сърбия, основана от Воислав Кошуница, оттогава досега заема този пост. До 2018 г. беше и председател на НС на БНМ, след което (поради промени в закона, които не позволяват на кметове да председателстват тези Национални съвети) председател стана неговия заместник Стефан Стойков, като работата на НС *не се промени* по никакъв начин.

Владица Димитров е лекар, който се стреми да поддържа своята практика въпреки много си политически ангажименти, в които е придобил значителен опит като държавен администратор и политик – не на последно място и като домакин на официалните делегации от българска страна, посещаващи Западните покрайнини. Хора от типа на Владимир Захариев трудно подлежи на описание – човек трябва да го види в действие, за да повярва, че подобно чудо е наистина възможно. Изглежда като *персонаж от филмите на Кустурица* – и първото, което направиха колегите ми от генералното консулство в Ниш, за да ми покажат за кого става дума, беше да пуснат едно видео, на което кметът, чорлав и разгърден, танцуваше под звуците на чалга на една поляна, а накрая коленичи и отвори нагоре уста, докато един от неговите съратници наливаше от високо в устата му бутилка бира. Това беше човекът, който тогава представляваше българското национално малцинство пред държавата и пред света – впрочем сръбския интернет гъмжи от подобни екзотични кадри с все същия герой.

Впрочем позицията му като член на ръководството на Демократическата партия, която с течение на времето се утвърждава като откровено националистическа, антиевропейска, русофилска и българофобска, е в някакъв смисъл и в противоречие с позицията му на председател на националния съвет на българското малцинство, за каквото е избран през 2014 г. Но очевидно едно партийно членство се е оказало тясно за широката душа на Захариев – още повече че влиянието на ДПС в сръбския политически живот се срива почти до нулата, поради което по време на парламентарните и местни избори през 2016 г. той основа нова партия – „Това сме ние – природно движение” – независимо от факта, че уставът на ДПС не допуска двойно членство. При това тази нова политическа структура е рекламирана като партия на българското малцинство – с което партиите на етническите българи стават вече четири.

Естествено, тази нова регистрация беше до голяма степен *фиктивна* – всъщност членовете на ДПС в Босилеград се регистрират като членове на новата партия, за да заемат по-изгодни политически позиции, каквито изгубилата влияние ДПС не би могла да им осигури. Големият проблем на тази нова партия е в това, че заяви участие на парламентарните избори, но регистрацията ѝ не беше допусната от Централната изборна комисия, тъй като около 4000 от необходимите 10 000 подписа се оказаха *фалшифицирани*. Самата изборна комисия разкри и други фалшификатори, като след изборите всички те попаднаха под ударите на закона – всички *освен* Владимир Захариев. Това е едно от многото доказателства за разпънатия прокурорски чадър над кмета на Босилеград – както и за това, че спрямо него законите на Сърбия на практика не работят. Следващото негово превъплъщение е още по-парадоксално. С времето Владимир Захариев придобива известност като човека, постигащ убедителни победи над управляващата Сръбската прогресивна партия (СПП) на местно ниво, като неговите предизборни кампании минават под не особено прилични възгласи по отношение на нейния лидер и настоящ президент на Сърбия. Още през 2016 г. обаче той проведе разговор с Александър Вучич – и публично заяви, че е *доволен* от дадените от сръбския премиер обещания. Този разговор изглежда е поставил основите на едно перспективно сътрудничество, тъй като по време на президентските избори през 2017 г. той подкрепи именно Вучич – и регистрира изборна победа с впечатляващия резултат от 81,46%. На всичкото отгоре, след победата на Вучич, Захариев и неговите привърженици активно разпространяваха слуха, че резултатът би могъл да бъде и по-висок, но местната структура на управляващата СПП (която в Босилеград е в опозиция на Захариев) била *бойкотирала* изборите.

Почти всички в Босилеград са убедени в едно: че кметът Владимир Захариев *не може да бъде победен* на избори. Това е учудващо – най-малкото защото става дума за изключително бедна община с нисък стандарт на живот и почти феодално управление, свързано с корупция и произвол. Причината за тази увереност се крие в разработената от този кмет *изборна стратегия*, която работи перфектно при спечелването на неговите шест последователни мандата. Тя се базира на няколко фактора, от които най-съществена е *икономическата зависимост*, в която са поставени гражданите на Босилеград. Кметът отделя огромна част от бюджета на общината за социално подпомагане, като обаче сключва временни трудови договори за много кратки срокове – обичайно за шест месеца, които се подновяват само при гарантирана лоялност от страна на нуждаещите се. Този жест от негова страна се изплаща с гласовете на цялото семейство на така назначените „служители“ по време на избори – когато и бройката на социално подпомогнатите нараства в пъти. По този начин кметът разчита на една сериозна електорална база от *зависими* от неговото благоволение хора и техните семейства. Почти като анекдот се разказва как Владимир Захариев попитал Владица Димитров колко пари отделя неговата община за социални нужди – и като разбрал, че са осем милиона динара, възкликнал: „Само осем милиона?! Че вие отсега сте загубили изборите!“

Друг механизъм за контролиран вот е твърде широкия контингент от хора, на които кметът е направил едва или друга услуга – или които зависят от благоволението на общината за разрешения от общинските служби, свързани с техния бизнес или просто с техния бит. До началото на 2018 г. към този контингент спадаха и хората, които се нуждаеха от лечение – и които кметът „уредяваше“ във ВМА, както и родителите на студентите, следващи в България по 103-то ПМС, чието обучение Захариев също интерпретираше като лична заслуга, поемайки чрез тъй нареченото „младежко бюро“,

ръководено от неговия заместник Стефан Стойков, всички активности, свързани с кандидатстването на младите българи от БНМ в тази част на Сърбия. Доколко *важни* за него са били тези две възможности за налагане на влияние върху жителите на общината, личи по факта, че скоро след като възможността лечението на нуждаещите си да зависи от неговото лично благоволение му беше отнета, той успя да ангажира ВМА в Белград с обещанието да изпраща лекари в местния здравен пункт всяка седмица (което не беше изпълнено: лекарите от сръбската ВМА направиха няколко посещения и после забравиха за този ангажимент) – и започна да говори с *огромна благодарност* към тази институция и към „майка Сърбия“ по същия начин, по който преди това говореше за ВМА и „майка България“ .

От огромно значение за спечелването на изборите в тази община са избирателните списъци, които *не са коригирани* от много години – така че в тях фигурират починалите междувременно, както и изселените се. При монополните позиции на неговите хора, за които е все едно от името на коя партия ще участват в изборите, стига да останат във властта, подправянето на изборните резултати и пълненето на урните с фалшифицирани бюлетини е лесно и добре отработено упражнение – като участниците в изборните комисии или действат съгласувано, или се изчаква представителите на опозицията да се оттеглят, за да се подправят изборните книжа. Ако „мъртвите души“ не достигат, се водят избиратели отвън с рейсове на общината – например от Северна Македония. Този механизъм е придобил такива мащаби, че на веднъж вече се оказа, че са регистрирани *повече гласове*, отколкото жители има в общината – според статистическите данни от последните преброявания.

Извън контролирания вот, купуването на гласове също е застъпено, особено в селата. Преди изборите минават емисарите на Захариев и разпитват селяните от какво имат нужда – например от строителни материали. И на тези, които са изразили желание да получат такива, наистина се донасят – примерно самосвал пясък или няколко торби цимент – от общинското строително предприятие, което избива липсите чрез надписани дейности и изписване на повече строителни материали за извършените такива.

Административната разправа с опозицията, *публичното охулване* на нейните кандидатури и директните заплахи също спадат към предизборния арсенал на Захариев. Наистина се изисква решителност и кураж, за да се кандидатираш срещу него – и повечето представители на градския елит не го правят, защото знаят какво ги очаква – въпреки че съзнават в каква мизерна реалност затъва градът под неговия диктат. Тези, които се престашат, внезапно разбират, че куп проверки и непроходими административни процедури блокират техния бизнес, а в града и в местните медии за тях се разгръщат първобитни клевети. Ако не се откажат сами, могат да бъдат „посъветвани“ да го направят – включително и чрез *директни заплахи* от група млади нехранимайковци, които виреят под крилото на кмета и са приютени в спортното дружество „Младост“ – както се случи с Невена Костадинова, лидер на СПП, при предпоследните парламентарни избори. Най-неочаквано в града се появи агитка на „Цървена звезда“ от около 50 човека, които са обгрижвани от общината и получават безплатни билети за мачове в Белград, като пътуват дотам с полицейски ескорт. Добре известно е, че именно от редовете на такива агитки израснаха мнозина сръбски гангстери, включително и прочутият Желко Ражнятович – Аркан. Не би било чудно, ако в някакъв момент Владимир Захариев се опита да разрешава своите проблеми с директни саморазправи, използвайки тази агитка.

Реалностите в Босилеград и безогледното управление на Владимир Захариев от вече 20 години насам не може да бъде обяснено по друг начин освен с много сериозни политически протекции от много високо равнище, които не позволяват този кмет да попадне под ударите на закона в ситуации, в които всеки друг би бил застрашен. Големият въпрос е *само политически* ли са тези протекции. Почти всички авторитетни фигури в Босилеград, които не принадлежат към свитата на Захариев, са убедени, че те са колкото политически, толкова и произтичащи от средите на нереструираните служби за сигурност в страната. През 2016 г. камерите на сръбската национална телевизия показаха честването на годишнина от основаването на БИА (сръбската Агенция за сигурност и информация – аналог на ДАНС) – и в репортажа ясно се открийа колоритните фигури на Владимир Захариев и неговият заместник Стефан Стойков. Със сигурност тази годишнина беше събитие, на което не канят кметове на малки общини – освен ако имат специални заслуги към организацията домакин.

Това е, съвсем накратко казано, човекът, който години наред представляваше българското национално малцинство в Сърбия. В качеството си на председател на НС на БНМ Владимир Захариев дълго време получаваше един значителен политически бонус – да бъде посредник между българската държава и нейното национално малцинство – в грижите, които се полагат за това малцинство, и при помощите, които то получава. Същевременно той се превърна и във важна фигура за властта в Сърбия, тъй като чрез този пост пък изпълняваше функциите на посредник между българското малцинство и сръбската държава, към която се стремеше да изрази лоялност и да докаже, че докато той е на този пост, държавата *няма да си има проблеми с това малцинство* – то ще бъде контролирано и ограничавано, като с крути мерки бъде поддържана неговата лоялност – и като същевременно се създадат условия всички процеси на асимилация и разгонване от граничните територии безпроблемно да продължат.

За него често се казва, че е българин в София и сръбин в Белград; той самият заявява публично на митинги: „В гърдите ми тупят две сърца – едно сръбско и едно българско.“ Дали и доколко това е вярно, личи от събитията в течение на многобройните му мандати като кмет. Те показват, че българското е туптяло, докато от афиширането му като българин е имало конкретни ползи за неговия политически статус. Захариев е положил специални усилия, за да внуши както на местните българи, така и на сръбските власти, че той има *изключителен монопол* върху политическите контакти на най-високо равнище. Използвал е всеки възможен момент, за да се снима прегърнат с български политически лидери, а след това е спекулирал с личните си контакти и приятелство с тях. Най-престижните такива снимка са използвани в неговите политически плакати, а за безцеремонността на това използване говори честата употреба на изрази като „брат ми Бойко“ (наравно с „брат ми Левски“).

В момента, в който му се използват най-сериозните възможности за влияние, реализирани чрез налагане на монопол над помощите на България в областта на образованието и здравеопазването, *неговото родолюбие сменя полюса си* – и оттогава той сипе благодарности към Вучич, към Ана Бърнабич, към Дарко Глишич и прочее подобни функционери, и напомня на своите подчинени: „Оставете ги тези от КИЦ, на тях им плаща България, на нас заплатите ни ги плаща сръбската държава“. Съвсем очевидно става дума за популизъм и политическа конюнктура, а не за искрени чувства към България.

До каква степен Владимир Захариев е третиран като доверена на сръбската власт фигура, на която не само че може да се разчита, но и чиито позиции в местната власт и в

Националният съвет на малцинството трябва да бъде удържана на всякаква цена, стана ясно от изборите за национални съвети на малцинствата, проведени на 4 ноември 2018 г. Всъщност подготовката за тях и свързаните с състава на листите политически дискусии започнаха още в началото на годината. Повечето образовани българи от малцинството ни си даваха сметка за това, че ръководения от Владимир Захариев НС не работи за техните интереси – и че на практика неговата цел е да контролира малцинството, а не да бъде посредник при решаване на неговите проблеми.

За тях беше ясно, че ако досегашният избор бъде възпроизведен, не би имало как НС, при свалено доверие от българска страна, да изпълнява една от *най-важните си функции* – да бъде посредник и координатор на помощите, реализирани от България в полза на малцинството. Естественият извод за всички тях беше, че трябва да бъде избран *нов състав* на НС, който да излъчи нов лидер, защитаващ правата на всички българи в Сърбия. Тази гледна точка беше споделена и от дипломатите в двете български мисии – като по този повод бяха проведени множество разговори с цел да се затвърди убеждението, че гласуването на тези избори е *важен и отговорен акт* – и шанс за българското малцинство, който не бива да се пропуска. С видни негови представители, включително с кмета на Цариброд Владица Димитров и с председателя на Общинския съвет Зоран Джуров, бяха проведени и две срещи в София – с участието на вицепремиера Валери Симеонов, на които бяха дискутирани проблемите на малцинството ни и начините за тяхното разрешаване – като в хода на разговорите беше подчертано и *значението на предстоящите избори* за цялостния контекст на българското малцинство в Сърбия.

Целта на нашите усилия беше свързана с това да се окуражат представителите на българското малцинство за изграждането на *устойчива коалиция*, обхващаща всички общности на БНМ в Сърбия, която да се противопостави на водената от Владимир Захариев листа и да постигне победа, с която да се гарантира избора на нов НС с нов председател, който да застъпва реално интересите на българското малцинство. Това не беше лека задача, тъй като тези, които имаха потенциала да мобилизират сериозен обществен ресурс в Западните покрайнини, бяха преди всичко заемащите позиции в местната власт представители на управляващата СПП – и съществуваше неизбежен риск да бъдат подложени на *политически натиск* от страна на партията, към която принадлежат, както и се случи впоследствие. Но в крайна сметка посланията по време на посещенията на президентите Румен Радев и Александър Вучич в Цариброд през 2018 г. и най-вече фактът, че Владимир Захариев не беше допуснат на този среща, бяха разчетени от етническите българи като сигнал, че неговата смяна е *възможна* и дори в известен смисъл предопределена. Допълнителен стимул за всички тях, включително за общинските власти, излъчени от СПП, беше фактът, че досегашната дейност на НС бе съсредоточена в Босилеград, като за българите от Цариброд и останалите части на Сърбия не беше направено практически нищо.

Тъй като победата на предишните избори с 10 на 9 места в НС в полза на Захариев се дължеше на факта, че в Цариброд, където избирателите са повече, гласовете бяха разделени между две листи на непримирими противници – Небойша Иванов, лидер на Демократичната партия на българите и бивш кмет на Цариброд, и Владица Димитров – лидер на местната структура на Сръбската прогресивна партия и настоящ кмет на града, основното усилие беше насочено с участието на двамата да се формира *обща* листа. След дълги преговори това беше постигнато – и двамата си стиснаха ръцете с обещанието да бъдат заедно. Беше формирана листа начело със Зоран Джуров, председател на общинския

съвет, в която се включваха кандидати от Цариброд, Бабушница, Пирот и Панчево. Втора листа беше формирана в Босилеград, начело с бизнесмена Стефан Костов, известен като противник на Владимир Захариев, в която се включваха кандидати освен от този град и от Враня, като идеята беше тази листа да събере гласовете на противниците на Захариев в Босилеград – като тя включваше както членове на управляващата СПП, така и представители на неправителствените организации в града; беше предвидено и участието на Иван Николов, който обаче *отказа да се включи* в листата с презумпцията, че този опит да се отстрани Захариев е обречен – и в последствие се оказа прав.

Предполагаше се, че при добра кампания двете листи ще спечелят общо 12 места в НС, срещу 7 за листата на Захариев. Листата на Костов беше регистрирана първа и под №1, втора беше регистрирана листата на Зоран Джуров, а Захариев упорито не регистрираше своята листа до последния момент – както стана ясно по-късно, *имало е защо*. Първите сигнали, че нещо не е наред с изборите, дойдоха с оттеглянето на представителя на Пирот от листата, при това придружено с обяснението, че искането произлиза от неговата партия СПП. Това предизвика известни съмнения и както се оказа по-късно, Небойша Иванов многократно е задавал на Владица Димитров въпроса няма ли да промени позициите си, ако му наредят от партията, на която принадлежи – и е получавал винаги *отрицателен отговор*. Действително кметът на Цариброд се включи активно в предизборната кампания, включително чрез публични изяви в полза на листата „Съединение за българите в Сърбия“, в които директно изразяваше *отрицателното си отношение* към досегашния НС и стила на управление на Владимир Захариев.

За съжаление още в периода преди започването на изборната кампания станахме свидетели на първите доказателства, че Владимир Захариев има първоначално негласната, а след това и демонстративно показана подкрепа от страна на СПП. На 21 септември, на празника на Босилеград, беше изразена недвусмислена демонстрация на сила от негова страна – като празникът започна с литийно шествие, водено от епископа на Враня Пахомий, и продължи с тържество, на което участваха висши военни и полицейски шефове, на което основен гост беше Дарко Глишич, председател на изпълнителния съвет на СПП. Същият получи *най-високото отличие на общината* – златен ключ на града, и беше провъзгласен за почетен гражданин на Босилеград. За отбелязване е впрочем, че при посещението си Глишич изцяло пренебрегна местната структура на СПП, която е в опозиция на Захариев, въпреки изричното искане за среща от страна на местния лидер Невенка Костадинова.

Към този момент листата на Владимир Захариев още не беше регистрирана – това бе направено едва в последния възможен момент – и както стана ясно по-късно, това забавяне е било *стратегически замислено*, за да бъде елиминирана конкурентната листа, водена от Зоран Джуров. Междувременно в Ниш е било проведено областно партийно събрание на СПП, на което кметовете на партията от областта са призовани да регистрират избиратели от небългарска етническа принадлежност в полза на Захариев – като на доста места това е изпълнено.

На 17 октомври 2018 г. стана ясно, че е било взето решение да бъде *оттеглена* изборната листа за НС на БНМ, оглавявана от Зоран Джуров, за която се очакваше да обедини българите от Цариброд и останалата част от Сърбия (без Босилеград) – и че вместо това ще бъде внесена съвместна листа, оглавявана от Захариев, в която на второ място ще бъде кметът на Цариброд Владица Димитров. Изтеглянето на листата и внасянето на новата листа беше направено в последния възможен момент – когато

изтичаше срокът за внасяне на листи, за да нямат време несъгласните с управлението на Владимир Захариев да подготвят и внесат своя листа вместо изтеглената такава.

Според сведения, потвърдени от два независими източника, събитията са протекли така: Владица Димитров е бил повикан в Белград на спешна среща с фигура на високи позиции в СПП. В случая най-вероятно става дума за Дарко Глишич, втората фигура в СПП след Александър Вучич. Било му е наредено да изтегли листата, обединяваща българите от Цариброд начело със Зоран Джуров, и да се включи в листата на Захариев, която към този момент още не е била внесена. Връщайки се в Цариброд, той е поискал от Зоран Джуров да направи това, като и той също се включи в листата на Захариев. Зоран Джуров се е бил принуден да изтегли листата и дал пълномощно за това, но е отказал да участва в листата на Захариев.

Научавайки за това, участниците в листата на Стефан Костов са се събрали на съвещание и повечето от тях са предложили тяхната листа също да бъде оттеглена, за да не може изборната манипулация да бъде легитимирана с тяхното участие. Седем от участващите са подписали декларации, че се оттеглят, но по неясни причини водачът на листата Стефан Костов е обявил техните публични декларации за невалидни и е *отказал* да оттегли листата. Резултатът от така проведената партийна манипулация на изборите е известен – листата на Владимир Захариев спечели 17 от 19-те места в НС на българското малцинство, като от тях има 13 представители на Босилеград и само трима – от Цариброд, като двама от тях са от предишния състав на НС, подкрепящи и без това Захариев; нов е *единствено* кметът Владица Димитров.

Следва да се отбележи, че и в хода на кампанията, и след нея бяха систематично лансирани неверни тълкувания, чиято цел беше *да се компрометира* листата на Зоран Джуров и да се оправдае по някакъв начин нейното безцеремонно оттегляне и преминаването на Владица Димитров на страната на Владимир Захариев. Първоначално беше лансирана тезата, че участниците в тази листа били *сепаратисти* и тяхната цел била да откъснат Западните покрайнини от Сърбия и да ги присъединят отново към България. След като листата бе оттеглена, това действие беше оправдавано с „обединението“ на всички българи – тъй като кметовете на двете български общини се явяват заедно, в една листа, както и с презумпцията, че лошите български дипломати ги били разединявали. Чрез оттеглянето на едната алтернативна листа и компрометирането на другата българското национално малцинство беше на практика *лишено от реален избор* – и изправено пред състезание с един кон. Пряката партийна намеса в избори за непартийни структури, валидни за едно национално малцинство, противоречи на цивилизованите принципи на европейската общност, към интеграция с която Сърбия официално обявява, че се стреми. Осигуряването на победа за Захариев чрез партиен натиск, организирането на *избиратели без реално право на глас* и оставянето на евентуалните противници в цайтнот, е в много рязък контраст с публично изразената политическа воля за добри отношения с България и за присъединяване към ЕС. Същевременно е абсурдно да се мисли, че подобни действия са предприети зад гърба на Александър Вучич – такива прецеденти в Сърбия са просто *невъзможни*. Очевидно става дума за лицемерно отношение на сръбския политически елит към България, вероятно свързано с външнополитически проблеми на страната.

След принудителното оттегляне на листата, водена от Зоран Джуров, и включването на кмета на Цариброд Владица Димитров в листата „Това сме ние – Владимир Захариев“, участниците в новата листа предприеха редица медийни изяви с

неприкритата цел да *обяснят своите действия* и да аргументират своята „заедност“. Бяха дадени интервюта в РТ Цариброд, пред медийния портал „Фар“ и в нишката телевизия „Зона +“, като интервютата за местната телевизия са най-интересни, тъй като в тях Владимир Захариев и Владица Димитров участваха заедно. Двата дадоха различни по темперамент, но близки по съдържание отговори на въпроса защо са на една листа. Отговорът на Захариев гласи следното: „Моето желание и на всички в Босилеград е да бъдем на една листа с брат Владица и заедно с Димитровград, с което показваме, че ние в Сърбия сме всички заедно. Той случайно е след мен на листата, не, той е равен на мен и ние сме заедно и никога досега не сме се разделяли, нито сме се карали. /.../ Моята ръка е била винаги протегната, ние искаме да бъдем заедно, да се обърнем към Сърбия, която на нас много, много ни помогна, на нас в Босилеград, а както виждам и на вас в Димитровград. Ние сме доволни от Президента Вучич, който помогна на Националния съвет да направи повече от това, което договорихме преди четири години. И от премиерката, и от другите министерства. И стигнахме до момента, в който Владица се е договорил и със своите хора и той дойде при мен в Босилеград – и той сега ще е с нас на листата и така ще бъде до пенсия. Ние сме неразделимо тяло и ще вървим заедно. Ние сме братя.”²⁵

Отговорът на Владица Димитров е в друг стил, но *в пълен синхрон* с чепатата реч на неговия пратнър: „...В един момент съществуваше опасност от разделянето на мнозинството. В контекста на новите събития ви е ясно, че са съществували елементи, които не е трябвало да бъдат на листата, за което и вие известявате от вчера. Договорихме се с Босилеград, с който никога не сме имали недоразумения по въпроса за малцинството. (...) Целта беше да не се разделя малцинството, двата кмета да са заедно – това е символично и може би ще бъде добър пример за в бъдеще.”²⁶

По-нататъшните изказвания добавят още детайли към отговора на този основен въпрос. Един от тях е обяснението на въпроса защо след като в списъка на избирателите Димитровград има около 1000 души повече от Босилеград, на него са отделени близо *пет пъти по-малко места* в листата. Според Владица Димитров причината била в това, че до съгласие се стигнало в последния момент. Пак според него бъдещата политика на НС щяла да се гради основно върху съгласието на двамата – без оглед на това кой какъв брой представители има в НС.

Друг характерен акцент е, че възхвалата на държавата Сърбия е поставена рамо до рамо с обвинения срещу *лошите български дипломати*, на които се приписваха сепаратистки подстрекателства. Владимир Захариев дословно иска „да победи листата, на която заедно е държавата Сърбия, която всички тези години обезпечава доброто и за Босилеград, и за Димитровград, заедно с Александър Вучич, и с премиерката, и с всички министри. И искаме заедно да се обръщаме към България, да не се делим, понеже те, някои дипломати от България, досега ни разделяха. След това, сега няма разделяне, разбраха къде са сега, разбягаха се като мишки, прогизнаха, изчезнаха – дипломатите имам предвид.”²⁷

Изказванията на двамата най-овластени представители на малцинството ни едва ли се нуждаят от коментар. От морална гледна точка обаче *особено проблематична* е позицията на Владица Димитров, който неведнъж е давал израз на презрението си към Владимир

²⁵ Интервю на Владимир Захариев и Владица Димитров пред портал „Фар“, 31.10.2018 г.

²⁶ Пак там.

²⁷ Пак там.

Захариев и неговите методи на управление. Да решиш при това положение да ликвидираш внесената и с твое знание и подкрепа листа, и да се присъединиш към конкурентната такава, носеща името „Това сме ние – Владимир Захариев“ – това е сигурен знак, че *партийната воля е взела надмогание над моралните критерии*.

Това, което е значимо и което е повече от странно в случая с изборите на Национален съвет на българското малцинство, изобщо не е свързано с лични казуси и с чието и да било нагаждане към политическите обстоятелства. Става дума не за нещо друго, а за *отношението на сръбската държава*. Много преди изборите – още през 2017 г., България сне доверието си от Владимир Захариев, и това беше оповестено от тогавашния вицепремиер Валери Симеонов. Пак по искане от българска страна Захариев не бе допуснат до срещата между президентите Александър Вучич и Румен Радев на 26 юни 2018 г. – и това беше категорично *повече от ясна демонстрация* за отношението на страната ни към битността му на официален представител на българското малцинство пред властите в Сърбия. Въпреки това – и на фона на демонстрираното личното приятелство и взаимното уважение между лидерите на двете страни на най-високо равнище, управляващите в Сърбия направиха *всичко възможно*, за да съхранят позициите на Владимир Захариев и да дискредитират неговите противници – независимо дори от факта, че тези противници бяха членове на управляващата СПП!

Механизмите, предопределили оттеглянето на потенциално печелившата листа и дискредитирането ѝ пред обществеността, и налагането на листата „Това сме ние – Владимир Захариев“ като безспорен победител, са твърде сложни и многостранни, за да бъдат просто нечие хрумване, реализирано без знанието на официалната власт. На първо място самото изтегляне на листата „Съединение на българите в Сърбия“ на Зоран Джуров е *безспорна политическа поръчка*, изпълнението на която включва пълно обръщане на позициите и на думите на кмета на Цариброд Владица Димитров, което е изискано (и прието) без оглед на неговото собствено достойнство.

На второ място опитите за дискредитация преди, а и след изтеглянето на листата, са твърде драстични и извършвани с явната подкрепа на държавната и съдебна власт – тук се включва масираното пускане на слухове за това, че тази листа има *сепаратистки амбиции* и иска да откъсне Западните Покрайнини – като вероятният източник на тези слухове е кабинетът на Драгана Сотировски, тогавашен областен управител на Нишавска област, а днес кмет на Ниш.

Включват се обаче и някои доста показателни акции, сред които и арестът на Далибор Миланов, секретар на КИЦ Цариброд и участващ в тази листа, в самото надвечерие на изборите и по обвинение за съпричастност към аферата за търговия с българско гражданство, по която бяха арестувани шефът на ДАБЧ Петър Харалампиев и още редица служители. Проблемът с Далибор Миланов обаче е, че прокуратурата *изобщо не успя* да открие доказателства за тезите си и да повдигне обвинение, поради което той беше освободен, след като престоя близо три месеца в следствения арест. През 2020 г. отново беше арестуван по същите обвинения – този път в надвечерието на парламентарните избори – и отново беше освободен, без да му бъдат повдигнати обвинения. Арестът му обаче беше основният аргумент, чрез който листата „Съединение на българите в Сърбия“ беше свързвана с процесите срещу служители от ДАБЧ в България, като се намекваше, че и самото съставяне на тази листа е инспирирано от Петър Харалампиев.

Същевременно самата СПП направи нужното, за да възпре своите членове, включили се по една или друга причина в листи, различни от тази на Захариев. На 2 юни в Босилеград се провежда среща на местната структура на Сръбската прогресивна партия (СПП) с Драган Стеванович, генерален секретар на министерството на икономиката и координатор на партията за Южна Сърбия, Мария Обрадович, народен представител, и Сречко Пейович, областен управител. Срещата е протекла по обичайния дневен ред, като на нея са били дискутирани проблемите на Сърбия и проблемите, свързани с Косово. Изключение от общия тон е било изказването на Невена Костадинова, която ръководи местната структура на СПП, и която поставя остро проблемите в Босилеград. Драган Стеванович е критикувал нейната работа, като е акцентирал върху *прекалената близост* с български дипломати, допусната от нея, и върху това, че не подбира по-внимателно близките си сътрудници. Според присъствали на събранието неговите думи са били следните: „Невено, трябва внимателно да подбиращ своите най-близки сътрудници, да се дистанцираш от тях, когато пренасят проблемите на Босилеград на държавно ниво. Те не представляват позицията на СПП. Не може българските дипломати, посланикът, консули и вицеконсули да ни учат как да сменим Владимир Захариев. Вучич и Борисов са приятели и те по всички проблеми се договарят за пет минути и без тях.”

Казването на Степанович е забележително с това, че упрекът е към политик от същата партия *в полза на негов политически опонент*. СПП е в опозиция в Босилеград и Невена Костадинова тогава беше сред най-сериозните политически опоненти на Владимир Захариев в града. От името на СПП по време на предпоследните местни избори беше направен филм, който изваждаше наяве основни *недомислици и корупционни прецеденти*, свързани с неговото управление. Отношението на самата СПП към Захариев обаче еднозначно: по време на президентските избори всички негови симпатизанти гласуваха за Александър Вучич, който събра над 80% от гласовете в общината. Твърди се, че това е станало на базата на тайно политическо договаряне, една от точките на което е била да бъде изгонена българската фирма „Калинел”, първия инвеститор в града, осигуряващ работа на над сто работници – което и се случи впоследствие.

Иначе факт е, че действията на Невена Костадинова бяха *много внимателно следени* в Босилеград, особено когато в града имаше присъствие на български дипломати. Срещите на последните се заснемаха отдалеч, а е много вероятно и да са били подслушвани. Същевременно тя беше член на НС на малцинството, а също и председател на сдружението на местните бизнесмени, така че срещите ѝ с български дипломати би трябвало да са нещо нормално. За отбелязване е, че Драган Стеванович и Сречко Пейович бяха единствените сръбски представители на държавната власт, които участваха в организираната от Вранския митрополит Пахомий слава на тъй наречените „сурдулишки мъченици”, проведена на 29 май 2018 г. в Сурдулица, чиито ритуали имаха *открито антибългарски* характер.

На трето място беше предприета акция, която пряко нарушава сръбското законодателство и противоречи на цивилизованите критерии за честно провеждане на избори. По нареждане на областния управител Драгана Сотировски в Ниш бива свикано тайно съвещание на СПП, на което са привикани сръбските кметове, които получават заръката да запишат в избирателните списъци като българи и *представители на други етноси*. Заръката е изпълнена, в извънредните списъци се появяват допълнително близо 4000 „етнически българи” с избирателни права в сравнение с изборите през 2014 г. – при остро негативни демографски тенденции, благодарение на които българското малцинство

намалява с бързи темпове. Оказва се, че при 18 453 българи според преброяването от 2011 г. избирателни права имат 18 106, което е *практически невъзможно*, тъй като трябва да се изключат всички ненавършили пълнолетие, и се дължи вероятно на кампанийно записване по партийна заповед на сърби и представители на други малцинства като българи. Особено драстично личи тази акция в градове като Търговище, където българите винаги е можело да бъдат преброени на пръстите на едната ръка, а при изборите през 2018 г. се оказаха над 400, при това *единодушно* гласували за Захариев.

Различният политически подход за елиминиране на противниците на Владимир Захариев показва, че са били планирани различни стратегии за постигане на ефект. Ако Зоран Джуров би имал неблагоразумието да откаже оттеглянето на оглавяваната от него листа, би могло да се разчита на нейната *дискредитация* и на отстраняването на отделни нейни членове с фиктивни съдебни процеси. Ако и това не би сработило, тогава тъй наречените „нови българи“ в избирателните списъци биха решили проблема. И всичко това заради оцеляването на една фигура, която е уж само на местно равнище, и която не подпомага, а *затруднява* двустранния диалог между Сърбия и България!

Може да звучи парадоксално, но е точно така – тази фигура се оказва *по-важна* от всички обещания в приятелство и братство между двата народа, изречени от Вучич по време на срещата му с президента Румен Радев на 26 юни 2018 г., когато всички бяхме повярвали, че Захариев е вече в миналото. Оказа се, че това не е така – и нещо повече, че си остава този политически фактор, свързан с представите за страната ни като враг и за българското малцинство, което трябва да бъде претопено и *да изчезне* като съзнаваща миналото си етническа общност – само поради факта, че обитава граничните територии – онова Краище, отвъд което се простира държавата на врага. Не знам дали можем да си дадем сметка колко *радикално различна* е тази картина от онази идилия, която ни си внушава за българското национално малцинство и за дружбата между двата народа от сръбска, но, уви, не рядко и от българска страна.

10. Екологичните проблеми

Учудващо е, че изобщо ги има. Териториите, населени с компактно българско население, са в планински местности, в които няма развита промишленост; далеч са от големите градове и често са трудно достъпни. Ако не друго, нашите сънародници *би трябвало* да се радват на природните красоти, планини и гори, тъй като те изобилстват по родните им места, а на някои от тях – например по протежението на Ерма, са направо уникални. Но, уви, и екологичните проблеми не са ги отминали. Нещо повече – нанесени са *трайни поражения*, които имат силно негативно въздействие върху битието и здравето на хората в тези региони – и особено в Босилеград.

Всъщност екологичните проблеми са свързани с два типа дейност, като първият е универсален, тъй като засяга както българите в община Босилеград, така и тези в областта Дерекул и в община Цариброд, а също и живеещите по селата в Стара планина, попадащи в община Пирот. Проблемът е накратко следният: през последното десетилетие са били издадени *десетки разрешения* за строеж на мини ВЕЦ, разположени по планинските реки в Югозападна Сърбия. При построяването на тези централи на много места са нанесени поражения върху реките, както и върху околната флора и фауна, а жителите на селата по същите реки са били лишени от възможности да поддържат своите ниви и градини, тъй като благодарение на многото изкуствени завирявания дебита на реките бележи драматичен спад, рибата изчезва, както питомните, така и дивите животни трудно намират места за водопой, а и хората често страдат и от замърсените по един или друг начин води.

Тази ситуация е естественото последствие от прекалено гъстото застрояване на реките с малки ВЕЦ. Проблемът обаче не е само в това, тъй като не става дума просто за развитие на алтернативни енергоизточници, обичайно поощрявано в много държави. Става дума за безогледно струпуване на ВЕЦ по протежението на реки, които са в буквалния смисъл *унищожавани* от тази дейност. И за съжаление, както доказват различни журналистически изследвания, става дума за *пране на пари* от близки до престъпността или направо престъпни групировки. В този контекст даването на разрешения за строеж на ВЕЦ от общинските власти и държавните институции далеч не е свързано с грижа за развитие на по-модерна енергетика – по-скоро става дума за сговаряне на местни и национални фактори в услуга на една дейност, която очевидно е била твърде щедра в случаите, в които е трябвало да си осигури необходимите разрешения.

Всичко това ясно личи от статията на Иван Николов „Два автобуса „народец“ за „бъдещето на Сърбия“, която е посветена на проблемите, свързани със строежа на малки ВЕЦ в община Босилеград. В нея са цитирани обещанията на Владимир Захариев, свързани с дадените от него разрешения за строеж на седем ВЕЦ по протежението на реките в неговата община. В негово изявление пред „ОК Радио“ от 26.03.2013 между другото се казва: „Средствата за всичките седем водни електроцентрали са осигурени, въпреки че не успяхме да влезем в държавния план за строеж на водни електроцентрали. С това ще докажем, че ще се справим по-лесно, по-скоро и по-качествено от градовете които получиха тази работа от Републиката“²⁸.

²⁸ Иван Николов, „Два автобуса „народец“ за „бъдещето на Сърбия“, Глас Пресс, 25 април 2019 г.

Как са били осигурени тези средства, става ясно от журналистическо разследване на в-к „Блиц“ от 09.03.2015г. в статията „Нарко-клановете строят хидроцентрали в Сърбия“. В него се посочва, че прането на парите от международната контрабанда на хероин се провежда чрез инвестиции в енергийния сектор, и че най-често се инвестира в мощностите за производство на възобновяеми източници на енергия. В по-късно разследване на сайта на Центъра за разследващата журналистика в Сърбия (CIRN) от 26.02. 2019г. се посочват и конкретните „инвеститори“: „Милош Пандръц, осъден за контрабанда на наркотици като член на кланът на Дарко Шарич, от затвора е назначен за представител на фирмата която е построила водната електроцентрала „Вировци“ в Босилеград. Плацдармът и някои разрешения за водната електроцентрала са купени от фирмата свързана с Любиша Буха Чуме. „Вировци“ е една от шестте малки водни електроцентрали за които Министерството на околната среда твърди, че незаконно са получили строителни разрешения“.²⁹

От своя страна Иван Николов посочва бекграунда на престъпната група, влагаша парите си във ВЕЦ-ове по протежението на реките в общината: „Нека да припомним, че братята Милош и Марко Пандръц бяха обвинени и осъдени като членове на организирана криминална група за контрабанда на кокаин от Южна Америка за Европа. Баща им Славко Пандръц беше собственик на фирмата, която построи ВЕЦ-овете в Босилеград. Любиша Буха Чуме пък е бивш член на Земунския нарко-клан и защитен свидетел по делото за убийството на сръбският премиер Зоран Джинджич.“³⁰ Плюс още едно много важно обстоятелство, което обяснява бума на подобни инвестиции не само в тази община, но и в Стара планина и селата по течението на река Ерма. А именно – че „голяма част от малките ВЕЦ-ове в Сърбия са собственост на фирми които се контролират от Никола Петрович, кум на актуалният сръбски президент Александър Вучич“. Това е вероятно и причината, поради която твърдението на Владимир Захариев, че местните ВЕЦ-ове нямат държавно финансиране, се оказва *далеч от истината* – защото друго разследване на CIRN показва, че на централите в Босилеградско държавата е отпуснала помощ в размер на 493 000 евро.

Построяването на тези ВЕЦ породило протести, които бяха особено активни по отношение на тези в Стара планина и областта Дерекул в община Бабушница. Те бяха организирани с подкрепата на сръбски и международни екологични организации и се състояха в Пирот, а в последствие и в Белград. В селата, които в най-голяма степен пострадаха от тези строежи, се стигаше понякога и до *гражданско неподчинение*. Типичен пример в това отношение бяха протестите в българското село Ракита, където тръбите за строящия се ВЕЦ минваха направо през селото, като пресичаха пътища и мегдани, и благодарение на техните ровове бяха подрити основите на една голяма сграда, собственост на затворено минно предприятие.

Там протестите бяха водени от кмета Десимир Стоянов – една колоритна личност с холеричен темперамент, и придобиха твърде екстремален характер, като освен блокиране на самия строеж, включиха и *остри действия* като поставяне на ръчна граната на вратата на неговия ръководител. Тези действия наложиха на няколко пъти намесата на полицията, а самият кмет поставяше категорични искания за премахване на самия строеж, въпреки че над половината от дейностите бяха завършени и над 70% от оборудването – доставено. Той взе участие в протестите в Пирот и в Белград, и в крайна сметка, тъй като

²⁹ Пак там.

³⁰ Пак там.

благодарение на природозащитните организации случаят в Ракита придоби широка публичност, лично президента Александър Вучич спря временно строежа.

Междувременно самият инвеститор беше готов на остъпки и обещавахе не само да заличи следите от строежа и да рекултивира почвата, но и да построи игрище на селото и да ремонтира канализационната му система. Опитах се да посреднича, като си давах сметка, че при толкова напреднала фаза на реализация, строежът на ВЕЦ рано или късно ще бъде завършен, а селяните нямат особени шансове за съдебно оспорване, тъй като отчуждените за прокарване на тръбите земи бяха предварително заплатени от инвеститора. За съжаление не успях: Десмир Стоянов отказа да преговаря – той искаше просто строежът да бъде прекратен и следите от досегашната дейност да бъдат заличени. В крайна сметка инвеститорият се отказа от преговорите, а след кратка пауза строежът на ВЕЦ-а беше възобновен.

Въпросът с малките ВЕЦ на териториите на българските общини в Западните покрайнини не е разрешен и до ден днешен. Въпреки че са построени на територията на Босилеград, седемте централи, разрешени от кмета Владимир Захариев и по неясно какъв начин построени, въпреки че не са включени в държавните планове, имат регистрация в Сурдулица и на други места, така че по никакъв начин *не подпомагат* икономиката на общината. Можем само да гадаем какви са причините, поради които са издадени разрешенията от страна на общинските власти, и защо тяхната дейност е *горещо защитавана* от кмета въпреки протестите на местните жители.

Наличието на мини ВЕЦ-ове в защитените територии беше една от темите, дискутирани по време на срещата между българския министър на околната среда Нено Димов и сръбския му колега Горан Триван, праведена в Цариброд на 22 януари 2019 г. В отговор на въпроси, поставени от гражданската коалиция „Да запазим реките на Стара планина”, която настоява за забрана на строежа на ВЕЦ-ове от деривационен тип в региона, споменавайки и за планирания в Белград екологичен протест, министър Триван заяви: „Аз лично и моето министерство сме абсолютно против изграждане на ВЕЦ-ове в защитените територии, тъй като количеството на енергия, която се произвежда от тях, е минорно в сравнение с вредата, която ще се нанесе на природата, а особено ако се има в предвид начин, а по който вече са изградени определени водноелектрически централи“³¹. От своя страна кметът на Цариброд Владица Димитров заяви, че е против изграждане на ВЕЦ в защитените територии като Стара планина и по поречието на река Ерма. Той посочи, че в момента се подготвя изменение на Устройствения план на община Цариброд и местните власти настояват водно електрическите централи да бъдат отстранени от защитените територии. Въпреки тези настоявания обаче, въпреки съгласието на сръбския министър и въпреки продължилите протести, проблемът с унищожавашите реките ВЕЦ, включително и в защитените територии, и до днес остава неразрешен.

Много по-сериозен и по-тежък обаче е другият екологичен проблем, свързан с дейността на две оловно-цинкови мини в околностите на Босилеград. Това са мините „Подвиروه“ (по-известна като мина „Караманица“) край река Драговищица и „Грот“ (първоначално наречена „Благодат“) край Мосул. Тези мини нямат надеждни хвостохранилища, а „Караманица“ работи по „пилотен проект“, за който няма и ОВОС. Двете мини троят реките Драговищица и Любатска река, като *изливат отпадните води* от производството в техните корита, причинявайки повече от сериозни замърсявания, които оказват въздействие върху флората и фауната, и застрашават съвсем пряко живота

³¹ „Триван и Димов подписаха два документа“, в. „Ново Братство“, 31.01.2019 г.

на хората в региона. Въпреки че екологичната катастрофа, свързана с тези мини, предизвика нееднократни протести в Босилеград – и че въпросът за регламентите на тяхната дейност беше поставян и от българска страна, а благодарение на евродепутата Ангел Джамбазки – и пред ЕС, инвеститорите в минната промишленост са *неизменно защитавани* от кмета Владимир Захариев и общинарите в Босилеград – независимо от многократно изнасяните данни за необичайно *високата онкологична заболяемост* в региона, включително свързана с психични заболявания и самоубийства.

Още през октомври 2016 г. – при първата си среща с Александър Вучич, тогава премиер на Сърбия, и далеч преди закритата през 70-те години на 20-ти век мина „Караманица“ да бъде да бъде отново отворена, Захариев поставя въпроса за инфраструктурата на бъдещия рудник и за откриването на техникум по минно дело в Босилеград. Това искане, което впрочем беше прието благосклонно от Вучич, показва сериозния интерес на кмета към този проект, а идеята за техникума си остава неизменно сред неговите публични обещания за бъдещия просперитет на града. През 2017 г. минната дейност в „Караманица“ е възобновена и последствията скоро след това са усетени от местното население. Тъй като мината се води „пилотен проект“, е допуснато нейната дейност да стартира *без оценка на въздействието върху околната среда* (ОВОС). И инвеститорите се възползват от това, като започват своята дейност *без хвостохранилище*, при употребата на отровни реагенти, като отпадъчните продукти се изливат в местните реки, притоци на река Драговищица, която впрочем се влива в Струма, поради което екологичните проблеми, свързани с тази мина, имат определено *трансграничен* характер.

Екологичните проблеми в районите, населени с етнически българи, придобиха публичност през 2018 г. На 1 октомври 2018 г. в Босилеград се състоя първата кръгла маса на тема „Ролята и влиянието на националната и локална власт, бизнеса, неправителствения сектор, медиите и местното население за опазване на природата“, организирана от сдруженията „Глас“ на Александър Димитров и „Еко-био правда“ на Ботьо Христов, основано същата година в с. Долно Тлъмино – именно във връзка с проблемите, свързани с мина „Караманица“. От българска страна взеха участие съпредседателя на партия „Зелените“ Борислав Сандов и други български еколози, зам.министъра на околната среда Красимир Живков и Петър Петров, член на парламентарната комисия по околна среда при НС.

На този форум бяха изложени основните проблеми на община Босилеград, като първият е свързан с дейността на два рудника – „Караманица“ и „Благовест“, които добиват оловно-цинкова руда и я преработват в концентрат, без да имат необходимите за това хвостохранилища; а първата и без ОВОС. Както местните организации, така и български експерти от сдружение „Балканика“ подчертаха, че двете мини са отровили околните реки, което може да предизвика и *екологична катастрофа* в община Кюстендил. Не беше отминат и втория екологичен проблем в Западните покрайнини, свързан с многото мини ВЕЦ, които са построени или се строят в общината – и които де факто унищожават планинските реки, като беше споменат и парадоксалния факт, че само в Босилеградско са дадени 35 разрешение за строеж на такива ВЕЦ, въпреки че не всички са били реализирани.

За отношението на местната власт към тези проблеми може да се съди по факта, че кметът на Босилеград Владимир Захариев не само че *отрече* изнесените данни за замърсяване на водите, но и обяви че единствения екологичен проблем в общината се дължал... на бомбардировките на НАТО – след което, очевидно разгневен, напусна

форума. Но поставените там проблеми бяха чути и предизвикаха реакцията на българските медии –например предаването „Господари на ефира“ осъществи разследване на проблемите на място, при което бяха оповестени тревожни данни за състоянието на околната среда – например пробите, взети в близост до мина „Караманица“ от местните активисти и изследвани в лаборатории в България, показаха *наличие на арсен* във водите, стигащо до 45 пъти над допустимата норма. В крайна сметка със случая се ангажира и министър Нено Димов, който наистина го постави на срещата със своя сръбски колега в Цариброд, а сблагодарение на евродепутата Ангел Джамбазки проблемът с екологичните забърсявания и дейността на мините в Босилеградско беше поставен и на вниманието на ЕС.

По повод екологичната ситуация в Босилеградско, застрашаваща съвсем пряко здравето и живота на живеещите там българи, бяха проведени и два митинга в Босилеград, организирани от сдруженията „Глас“ и „Еко-био правда“. При втория от тях – на 4 януари 2019 г., кметът Захариев организира на същото място и по същото време *контрамитинг*, мобилизирайки своите служители и служителите в двете мини, надъхвани срещу екологите поради лансираната версия, че заради тях могат да загубят работните си места, а според свидетели и обилно напоени с бира. Тъй като полицията беше дала разрешение за провеждане на контрамитинга на *същото място и в същия час*, екологите бяха принудени да преместят своя протест другаде, за да не се стигне до сблъсъци с миньорите.

Кметът обаче защитаваше скъпите на сърцето му инвеститори не само чрез контрамитинги. Той както винаги се опита *да дублира* действията на своите опоненти – и на 24 януари 2019 г. организира кръгла маса на тема „Истина и мерки за екологията“. На събитието отсъстваха представители на сръбското и българското министерство на околната среда, за сметка на това т. н. инвеститори в мините и водноелектрическите централи бяха щедро представени. Участваха представители на мина „Караманица“, мина „Грот“, фирма „Медголд“, представители на минивецовете, „Сърбия шуме“, Институт за обществено здраве – Враня, сдружение „Балканка“, сдружение „Еко-Био-Правда“, сдружение „ГЛАС“ и експерти от община Босилеград. Очевидно основната цел беше да се направи контра-версия на кръглата маса за екологичните проблеми на Босилеград, проведена на 1 октомври 2018 г. , и на последвалите митинги.

В своето експозе кметът е подчерта, че общината винаги се е грижила за околната среда, но и че зависи от инвеститорите и не би могла да се справи финансово без постъпленията, които получава от тях. Основното изказване от името на гражданските организации беше направено от Александър Димитров, който събщи резултатите от срещата на министър Нено Димов с министър Горан Триван в Цариброд, и подчерта, че пътят към решаването на екологичните проблеми на общината минава през гражданските протести, като е извървяна само една *малка крачка* от дългия път за търсене на отговорност от властимащите за техните действия и бездействия. Директорът на мината в село Караманица Миодраг Вукайлович заяви, че замърсяване от мината няма, и че те имат изградено хвостохранилище, както и че инсталацията за промиване на рудата е по европейски стандарти, а оценката за въздействието върху околната среда е в процес на изработка. Нещо много характерно: Вукайлович многократно е подчерта, че всички *трябва да вярват* на данните, предоставени от сръбските институции, а не на тези, направени в български лаборатории и предоставени от екологичните организации. В хода на дебатите кметът Владимир Захариев направи емоционално изказване, в което е заявил, че екологичната активност в общината е дело на хората, които са загубили изборите за НС

на БНМ, и че техните твърдения не отговарят на истината – като отново посочи българските дипломати като виновници за всички проблеми в Босилеград.

Тази кръгла маса се състоя само два дни след срещата на екологичните министри Нено Димов и Горан Триван в Цариброд. На тази среща от страна на посолството в Белград е участва посланик Радко Влайков, а община Цариброд е представена от кмета Владица Димитров. След дискусиите между двете делегации са подписани два двустранни документа – Меморандум за разбирателство между Министерството на околната среда и водите на Република България и Министерството за опазването на околната среда на Република Сърбия и Споразумение между Правителството на Република България и Правителството на Република Сърбия за ранен обмен на информация в случай на радиационна авария. Но време на срещата са обсъдени и други теми в сферата на трансграничното опазване на околната среда и водите, сред които замърсяването на трансграничната река Драговищица от дейността на мината в околността на с. Караманица и проектите за малки водоелектрически централи, които се строят или са вече построени в граничните райони.

В хода на двустранните обсъждания министър Нено Димов постави искане за информация относно заявените инвестиционни намерения за развитието на мината, както и данни за състоянието на водите в река Драговищица на сръбска територия, като посочи, че проектите за мини ВЕЦ-ове също трябва да минат през подобна процедура, тъй като на практика засягат и двете страни. Българската делегация предложи да се създаде работна група, водена от двама зам-министри на околната среда от двете страни, които да търсят решение на трансграничните екологични проблеми, като според министър Нено Димов един от въпросите, с които може да се занимава работната група, е да се анализира дали са аналогични методите на изследване на водите.

След поставянето на няколко въпроса, свързани със замърсяването на река Драговищица, Министър Горан Триван приветства предложението на министър Димов и обеща, че неговото министерство ще засили мониторинга и надзора от страна на инспекцията, като изрази готовността на държавата да помогне на местното население да реши проблема със замърсяване на реката и да построи пречиствателна станция. Посочи, че изграждането на пречиствателни станции е приоритет на сръбското правителство, и че такъв проект има в момента за водите в Босилеград, на стойност 65 000 евро³².

Може би най-съществен аспект от тази среща е в това, че в нея участват представители на гражданските организации от българското малцинство, които поставят достатъчно остро своите проблеми. Впрочем те ги поставят не само пред българския министър, но и пред българския омбудсман Диана Ковачева и нейния сръбски колега Зоран Пашалич по време на тяхната обща приемна в Босилеград. В резултат на това г-жа Ковачева заявява пред БНТ следното: „Става въпрос за поречието на река Драговищица, където се извършват минни обогатителни дейности в района на община Босилеград, които замърсяват както почвата, така и водата. Гражданите, които ни сезираха с оплакването, съобщават, че са замърсени не само водата, която те използват за напояване и за отглеждане на селскостопански животни, но и подпочвените води, които се използват за пиене. Един от най-тревожните сигнали, които ние получихме, е свързан с тревога за здравето на хората. Те изнесоха данни, че многократно се е увеличил броят на злокачествените онкологични заболявания на хората, живеещи в района“³³.

³² Въпреки тези уверения до този момент не е известно такъв проект да е реализиран.

³³ БГНЕС, „Временно спиране на мината в село Караманица предлага омбудсманът“, 07.10.2019 г.

Диана Ковачева посочва, че въпреки поетите ангажименти в края на 2018 г. и началото на 2019 г., под предлог, че представлява пилотно или експериментално производство, мината Караманица продължава да работи без оценка на въздействието върху околната среда вече четири години, с което далеч надхвърля максимално допустимите срокове съобразно със статута на изключението, предвидено съгласно Конвенцията за ОВОС в трансграничен контекст, ратифицирана от България и Сърбия. Нейното предложение е *мината да бъде спряна*, докато бъдат изградени надеждни хвостохранилища и пречиствателни съоръжения.

Подобна теза беше отстоявана и от евродепутата Ангел Джамбазки, който отправи открито писмо до сръбския премиер Ана Бърнабич и министрите, отговорни за разрешенията за дейността на двете мини в Босилеградско. „В този рудник не се прилагат съвременните мерки за опазване на околната среда и отпадъчните води, а именно от процеса на производство на концентриран руда се заустват в планински потоци, които се вливат в реката Драговищица.“³⁴ – пише той по отношение на мина Караманица – и задава въпроса защо мината има разрешение за експлоатация без оценка на въздействието върху околната среда в трансграничен аспект. В други свои публикации по темата Джамбазки иронизира твърденията на кмета Захариев, че водите на реките не само че не са замърсени, но и са годни за пиене, като заявява, че би повярвал само *ако кметът изпие* пред него кана от водите на тези реки. В крайна сметка той информира за ситуацията и комисаря на Европейската комисия Кармену Вела, отговарящ за околната среда, като се заканва лично да му занесе проби от водите.

Особено активно в публичното поставяне на въпроса за екологичната катастрофа, която може да възникне вследствие на дейността на мина Караманица, е българското екологично сдружение „Балканика“. В уведомление, адресирано до президента, министър-председателя, председателя на КОСВ, министъра на земеделието, храните и горите, министъра на енергетиката, министъра на здравеопазването и министъра на околната среда и водите, както и до ЕС, се обобщават възможните последици по следния начин: „С настоящото уведомление Ви информираме за екологичната катастрофа, която предстои в района на община Кюстендил в най-скоро време, и за свързаните проблеми, които в момента нанасят необратими последици върху природата и хората в общините Земен Радомирско и Босилеград на територията на Р Сърбия, а така също и за бъдещи такива проблеми в община Трекляно. Всичките тези негативни въздействия се събират точно на територията на община Кюстендил и ще предизвикат невъобразим негативен кумулативен ефект не само върху природата, но и върху развитието на земеделието и здравето на хората в района, доколкото са засегнати подземните водни тела и всички главни повърхностни водни обекти в описания район, а именно – река Струма надолу под язовир Пчелина при село Лобош, Радомирско, огромна част от водосбора на Треклянската река и поречието на река Драговищица над и под границата с Р Сърбия.“³⁵

Би трябвало да очакваме, че публично изнесените данни за екологичните поражения от дейността на мините „Караманица“ и „Грот“ ще предизвикат реакция от сръбска страна, най-малкото защото такива прецеденти биха могли да попречат на преговорите за членство в ЕС. Изглежда обаче или самото желание на Сърбия за такова

³⁴ vmtg.bg „Ангел Джамбазки пише до ЕК и Сърбия за сериозен екологичен проблем“, 30.11.2018 г.

³⁵ Цит. по Даниел Стоилов, „Екологична заплаха в Босилеградско“, <https://conservative.bg/ekologichnata-zaplaha-v-bosilegradsko/>, 08.11.2018 г.

членство не е особено сериозно, или експлоатацията на оловно-цинкова руда има сериозни *лостове за въздействие* върху централната власт – тъй като реакцията от сръбска страна се свежда само до голото отрицание на изнесените данни – без да бъде допусната независима експертиза на реките, почвата и съоръженията за добив в двете мини.

Обясненията на местната власт бяха направо смехотворни: кметът Захариев например твърдеше, че особения цвят на побелелите мъртви реки, без никакъв органичен живот в тях, чиято вода дори животните отказваха да пият, се дължал на бяла глина в почвата, през която преминавали, и водата им не само че била безвредна, но дори била *полезна* за здравето. Отговорите, които се даваха от страна на общината на запитванията от страна на местни и български екологични организации, бяха меко казано несериозни. На 13 март 2019 г. инициативния комитет „Еко Краище“ с председател инж. Бранко Митов, се е обръща към Общинската управа – Служба за защита на околната среда, с въпроси какво е направила община Босилеград по Програмата за наблюдаване на качеството на надземните и отпадни води, в реките Драговищица, Любатска, Караманичка и Бистърска, особено в близост до мините „Грот“ и „Подвиروه“, за качеството на почвата, за местата на рудни и флотационни отпадъци и за качеството на въздуха.

След като месеци наред не получава отговор, Бранко Митов се обръща към националния омбудсман на Сърбия със същите въпроси – и чак на 1 юни 2020г., година и три месеца след първоначалното питане, службата за защита на околната среда при Общинската управа в Босилеград, отговаря на омбудсмана и на „ЕКО КРАИЩЕ“, че за наблюдение на наблюдение на надземните и отпадните води покрай двата рудника *не е направено нищо*, „поради липса на средства“. Въпросите за качеството на питейните води са прехвърлени към комуналното предприятие „Услуга“, а за местата на рудни и флотационни отпадъци – към съответните републикански инспекции. С други думи – *виновни няма*, а ако има проблеми, местните власти нямат нищо общо с тях.

Паралелно с това продължават добре организирани дискусии и събрания, чиято цел е да се гарантира, че всичко с добива на олово и цинк е наред. На 15 май 2019 г. в община Враня се провежда публична дискусия за актуализираната „Студия за оценка за въздействие върху околната среда на проекта за експлоатация на руда за олово и цинк в местностите „Вучково леговище“ и „Кула“ в състава на мината „Грот“. Няма журналисти, събитието е *дискретно премълчано*, и на него присъстват само тези, които са видели съобщението за него на сайта на общината (отделен въпрос е защо тази дискусия се провежда във Враня, а не в Босилеград, на територията на чиято община са екологичните проблеми). Сдружението „Еко Краище“ обаче присъства, и заявява 18 забележки спрямо изнесената студия, като предявява искане мината „Грот“ да бъде *закрита* в интерес на околната среда на Краището, а срещу собствениците да се образува съдебно производство. Това предложение, както и искането да бъдат анализирани бутилките с вода от реките край мината, донесени от сдружението, предизвиква възмущение от страна на презентиращите, според които всичко в тази мина е наред.

За отбелязване е, че информацията, изнесена от собствениците на мина „Грот“ и официалните сръбски институции, имащи отношение към екологията, *не дава отговор* на твърде много щекотливи въпроси, свързани с опазването на околната среда. В своята статия „Публична дискусия“ зад затворени врати?“ Иван Николов обобщава премълчаното със следните думи: „Студията не дава отговори за качеството на питейната вода, за качеството на въздуха над мината и околните села Горна Любата, Ръжана, Лисина

и Босилеград и за качеството на почвата в близост и около мината. Студията не дава пълна оценка за опасността при екстремни ситуации от високата дига (80 м.) и препълненото с опасна тиня хвостохранилище (6,5 милиона тона отпадни материи, върху площ от 24 декара). Бяха изказани и забележки за използването в производствения процес на забранени в света отровни химически реагенси: натриум-цианид, оловен и меден сулфид и за тяхното изливане в притоците на Любатска река. Посочен е и проблемът, свързан с възможностите за трансгранично замърсяване – тъй като отпадните води от мината „Грот“, се изливат в Любатска река, която е приток на Драговищица, която пък се влива в Струма. Също и не по-малко опасното обстоятелство, че част от водите на тази река се изпомпват в Лисинското и Власинското езера – като последното е и високо ценен в Сърбия природен резерват.³⁶

Най-драстично обаче е премълчаването на последствията от дейността на двете мини за живота и здравето на хората, населяващи Босилеградска община – с други думи, за етническите българи. В това отношение анализът на д-р Владимир Янев, изнесен на специална пресконференция в БТА на 16 януари 2019 г., е категоричен. По неговите думи замърсяването е с мед, олово, цинк и арсен. Оловото е *силно токсично*, то се натрупва във всички органи и системи на организма, преминава през плацентата на майката. Ако майката е заразена, и плодът е болен. Оловото променя кръвта, причинява множество заболявания, включително депресии. Цинкът предизвиква анемичен синдром, потиска имунитета, в основата е на автоимунни заболявания. Високото съдържание на мед предизвиква чернодробни изменения, хепатит, цироза, засяга и нервната система. Арсенът предизвиква рак на белите дробове, парализи, спонтанни аборти, променя белите кръвни клетки. Д-р Янев посочва, че раковите заболявания взимат *епидемичен характер*. Нещо повече – според него в Босилеградско на практика се извършва „обезлюдяване на района чрез неконтролируем рудодобив и отказ от прилагане на средства за защита на околната природа: води, почва и въздух“. Той заявява, че сега си дава сметка защо предприетата от него и двама негови колеги хуманитарна акция в Босилеград се е провалила, а тримата лекари са били арестувани: „такава екологична катастрофа в района и ужасяваща заболяемост и смъртност от ракови заболявания нашето присъствие тук, работата ни и информацията, която неизбежно ще получим, ще ни отвори очите за ставащото“³⁷.

За това доколко сериозен е проблемът, говорят и демографските тенденции, посочени от Александър Димитров на същата пресконференция: „За 2017 година са починали 140 души, 26 бебета са родени в Босилеград. Този град си заминава. Босилеград скоро ще се превърне в територия, където няма да има никой.“³⁸ В допълнение към всичко Владимир Янев посочва и една подробност, свързана със собствеността на мините: става дума за *руски капитали*, които в съдружие със сръбски такива експлоатират местните природни богатства, без да държат сметка за екологичния терор, на който подлагат местното население.

Това е самата истина, при все че тези капитали са *маскирани* като британски инвестиции. Мината „Караманица“ се води собственост на английският консорциум „Минеко“, като изпълнението на дейностите е поверено на сръбската фирма „БОСИЛ-МЕТАЛ“. Нейният директор Миодраг Вукайлович е от Република Сърбска, а негов заместник е руският гражданин Сергей Степанов. Съсобственик на „БОСИЛ-МЕТАЛ“ е

³⁶ Иван Николов, „Публична дискусия“ зад затворени врати?“, <https://www.kicbos.org/>, 10.05.2019 г.

³⁷ „Замърсяване и болести троят Босилеградско и региона“, news.bg, 16.01.2019 г.

³⁸ Пак там.

мината Велики Майдан, от Любовия, където управители са Николай Морозов и Геннадий Назаренко. Както посочва Иван Николов: „Те идват от страни извън евро-съюза и едва ли имат нещо общо с европейските изисквания за защита на околната среда в областта на рудодобива“³⁹.

От гледна точка на тези участия изобщо не е чудно, че Владимир Захариев брани техните инвестиции – включително и с криминални средства. Показателен в това отношение е следният пример: на 22 април, Международният ден на земята, неформалната младежка група „Предприятие за екологично самосъзнание“ в Босилеград, с подкрепата на сдружение „ГЛАС“, поставят голям билборд „Пазете природата“ на сградата на КИЦ Цариброд. На 15 юни, в нощта срещу Черешова задушница, билбордът е свален и скъсан от неизвестни лица – като в града се знае, че тази вандалска акция е поръчана от Владимир Захариев и изпълнена от служители в мините.

Това са, накратко казано, грижите, които кметът на Босилеград и тогавашен председател на Националния съвет на българите в Сърбия полага за своите съграждани. Когато става дума за екологични щети, виновни са не мините, добиващи оловно-цинкова руда без ОВОС, а „бомбардировките на НАТО“. Когато някой иска да протестира срещу замърсяването на околната среда, се свиква контра-митинг от миньорите в същите мини, които са напласнени, че заради екологите ще изгубят работата си. Когато младите хора в управлението от него град искат да защитят природата, им късат билбордовете. Докато расте заболеваемостта и хората умират от рак, а самоубийствата необяснимо нарастват, кметът *разрешава* на „Босил Метал“ да складира добития препаратите за добив и самия оловен концентрат *в самия град* – независимо от факта, че вятърът отвява праха от самосвалите към домовете на хората. И за всичко това, разбира се, няма виновни – няма кой да потърси сметка за щетите и кой да наложи санкции на техните причинители.

³⁹ Пак там.

11. Културата и нейните граници

Културата е единствената сфера, в която правата на българите в Западните покрайнини са поне в относителна степен защитени. На пръв поглед културния живот се радва на *относителна свобода*, културните прояви на местните българи и културния трансфер от родината майка не са подложени на изрични рестрикции, намесата на местните власти в културния живот е по-скоро индиректна, като те подкрепят в една или друга степен културните прояви на местно ниво. За съжаление обаче едно по-внимателно вглеждане в процесите на културно общуване и техните тенденции ще ни убеди, че *и те имат своите граници* – и че просперитета на една или друга културна дейност зависи от това кой я реализира и какво е неговото отношение към местните и национални политически фактори, както и към политиките и властовите структури, които определят битието на българското малцинство.

Несъмнено културният живот и културния обмен с България са налице, макар и тяхното развитие да е различно в различните региони. Те са *силно развити* там, където съществуват автентични корени и дълготрайни традиции в миналото – в периода, в който тези региони са били част от България, и са *по-проблематични* в градчетата и селата, където поради своята откъснатост повечето културни дейности са започнали от нулата – и то в трудния период след присъединяването на Западните покрайнини към Сърбия след Ньойския договор. Причините за това са очевидни: новата граница *откъсва* тези населени места от естествените им връзки с по-големите градове на българска територия, поради което културните контакти рязко прекъсват; същевременно наличната интелигенция, състояща се преди всичко от учители и духовници, е или прогонена, или *принудена да се сърбизира* и съответно лишена от обществен престиж.

Прекъсването на връзките с България е пагубно за самия статус на културния живот и неговите прояви – много малко от тях оцеляват, а и тяхното оцеляване в контекста на Кралството на сърби, хървати и словенци, когато не просто културата, но и самия български език е *практически забранен*, е на доста висока цена – оцеляват само регионалните и по-безвредни културни форми, но не и тези, които са свързани с живота на малцинството и поставят проблеми от нравствено етичен характер. Оцелява фолклора, оцеляват формите и ритуалите на битовата култура, тъй като се практикуват в семейна или тясно общностна среда, за сметка на това обаче публичните културни прояви, които се нуждаят от сцена или печатен орган, *се контролират и модифицират* с оглед на това да служат за налагане на сръбска културна идентичност и за постепенната асимилация на българското малцинство – една тенденция, чиито инерции са видими и днес.

Тези регресивни за българската култура процеси са прекъснати през 1941 г., когато Западните покрайнини са администрирани от царство България. Тогава е даден стартът на един краткотраен *ренесанс* – обучението на български език е възстановено, учителите, които идват в местните училища, носят определен културен потенциал, строят се читалища, библиотеки, училища и гимназии (например гимназията в Босилеград е построена именно тогава), спонсорират се различни културни дейности, които биха могли да подпомогнат *възстановяването на културната идентичност* на местните българи. След края на Втората световна война обаче Западните покрайнини отново са

присъединени към Югославия – въпреки това българите се радват на относително поносим режим, който се дължи на първоначално добрите отношения между Тито и Димитров, които подготвят тъй наречената Бледска спогодба, която предвижда Западните покрайнини да бъдат върнати на България срещу включване на Пиринска Македония в състава на Югославия. Добрите отношения обаче се разпадат след резолюцията на Коминформбюро от 1948 г., с която Югославия е изключена от Съветския блок. След нея отношението към българското малцинство *радикално се променя*, много българи попадат в югославските концлагери Голи оток и Св. Гьргур, а българската култура се възприема като елемент от вражеската пропаганда.

През 60-те години въз основа на партийни решения на регионално равнище се провежда „реформа“ в образователната система, с която обучението на български език е редуцирано до минимум – в повечето случаи от 2 до 4 часа седмично, и то като избираем предмет. Интересно е, че малко преди това започва да излиза първия вестник на български език – в. „Братство“; по-късно неговата редакция се оформя като издателство, която издава освен това и литературното списание „Мост“, детското списание „Другарче“, както и отделни книжни издания на писатели от малцинството. Издателството е щедро спонсорирано от държавата – с по 300 милиона динара годишно, но това спонсориране е *на съответната цена* – всъщност вестникът на българите замазва и изкривява проблемите, свързани със живота на малцинството ни, а по-голямата част от авторите всъщност възхваляват режима на Тито и съответно – на неговите наследници. Значително по-либерално е списание „Мост“ – едно от най-добре списваните литературни списания до промяната на законодателството и фалита на издателството след прекратената държавна помощ през 2012 г.

Към днешна дата най-добри условия за културните прояви в Западните покрайнини има в Цариброд – не на последно място и поради факта, че там има и *най-дълги културни традиции*. Градският театър „Христо Ботев“ има 132 годишна история – и в България дори са много малко градчетата, които изобщо имат театър, да не говорим за подобно дълголетие. Народната библиотека „Детко Петров“ е основана преди повече от 120 години, като тя действа и като културен център – в нея има открита лятна сцена, в нея също така се провеждат литературни четения, уъркшопове и конференции, библиотеката е издала и десетки книги, предимно на автори от малцинството, там се намира и музеят на града. В града има също така художествена галерия на името на международно известния местен художник Методи – Метод Петров, в която редовно се организират изложби и която пази в хранилището си над 500 картини, повечето от които рисувани на известния международен пленер на Погановския манастир, организиран ежегодно.

Има и културен дом, в който се провеждат всякакви художествени инициативи и празнични чествания – модернизирани и оборудвани предимно със средства по програмата Сътрудничество за развитие, координирана от българското МВНР – впрочем по същата програма е ремонтирана и библиотеката „Детко Петров“, като са изградени лятната сцена и сградата за музейната сбирка. В града има няколко фолклорни състава, един от които – Царибродския оркестър, е на изключително високо равнище и редовно взема участие в международни фестивали. Царибродската община редовно организира различни празнични чествания, като например празникът на града на 21 септември се оръспровожда от богата художествена програма.

Предимство на града е и доста модерния спортен комплекс, в който има обширна зала, която понякога също се използва за художествени събития, както и модерно

оборудван пресцентър. Друг плюс за културния живот в Цариброд е действащия радио-телевизионен център „Цариброд“, по-голямата част от чиито емисии са на български език, както и основания през 2016 г. мултимедиен портал „Фар“, който напоследък успешно конкурира местната телевизия, а освен това с финансиране от програмата Сътрудничество за развитие създаде поредица от документални филми и дори на 23 октомври 2017 г. организира „Царибродски кино и телевизионен фестивал“; освен това изпълни проект за детско списание „Фарче“, реализирано в онлайн и хартиено издание. Характерна черта за високия статус на културата в Цариброд е и фактът, че самата културна история е обект на *сериозни изследвания*, като например обемната и богато илюстрирана монография „Културен Цариброд“ на Елизабета Георгиева (със съавтори Цветко Иванов и Весна Алексов), чиято премиера се състоя на 24 януари 2019 г. в галерия „Методи – Метод Петров“.

Тъй като градът е разположен на централна пътна артерия – Транспортен коридор 10, и София е най-близката до него столица, претавянето на българската култура в Цариброд е твърде активно и не е обременено с обичайните проблеми, които се срещат на други места в Западните покрайнини. В рамките на ежегодния международен театрален фестивал „Балкан театър фест“ редовно участват по няколко постановки от провинциални и столични театри. На ежегодно организирания пленер „Погановски манастир“, на който обичайно не само се рисува, но се организират и кръгли маси по различни проблеми на изобразителното изкуство, българските художници всяка година са били широко представени. В града редовно се организират и литературни четения на български писатели и поети, основно провеждани се в Народна библиотека „Детко Петров“; пак там се проведе на 31 октомври 2019 г. международната конференция „Култура и литература на етническите българи в Сърбия“, организирана от Генералното консулство в Ниш.

Трябва да отбележа, че добрия българо-сръбски диалог далеч не се изчерпва само с прояви в средите на етническите българи. Той се развива на достатъчно високо равнище и в големи градове като Ниш и Белград. Сред многобройните прояви в Ниш, където също има значителен брой етнически българи, би следвало да се отбележат организираните от българското сдружение „Балкан“ фестивали „Народни танци от Южна Сърбия“, както и „Дни на етно-музиката“, организирани ежегодно и протичащи при голям интерес от страна на публиката, като най-специфичното в тях е диалога между фолклорните традиции на малцинствата в Сърбия. Друг фестивал, в който българската музика е перманентно представяна, е „Нишвил“ – един от най-авторитетните джаз-фестивали в Европа, който протича в рамките на цяла седмица и на около двадесетина сцени едновременно, като напоследък освен музика на него се представят филми, театрални трупи и дори литературни произведения. През всичките провеждани се повече от четвърт век издания неизменно се канят водещи български джазмени и артисти, за което по инициатива на консул Христо Христов директорът на фестивала Иван Благоевич беше награден с престижната награда „Златен век“ на Министерството на културата на България. (Впрочем отново по инициатива на Христо Христов Министерството на културата даде награда и на скулптора Димитър Илиев от Цариброд, основател на пленера на Погановския манастир.) Не би трябвало да пропускам и коледните концерти, които се организират всяка година от Генералното консулство в Ниш с щедрата подкрепа на дирекция „Култура“ към Столична община – като своеобразни музикални поздравии от София към Ниш, както и още ред други културни събития.

Културният живот и културния диалог с България в Босилеград имат *по-различни характеристики* в сравнение с тези в Цариброд. Поради няколко причини – тъй като самият град, икономически най-изостаналия в цяла Сърбия, няма тъй дълготрайни културни традиции, каквито има Цариброд поради по-достъпното му географско разположение и близостта му до българската столица. Тук също има културен дом и библиотека, но те не са така активни в презентирането на български културни събития – не на последно място поради *пълната им зависимост* от общинските власти и кмета Владимир Захариев, който не допуска провеждането на самостоятелна културна политика. Това е и причината, поради която основните събития в сферата на културата и на културния диалог са дело на българските неправителствени организации – и преди всичко на КИЦ Босилеград и сдружение ГЛАС.

Една от най-интересните и оригинални културни прояви в града е Международният детски великденски фестивал, който се организира от 27 години насам от Александър Димитров, председател на сдружение ГЛАС. Фестивалът е добре организиран и се радва на *сериозен престиж* – през последните години на него гостуват по няколкостотин деца от различни държави, като в рамките на няколко дни се организират изложби, концерти, фолклорни прояви, конкурси за детска рисунка и фотография, организират се екскурзии до България и, разбира се, голямото състезание по чупене на великденски яйца. На фестивала обичайно присъстват и гости от България – както артисти, така и политици и обществени дейци; например през 2017 г. фестивалът беше открит от служебния министър-председател на България проф. Огнян Герджиков, и от вицепремиера и министър на външните работи на Сърбия Ивица Дачич. Самото посещение на Герджиков бе *първото от такъв ранг* в Босилеград, като заедно със сръбския си партньор той откри фестивала с първото събитие от неговата програма – Световен конкурс за детска рисунка. В рамките на това посещение беше разгледана и уникалната църква в село Извор, беше проведена среща с етническите българи от Босилеград, където за пръв път беше поставен въпроса за отбелязване на стогодишнината от опожаряването на Босилеград на 15 май 1917 г., при което да бъде поставен паметник в чест на невинните жертви, и беше дадена пресконференция в клуба на БТА, който е и седалище на сдружение ГЛАС.

КИЦ Босилеград поддържа изключителна активност в сферата на културата чрез най-разнообразни инициативи. Центърът работи по *редовна годишна програма*, в която заедно с отдел „Култура“ към Столична община отбелязва всички значителни български празници и годишни юбилеи в Босилеград. Само през 2019 г. там са отбелязани Ден на жертвите на комунистическия режим, възпоменателна церемония по повод гибелта на Левски, 3 март, 15 май – отдаване на почит на жертвите на Босилеградския погром, 24 май, 1-ви юни - Ден на детето, 28 юни – полагане на цветя пред паметните плочи на петима български офицери, и др. Освен това КИЦ Босилеград организира провеждане на кандидатстудентска кампания по 103 ПМС, отбелязване на 182 години от рождението на Левски, отбелязване на 100 години Ньойски договор, на 21 години КИЦ, на Деня на народните будители, Българска Коледа и др. Особено съществена сред дейностите на организацията е провеждането на Детска олимпийска ваканция - тип детски лагер с цел развитие на спортната култура и възпитание на децата по време на лятна ваканция с участие на около 100 - 120 деца от Босилеград и близките села.

Центърът води публично своята отчетност за културните събития, провеждани всяка година – всички те от основаването му могат да бъдат намерени на сайта на КИЦ. Не винаги обаче тази активност е минавала без проблеми. „През 20-годишната история на

КИЦ „Босилеград“ сме организирали около 300 културни събития.“ – казва Иван Николов. – „Не си спомням поне едно да е минало без проблеми. Редовните полицейски и митнически безобразия на границата трябва да внушат на партньорите и гостите на КИЦ-а, че не са добре дошли и че нямат работа тука. Особено са бдителни към българските книги. Може би по-бдителни отколкото към контрабандата на наркотици и оръжие.“⁴⁰

За съжаление такива прецеденти наистина не са рядкост. Самият граничен пункт при Олтоманци служи като *тояга*, с която кметът Захариев наказва тези, които са неудобни за неговата власт. Митничарите на този пункт конфискуваха втората паметна плоча за жертвите от погрома в общината през май 1917 г., след като първата такава беше конфискувана от полицията; при това я конфискуваха, след като беше оставена на самата гранична бразда – наполовина в Сърбия и наполовина в България. През 2018 г. на митницата беше спрян микробус *с коледни подаръци за децата* от основното училище в града, изпратени от Столична община за коледното тържество, организирано от КИЦ Босилеград. Пратката беше допусната едва след намесата на българския министър-председател Бойко Борисов.

Проблемите, разбира се, не се свеждат само блокиране на митницата. На 1 ноември 2019 г. беше *провалено* честването на Деня на будителите, организирано от КИЦ Босилеград с помощта на българското посолство в Белград. Директорът на основното училище „Георги Димитров“ в Босилеград Методи Чипев беше предложил с конкретна дата и час за събитието – като извънкласно образователно занимание за учениците. От негова страна беше заявено участие на 150 ученици от I до IV клас. В Деня на народните будители в Културния център в града трябваше да се прожектира българският детски филм „Лили рибката“. За целта посолството осигури авторските права на филма, финансира разходите, свързани с отоплението на залата, и осигури 150 подаръка с български книги за учениците. Но когато вторият секретар на българското посолство Юлиан Китипов пристигна от Белград с филма и подаръците, учениците останаха затворени в класните стаи, а директорът *не можеше да бъде намерен*, поради което се наложи честването да бъде отложено за друг ден и час, в който учениците не могат да бъдат задържани в училище.

Трябва наистина да ненавиждаш България и всичко българско, за да лишиш децата от подаръци на празник, когато те знаят, че ще ги получат. Но в случая не става дума само за ненавист – става дума и за амбициите на местната власт да не допусне *ничие друго влияние* в града, върху който тя упражнява своята полуфеодална власт. Става дума за конкурентна борба – когато не могат да предотвратят едно културно събитие, местните феодали *просто го дублират* – опитвайки се да му отнемат публиката и да го обезсмислят по този начин. В статията си „Синдромът на раздвоените личности или как се мътят кукувици в чужди гнезда“ Иван Николов обобщава тази стратегия със следните думи: „Всяко българско културно събитие което има за цел да утвърждава и укрепва българското и европейското самосъзнание сред българите в Западните покрайнини бива дублирано с друго събитие с цел да постигне точно обратното – да компрометира българската история и култура и да утвърждава сръбската.“⁴¹

Поне по отношение на Босилеград това е точно така. Инициативата за поставяне на паметна плоча за жертвите при опожаряването на Босилеград и околните села се дублира

⁴⁰ Иван Николов, „Синдромът на раздвоените личности или как се мътят кукувици в чужди гнезда“, EuroChicago.com, 2018.05.08

⁴¹ Пак там.

със странната идея на Владимир Захариев в града да бъде построен паметник на българските и сръбски жертви от всички войни, лансирана при посещението на служебния премиер Огнян Герджиков. Международният Великденски фестивал пък беше дублиран с два паралелни фестивал, организирани от общината – фолклорният „Краището пее и танцува“ и буквалният дубликат „Великден на тримеждието“ – с тази разлика, че фолклорните програми бяха предимно на сръбска основа и съпроводени с чалгаджийски оргии, а на празненствата липсваше българския флаг. Ежегодната Детска олимпийска ваканция, провеждана от КИЦ Босилеград, се дублира от разнородните дейности на Спортен клуб „Младост“. Честванията на 24 май, традиционно организирани от КИЦ Босилеград пред уникалната църква „Света Троица“ в село Извор, също се сдобиха с дубликат – при това на същото място, където се отбелязваше честването на „св. Кирил и Методије“, като, както отбелязва Иван Николов, „вместо църковни хорове и награди за най-добрите ученици, на входа на черквата бяха окачени тонколони от които трещеше сръбска чалга“⁴². Дори паметника на Васил Левски е дублиран – като на метри от него, със съдействието и разрешението на общината, е построена мемориална чешма в памет на освобождението на Босилеград от българската фашистка окупация.

За съжаление не става дума само за дублирането чрез *откровена профанизация* на културните прояви, инициирани от българските организации по повод националните и църковни празници. Кметът Владимир Захариев не се колебае да направи всичко възможно, за да парира дори инициативи, които биха дали шанс на Босилеград да се превърне в привлекателен туристически център за идващите от съседна България, което би гарантирало и по-достойното икономическо развитие на града, когато инициативата за такива проекти идва от хора, които не принадлежат към неговия кръг. Типичен пример в това отношение е неговата реакция по повод предложението да се реставрират църквата и килийното училище в село Извор, както и старите къщи с традиционна архитектура, като по този начин се оформи *туристически комплекс*, в който да се представят и традиционните занаяти. Става дума за най-голямата възрожденска църква в Западните покрайнини, а към времето на построяването си и изобщо в българските предели, с оригинална архитектура, ценни икони и разкошен иконостас – като това е мястото, от което започва Възраждането в цялото Краище.

Това е наистина мащабна идея, инициирана от КИЦ Босилеград, която има много съмишленици. Както подчертава Иван Николов: „Мечтаехме за реконструкцията и реставрацията на тази забележителна църква, която можеше да стане значителна туристическа дестинация и да даде силен тласък на туризма, търговията и ресторантьорството в Босилеград.“ Екип начело с архитект Татяна Немска прави съответните измервания и изчисления, а след това Сдружението на архитектите в църквата изготвя безвъзмездно технически план за бъдещата реконструкция. Направен е и финансов план, след което ентузиастите от Босилеград и България започват да търсят средства за осъществяването му. „Вече кроехме планове как да съберем необходимите средства и даже как да възстановим вътрешните и външните стенописи. Нашите приятели от Дирекция „Вероизповедания“ към МС, „13 века България“, БНТ, Художествена академия – всичките даваха съвсем конкретни и реалистични предложения.“ – пише Иван Николов. И добавя: „Само ние си знаехме каква жестока съпротива ще срещнем в лицето на кмета на Босилеград и епископа на Вранска епархия Пахомий.“⁴³

⁴² Пак там.

⁴³ Иван Николов, „Съзнанието, което съсипа битието ни“, Глас прес, 13.08.2020 г.

Подозренията му се оказват основателни. По това време Захариев е близък с проф. Божидар Димитров – министър без портфейл в първото правителство на Бойко Борисов, отговарящ за българската диаспора по света. Професорът се опитва да убеди Иван Николов, че е добре *да подобри* отношенията си с кмета на Босилеград. Председателят на КИЦ дава съгласие, само ако разговорът е за доброто на българите в общината – и предлага като тема реконструкцията на църквата в Извор, като запознава Божидар Димитров с плановете за тази реставрация, и поставя условие и той да присъства на разговора със Захариев. В уговорения час заедно с Александър Димитров и Радко Стоянчов отиват в канцеларията на кмета, където заварват и проф. Божидар Димитров, който очевидно е имал дълъг предварителен разговор със Захариев. Отварят чертежите си, излагат идеята за реставрация на църквата и за превръщането ѝ в привлекателен за българските туристи център, но когато споменават общата стойност на проекта – 136 000 евро, кметът неочаквано се разбеснява. Почва да крещи, че предлагащите този проект са *мошеници*, че те ще откраднат тези пари, че той никога няма да се съгласи да участва, че неговите комунални служби ще извършат ремонта за много по-малко пари и прочее подобни. При което тримата си прибират чертежите и си отиват, с което шансовете Босилеград да се превърне в привлекателен туристически център пропадат.

Години по-късно църквата е позакърпена, но не и реставрирана – за сметка на Дирекция „Вероизповедания“ към МС на България. Идеята тя и самото село да се превърнат в туристически център, привлекателен за българските туристи, обаче пропада. Идващите от България *вече не проявяват интерес* към градчето и се ориентират към Власина. За опустяващия Босилеград остава тъжната съдба на мърлява територия, която незнайно как е оцеляла от реалностите на миналия век – едно *безперспективно място*, където в уикенда нищо не работи – и няма къде и едно кафе да изпие човек.

Това са, накратко казано, периметрите на културния живот в Западните покрайнини. Той съществува, има автентични прояви на местно равнище, може да се говори за двустранен диалог в различни културни сектори – фолклор, театър, музика и литература. Има обаче и една невидима, но *осезателно присъстваща* граница – зависи кой инициира и кой провежда различните културни прояви. Ако е „наш човек“, те могат да бъдат приветствани. Ако обаче принадлежи към непокорните българи, които държат на своята етнически и културна идентичност – тогава се появяват *неочаквани пречки и саботаж*. Още повече ако става дума за събития, свързани с живота на малцинството или с неговата историческа памет – тогава блокажът се осъществява *с цялата мощ* на местните власти и с очевидната подкрепа на централно ниво. Опитът да се отбележи паметта на невинно избитите българи и опожаряването на Босилеград през май 1917 г. е най-типичния пример в това отношение. Понякога дори в незначителните събития има символика. При организацията на едно от поклоненията пред паметта на Васил Левски например КИЦ Босилеград беше отпечатал и разлепил плакат с лика на Апостола. На другата сутрин те бяха *разкъсани* – и това среднощно разкъсване символизира отношението на местната власт към българите, към България и българското – колкото и да се горещат на своите паметни митинги със словата си за „брат ми Левски“.

12. Дефицитите в здравеопазването

Ниският стандарт на живот в общините, населени с етнически българи в Западните покрайнини, се отразява повече от сериозно и в сферата на здравеопазването. Както в Цариброд, така и в Босилеград, *няма болници*, осигуряващи специализирана медицинска помощ – има здравни домове, които могат да осигурят само елементарни здравни услуги. Поради това всеки път, когато трябва да получат такава помощ, пациентите трябва да пътуват – в Цариброд до болницата в Пирот, а в Босилеград до болниците в Сурдулица, а твърде често и до Враня, отдалечена на 70 километра. Ако за Цариброд благодарение на магистралата това пътуване не е голям проблем, то за българите от Босилеград това е повече от сериозна трудност – през зимата пътищата в планината Бясна кобила пътищата са практически непроходими. Впрочем и в двете общини няма родилни отделения, поради което родилките също трябва да бъдат транспортирани в тези болници, където, разбира се, регистрират децата им с имена *по сръбски образец*.

Ако получаването на специализирана здравна помощ е проблем за градовете в тези две общини, още по-сериозен проблем е получаването на каквито и да е здравни услуги в селата, които често са твърде отдалечени и разположени в планински местности. До много от тях *асфалтирани пътища няма* – поради което през зимата съдбата на болните е в Божиите ръце. В подобна ситуация са не само селата в Стара планина и в околностите на Босилеград, но и тези по поречието на река Ерма, населени с компактно българско население – тесния планински път до общинския център Бабушница минава покрай речното ждрело, в което свлачищата са ежедневие, а за редица села наоколо дори стигането до пътя е проблем поради черните планински пътища, които през зимата са потънали в сняг.

В тези условия самият шанс за получаване на здравна помощ е един от най-насъщните проблеми за местните жители, които добре съзнават, че липсата на такава е един от *факторите за обезлюдяване* на техните села. Когато към тази липса се добави и липсата на проходими пътища, положението става драматично. Свидетелство за първобитното битие в такива села е един репортаж на Дойче Веле, в който Станое Китанович, българин от село Цървена ябука, община Бабушница, разказва следното: „Носил съм на гръб болен мъж от Ракова махала до село Стрелац, за да може линейката да го откара оттам до Бабушница. Това е около 12 километра, но пътят се вие нагоре и надолу, а в същото време носиш тежък човек на гръб. Така е, защото нито кравите, нито шейните могат да стигнат дотам в снега. Затова се събираме по десетина души и се сменяме. Когато стигнем върха, режем клони и правим носилка, а след това се спускаме с човека до Стрелац“⁴⁴. Както се казва – това е положението. И не е чудно, че към 1970 г. в това село са живели около хиляда човека, а сега са останали двайсетина.

Не всички се примиряват с това положение. Селяните в Звонци, някога общински център, с много усилия успяха да възкресят някогашния здравен пункт, който да обслужва всички околни села по поречието на Ерма, с един единствен лекар – но пък нямаше автомобил, с който този лекар да реализира посещенията си по селата. С помощта на КИЦ Звонци местните българи се обърнаха за помощ към българския парламент, откъдето им

⁴⁴ „Край България: планинските сръбски села, обречени на смърт“, <https://www.dw.com/bg/>, 21.91.2021 г.

осигуриха една употребявана Лада Нива, но сега пък се оказа, че *бюрокраичната процедура* по прехвърляне на автомобила е непреодолима. Имаше вариант да им бъде предоставена една от колите на българското посолство в Белград, но в крайна сметка и той не се осъществи – поради което здравната помощ в тези села продължава да бъде проблем.

Липсата на специализирани здравни услуги беше до голяма степен компенсирана от *безкористната помощ* на Военно медицинска академия в София, която се беше съгласила да приема и лекува болните от Босилеград – и го правеше в течение на години. С това обаче спекулираше кметът на Босилеград и председател на НС на българското малцинство Владимир Захариев, който интерпретираше публично тази помощ като своя заслуга – и дори твърдеше на своите предизборни събрания, че бил осигурявал безплатно здравеопазване на своите съграждани.

Тъй като Захариев имаше същите претенции в сферата на образованието, приписвайки възможностите за следване на етническите българи в България по силата на 103 ПМС като своя заслуга, ситуацията в един момент стана нетърпима. Беше повече от ясно, че подобни претенции поставят етническите българи *в зависимост* – и че тъй наречените „безплатни“ услуги в здравеопазването и образованието се изплащат с техните гласове на местните избори, настойчиво изисквани от него. Поради това се наложи да поговоря по този повод с министър-председателя Бойко Борисов и с новия шеф на ВМА генерал Мутафчийски, който не само се съгласи да продължи здравната помощ за етническите българи, но и да я *разшири*, включвайки в нея и Цариброд, и българите от община Бабушница. Договорихме се желаещите да бъдат прегледани и лекувани да се записват в културно-информационните центрове, а списъците им да бъде утвърждавани от Генералното консулство в Ниш. Този механизъм проработи добре, като в КИЦ Босилеград в повечето случаи осигуряваха и транспорт до София, а ВМА отделяше сериозен капацитет, за да лекува годишно стотици болни от Западните покрайнини – една наистина голяма помощ и родолюбива дейност, която заслужава адмирации.

Естествено, Владимир Захариев беше крайно недоволен от новия регламент за прегледи във ВМА. Както по-късно се разбра, той дори си е позволил да *притиска и заплашва* генерал Мутафчийски, като е парадирал с близки връзки с Бойко Борисов, каквито всъщност никога не е имал. В резултат той неколккратно изрази публично своето разочарование от това, че ВМА било „преустановило“ прегледа на българи от Босилеград, но това явно не беше достатъчно. Използвайки вероятно свои покровители в централната власт, той гръмка обяви, че оттук нататък Белградската военно-медицинска академия ще поеме грижата за здравеопазването в общината, от която България била *дезертирала*. И наистина сръбските лекари от академията в Белград се появиха в Здравния пункт на Босилеград и започнаха прегледи, които според неговите гръмки обещания трябваше да се провеждат регулярно. Това обаче не се случи – дойдоха няколко пъти, след това посещенията им се разрешиха и пресекнаха.

Остана обаче *пропагандния ефект*, който беше и смисълът на тази операция. С този жест трябваше да се каже: България ви заряза, но Сърбия се погрижи за вас – независимо, че това казване се базираше върху голата лъжа. Всъщност ВМА София продължи да преглежда всички пациенти, нуждаещи се от специализирана медицинска помощ, както и да лекува онези от тях, които се нуждаеха от незабавно лечение. И сега вече ставаше дума не само за обитателите на Босилеград, а за нуждаещите се българи от цялата територия на Западните покрайнини. Гневът на Захариев се дължеше на факта, че

две от основните му „заслуги“ бяха *отнети* – и поради това между впрочем в публичните му изказвания българските дипломати бяха по-черни от дявола.

Доколко го е грижа за здравето на българите в Босилеград, личи от друг един случай, придобил широка публичност и предизвикал сериозен дипломатически скандал. На 10 ноември 2017 г. трима български лекари пристигат в Босилеград по покана на Културно-информационния център, с идеята да направят консултативни прегледи на етнически българи от общината. Акцията е *безвъзмездна*, прегледите, които се състоят в сградата на КИЦ, са консултативни и не предполагат лечебни процедури. На преглед идват около 50 души, включително и деца.

Малко след започването на прегледите обаче сградата на КИЦ е *обкръжена* от дваайсетина полицаи, а при лекарите се появяват първо двама инспектори от Отдела на здравната инспекция в Ниш при Сръбското министерство на здравеопазването, а след това и четирима полицаи, които изискват техните лични документи, след което провеждат двучасов разпит, в който обясняват на лекарите, че *нямат право* да провеждат подобна хуманитарна дейност, за която трябва да имат разрешение от сръбското Министерство на здравеопазването. Също така разпитват и предупреждават служителите на КИЦ, че ще им бъде повдигнато обвинение, след което отвеждат лекарите в местното полицейско управление. Специфичен детайл е, че полицаите са поискали и *личните карти на пациентите*, очевидно с идеята да направят списък на онези, които са се осмелили да потърсят здравна помощ, без да поискат разрешение от местните власти, но една жена демонстративно е отказала да се легитимира – след което и повечето от другите пациенти са сторили същото.

Лекарите остават *арестувани* в полицейското управление повече от четири часа – без да бъдат разпитвани допълнително и без да им бъде предявено обвинение. След като научихме за случилото се, веднага проведехме разговори с всички достъпни инстанции и заедно с консул Христо Христов потеглихме към Босилеград. От разговорите се разбра, че първоначално са имали намерение да откарат лекарите във Враня, но след това, вероятно благодарение на нашата твърде категорична намеса, са се отказали. По пътя научихме, че лекарите са освободени и са заминали за България. Така или иначе обаче хуманитарната акция беше *провалена*, а болните, някои от които дошли от околните села, са чакали напразно лекарите да се върнат и в крайна сметка са се разотиили.

Мнението на КИЦ Босилеград беше, че тази акция *не е случайна* – те изобщо не са крили нейната подготовка, обявили са я публично, дори са взели назаем от здравния пункт болнични легла за нейното провеждане. като това е дало възможност на местните власти да подготвят акцията срещу лекарите така, че тя да има *знаков характер*. Представителите на КИЦ с основание изразиха мнението, че тя е „подготвена в отговор на действията на българската държава, с които бяха ограничени възможностите на кметството в Босилеград да извозва стотици нуждаещи се от медицинска помощ граждани във Военно-медицинска академия в София, а след това да ги изнудва да гласуват за него на местните избори“⁴⁵. Те изразиха също своето огорчение и протест срещу постъпката на сръбските власти, с която те лишават хората от общината от възможността да се възползват от безплатната специализирана помощ от страна на лекари, които от хуманитарни подбуди и на свои разноси са дошли да помогнат на хората, които нямат достъп до такава помощ.

⁴⁵ “Сръбските власти се подиграват с българите в Западните покрайнини“, fauti.bg, 11.11.2017 г.

Те посочиха също така, че според тях това е *акт за предупреждение* към КИЦ Босилеград, след дейностите му по отбелязване на Деня на Западните покрайнини и след сериозните му усилия да алармира за тежкото социално икономическо положение на българското малцинство – и че е симптоматично, че тази знакова полицейска акция се случва непосредствено след посещението на тогавашния председател на НС Димитър Главчев в Белград, където той е поставил редица въпроси, свързани с правата на малцинството ни⁴⁶.

Самите лекари на специална пресконференция определиха своя арест и провалянето на хуманитарното начинание като „показна акция“. Те посочиха, че арестът и натоварването им в полицейска джипка пред очите на много хора е било *унизително*. Един от тях, д-р Валентин Янев, определи случилото се като тест за адекватността на българската държава и за отношението на Белград към сънародниците ни в Западните покрайнини. Той определи здравеопазването в Босилеград като „фалирало“ – и то не с днешна дата, а още преди 30 години. Посочи, че статистическите данни показват *висока заболяемост и смъртност*, като вече умират хора в зряла и млада възраст – не на последно място и поради екологичните проблеми, свързани с рудодобива.⁴⁷

Тримата арестувани медици излязоха публично с *конкретни предложения* как да се реши тежкия проблем със здравеопазването на българите в Западните покрайнини и конкретно в Босилеград, като поискаха България да вземе грижата за тяхното здраве в свои ръце, като осигури възможност за прием в болницата в Кюстендил; също така да бъде осигурено безвъзмездно медицинско оборудване за Здравния дом в града, а работещите там лекари да получат безвъзмездно следдипломни квалификации.

На същата пресконференция, свикана от Граждански комитет „Западни покрайнини“, журналистът от БНТ Горан Благоев поиска министър Екатерина Захариева да привика за обяснения сръбския посланик в София. Това не беше направено – вероятно поради презумпцията, че лекарите *сами са си виновни*, тъй като не са спазили процедурата, която позволява подобни хуманитарни акции. Добре би било да се знае *как* работи сръбската администрация в подобни случаи – лекарите щяха да получат разрешение толкова, колкото аз получих разрешение за ремонта на паметника на падналите български воители „Ледена стена“ в Ниш след четири годишни усилия; с една дума – никога.

Така или иначе след тази провалена хуманитарна акция единствената гарантирана възможност за специализирана медицинска помощ остана тази, осигурявана от ВМА София. Тя обаче беше прекратена с началото на пандемията по разбираеми причини – от една страна ВМА не можеше да си позволи да приема пациенти от друга страна, без да има гаранциите, че те няма да донесат зараза с Ковид вируса, от друга страна самите здравни изисквания за ПСР тест на влизане в България на практика откъснаха етническите българи от родината им и създадоха качествено нова ситуация, която *утежняваше* още повече тяхното положение.

Много малко от тях биха могли да си позволят ПСР тестове за влизане в България или пък имаха къде и как да прекарат двуседмична карантина, същевременно много от тях бяха свързани с България, като включително част от тях работеха в страната ни,

⁴⁶ Димитър Главчев, тогава председател на НС, беше първият български държавник, който направи обръщение пред депутатите в сръбската Скупщина – на 31 октомври 2017 г. Преди това обаче той проведе среща с представители на българското малцинство в Генералното консулство в Ниш, които достатъчно остро поставиха пред него своите проблеми – и той беше един от малкото политици, който не се поколеба да ги постави пред сръбската страна.

⁴⁷ Д-р Валентин Янев, „Фалиралото здравеопазване на Сърбия е геноцид за българите в Босилеград“, <https://faktor.bg>, 16.11.2017 г.

пътувайки всеки ден. Въвеждането на новите здравни правила породило *недоволство*, бяха събрани подписки за това българите от Западните покрайнини да бъдат освободени от изискването за тестове на всяко преминаване на границата – една идея, която беше подкрепена и от националния омбудсман Диана Ковачева⁴⁸.

Пандемията обаче се оказва утежняващ фактор не само в това отношение. Мерките, които бяха предприети от местните власти за борба със заразяванията, се оказаха, най-мекото казано, *неадекватни и недалновидни*. В национален план Сърбия овладя с крути мерки първата вълна от пандемията през 2020 г., но след това последваха масови протести срещу управлението на Александър Вучич, парламентарни избори и разточителни празненства по повод неговата „историческа“ победа, след което, естествено, пандемията отново пламна. Този път обаче цялата отговорност за мерките беше прехвърлена на местните власти, и в 18 общини и градове беше въведено извънредно положение.

На този фон борбата с вируса в Босилеград изглежда твърде странно. Шест месеца след като пандемията е официално обявена, в общината *не знаят* има ли заразени и какъв е техният брой. Докато във всички околни общини броят на заразените се увеличава, кметът на Босилеград Владимир Захариев упорито твърди, че в града заразени няма, и забележете – *няма и да има*. Към 10 юни в сайта на Министерството на здравеопазването стои информация, че в града има четирима заразени с коронавирус. Кметът твърди, че тези четирима били само по адресна регистрация в Босилеград, иначе живеели другаде. На 15 юли заявява пред информационния портал „Фар“, че в града има шест души с пневмония, но и шестимата имали отрицателен ПСР тест. И само *един ден по-късно* обявява извънредно положение в Босилеград, считано от сутринта на 17 юли. Продължава обаче да шикалкави, като не дава никаква информация за броя на заразените. На 21 юли се изказва пред РТ „Цариброд“ и портал „Фар“, като споменава, че в града пандемия няма, но има 10-15 или може би 20 човека с пневмонии и респираторни проблеми, които приличат на Ковид, ама *не са* Ковид. Безкрайно интересно е поради каква причина тогава се обявява извънредно положение.

Причината всъщност е, че на 16 юли в Кюстендилската болница предава Богу дух известен в града човек, близък на Захариев, член на Националния съвет на малцинството и директор на общинското електроснабдяване. Извънредното положение е обявено, само че *не е спазено*, тъй като на неговото погребение има над сто души, включително самия Захариев. Това обаче не е единственият случай, в който мерките по спазване на дистанция се пренебрегват по драстичен начин – во главе с кмета. На 26 юни той празнува поредната си (шеста поред) победа на местните избори, от което празнуване са разпространени селфита, на които се виждат *плътно наблъскани един в друг хора*, които се наливат с бира. На 7 юли се провежда заседание на общинския съвет, при което 31 члена на съвета прекарват 11 часа заедно в затворено помещение и после *празнуват до късно през нощта*. 11 дни по-късно един от тях е покойник, а други също имат симптоми, характерни за корона вируса.

Това е „грижата“, която този кмет полага за хората от управлявания от него град по време на пандемията. Трябва ли да подчертаем, че тази грижа напълно кореспондира с други негови „грижи“ – за здравеопазването, за малцинствените права, за икономическото развитие и за образованието в същия град? Може би най-точно бихме могли да обобщим – единствената му истинска грижа е за *обезлюдяването* на Босилеград и за прогонването и асимиляцията на неговите обитатели.

⁴⁸ „Ковачева: PCR-ите за българите от Западните покрайнини да отпаднат“, Novinite.bg, 05.02.2021 г.

13. Разминаванията между думи и дела

Несъмнено навикът да се дават празни обещания, които никога не се изпълняват, е една от специфичните характеристики на Западните Балкани, която е сред основните фактори за перманентната *липса на доверие* към овластените. Когато тази практика се прилага спрямо исторически обременени общности, чиято идентичност десетилетия наред е била потъпквана, тя предизвиква силно раздразнение и горчив сарказъм. Точно такава е реакцията и на българското национално малцинство по отношение на обещанията, давани от политици с висок ранг от българска и сръбска страна. Не мога да не отбележа, че българите в Западните покрайнини имат *пълните основания* да не вярват на обещания – твърде дълго и твърде често са лъгани, поради което дълбоко в себе си долавят, че по перманентна политическа практика *думите се разминават с делата* – и че това, което примерно президентите на Сърбия и България си обещаваат един на друг, изобщо не важи в реалната среда, в която живеят.

Примерите в това отношение са много, ще се спра само на няколко по-характерни. На 4 октомври 2013 г. тогавашния премиер на Сърбия Ивица Дачич провежда среща с представители на българското национално малцинство. На срещата присъстват представители на Националния съвет на малцинството, представители на общините Босилеград, Димитровград и Бабушница, представители на българското малцинство във Войводина и тогавашния посланик на България в Сърбия Ангел Димитров. Ивица Дачич заявява, че сръбското правителство ще се стреми да ускори икономическото развитие, да подобри образованието, информирането, издателската дейност и защитата на културното наследство на българите в Сърбия. Подчертава, че общините, в които живеят представители на българското национално малцинство, спадат към *най-неразвитите* части на Сърбия, и е необходимо в рамките на мерките за икономическо възстановяване сръбското правителство да отдели внимание на тези райони. Посочва като координатор по проблемите, свързани с българското национално малцинство, своя съветник Ивица Тончев.

Днес, осем години по-късно, *нищо едно* от тези обещания не е изпълнено. Двете общини, населени с компактно българско население, продължават да са сред най-бедните в Сърбия, като Босилеград е практически с най-ниския стандарт на живот, и с безработица много над 50%. Години след това изказване в основното училище на населени с българи Цариброд продължаваше да няма паралелка, в която обучението е на роден език – доскоро той се изучаваше само факултативно, а от 2019 г. се въведе двуезично обучение, при което обаче всички останали предмети се изучават на сръбски език. Самото изказване е направено малко след като бива закрито издателство „Братство“, издаващо вестник „Братство, месечното списание за литература и култура „Мост“ и детското списание „Другарче“, а освен това и десетки книги на български език – тези издания не са възстановени (с изключение на вестникът, който, вече като двуседмичник, излиза под името „Ново Братство“), на журналистите в тях не са изплатени много заплати и не им е признат трудов стаж. Пак по това време е променено медийното законодателство, при които повечето регионални медии са приватизирани – включително радио-телевизионния център „Цариброд“, при което от новия собственик вече зависи дали и доколко ще

продължат емисиите на български език; впрочем емисиите на български по националната телевизия са прекратени и не са възстановени и до ден днешен. Инвестициите в Цариброд и Босилеград тъй и си остават *недостатъчни*, за да осигурят достоен живот за етническите българи, а когато дойдат български инвеститори, се прави нужното, за да бъдат *прогонени* – както от Босилеград беше прогонена фирмата „Калинел“.

Месеци по-късно, на 18 февруари 2014 г., беше открит бюст-паметника на Васил Левски в Цариброд (или Димитровград, както и до днес го наричат в Сърбия). На откриването присъстваха премиерите на двете съседни страни – сръбския премиер Ивица Дачич и българският Пламен Орешарски. На всички присъстващи им е направило впечатление, че в своята реч по повод откриването на паметника Дачич *изобищо не е споменал* името на Левски; за сметка на това е заявил, че „никой не може да каже на какъв език се говори тук: на български на сръбски или на някакъв друг, шопски може би...“⁴⁹ Споменаването на шопския език в такъв контекст *съвсем не е безобидно*: говоренето за „шопски език“ и „шопска нация“ е стара стратегия на великосръбския шовинизъм, който именно с това оправдава претенциите си, че българите в Западните покрайнини всъщност не са българи, а шопи – сиреч *побългарени сърби*, и че в България има *огромно сръбско малцинство*, населяващо земите по западната граница – чак до София.

През 2017 г., по време на посещението на служебния български премиер Огнян Герджиков в Босилеград Ивица Дачич, вече в качеството си на вицепремиер и министър на външните работи, горещо похвали българското малцинство като *най-послушното* от малцинствата в Сърбия, което никога не създавало проблеми, и отново препоръча всички свързани с него проблеми да се адресират към Ивица Тончев, чиито *връзки с тайните служби* по време на режима на Милошевич междувременно бяха станали публично известни. Поне на мен не ми е известно Ивица Тончев да е разрешил някой български проблем – извън това, че очевидно беше *една от властовите опори* на Владимир Захариев, който неведнъж при спорове се позоваваше на неговия авторитет. А добрите думи за българското малцинство, казани тогава, не попречиха на Дачич публично *да се възмути*, че България поставя въпроса за малцинството си по всеки възможен повод, независимо че то било само 0,26% от населението на Сърбия. Както и през 2019 г. нищо не му попречи да се обърне към българския министър председател по недопустимо фамилиарен начин с думите: „Бойко, да ти каже едно – позицията на ЕС е, че Косово не е независима държава. Ти, Бойко, трябва да зачиташ позицията на ЕС, а не да даваш уроци на Борел. Какво е това безобразие, на какво прилича? Писна ми от всичко това. А да не говоря и за това, че само преди няколко месеца получи наш орден.“⁵⁰

Друг пример: през октомври 2017 г. тогавашния председател на НС Димитър Главчев по време на официалната си визита в Белград се срещна със сръбския президент Александър Вучич. В хода на разговорите бяха представени исканията на нашите сънародници от Западните покрайнини, едно от които беше искането на жителите на Димитровград да върнат старото име на града си – Цариброд. Трябва да подчертая, че това беше инициатива, подета *от общинското ръководство* на града и материализирана с две решения на Общинския съвет, гласувани по различно време, но както с всичко в Сърбия, и тази инициатива не можеше да бъде реализирана *без законодателна санкция* от

⁴⁹ Зденка Тодорова, „Шопски език“ и българският политически нихилизъм“, <https://kulturni-novini.info/>, 22.03.2014 г.

⁵⁰ „Бившият говорител на Милошевич - Ивица Дачич - с обиди към Бойко Борисов и България“, BGNES, 29.12.2020 г.

Скупщината в Белград. По повод на това искане президентът Вучич отбеляза, че няма проблем промяната на името да стане факт, ако хората искат това.

Промяната стана факт доста по-късно – на 16-ти февруари 2019 г., когато с особена тържественост на входа на общината беше закрепена табела с надпис „Община Цариброд“. Само да не си помислите, че градът е върнал старото си име, и се е отървал от натрапеното по време на Тито име на Георги Димитров – един акт, свързан с идеите за Балканска федерация и с пазарлъка за замяна на Западните покрайнини срещу преотстъпване на Пиринска Македония, насилствено помакедончвана по този случай. Нищо подобно – този град и до момента се казва Димитровград – и това е името на табелата при влизане и излизане от него; така впрочем го наричат навсякъде в медиите и административната документация. Жестът е, че сега българите *имат право* да го наричат Цариброд, щом толкова искат. Градът не е върнал старото си име, а се е сдобил с *две имена*, което за един град звучи малко шизофренично. Уви – не само той се е сдобил с две имена, както ще видим по-нататък.

Тъй като Цариброд е комуникативно по-достъпен и има по-представителен вид от Босилеград, официалните срещи между българската и сръбската страна най-често се състоят там. Това е вероятно и причината, поради която неговите граждани станаха домакини на посещение на българския и сръбски президент. На 22 юни 2018 г., в рамките на официалното посещение на българския президент Румен Радев в Сърбия, той и сръбския президент Александър Вучич посетиха града. Беше проведена среща с представители на БНМ, на която двамата президенти изразиха своите виждания за двустранните отношения във връзка с проблемите на българското малцинство. Състоя се дискусия, в хода на която взеха участие Невенка Костадинова, Стефан Костов и Александър Димитров от Босилеград, Ангел Йосифов, Небойша Иванов и Далибор Миланов от Цариброд, Саша Златанов от Звонци и др. Тази среща беше уникална и поради факта, че *по искане на българската страна* в нея не беше допуснато участието на Владимир Захариев, тогава все още председател на НС на българското национално малцинство – което впрочем предизвика смайване и негативни коментари в кулоарите сред министрите и представителите на висшата администрация, придружаващи сръбския президент.

По време на тази среща Александър Вучич заяви, че двете конфискувани паметни плочи за жертвите от погрома над Босилеград и околните села от 15-16 май 1917 г. ще бъдат върнати; че на медиите на роден език се отпускат субсидии в размер от над 500 000 евро – трикратно по-голям от дотогавашния размер на субсидиите; че се планира откриване на нов ГКПП между Р Сърбия и България – който евентуално би могъл да бъде договорения на най-високо равнище още през 2007 г. ГКПП Банкя-Петачници, за който българите, живеещи по поречието на река Ерма, настояваха отдавна; че се подготвят мерки за подобряване на здравеопазването. По време на срещата се разгоря сериозна дискусия, в хода на която сръбския президент даде да се разбере, че е напълно съгласен с искането женските фамилни имена да се вписват с окончание на –ва, а не на –в, както е досега, и че не би възразил, ако Димитровград възстанови старото си наименование Цариброд, ако жителите му желаят това.

Тези обещания поддържаха *твърде стимулиращо* върху етническите българи от региона, тъй като те досега не се бяха надявали на подобно отношение от страна на сръбската власт. Още по-силно въздействие имаше речта на Александър Вучич пред жителите на Цариброд, събрани в двора на гимназията за първата копка на паметника на

Св. Св. Кирил и Методий, в която той призова българите да пазят своето име и презиме, своя език и култура, да обичат своя народ и държава, и ги помоли да обичат и държавата Сърбия.

Тези думи бяха приети като гаранция, че отношението на официалната власт към българското малцинство е претърпяло *радикална промяна*. По този повод Иван Николов отбелязва, че се говори с нова, коренно различна европейска реторика, и че двамата президенти този път са си заслужили адмирациите. Същевременно недопускането на Владимир Захариев беше разчетено като знак за *приключването* на неговата политическа кариера, донесла толкова беди на българското малцинство – и като *шанс* на предстоящите през същата година избори да бъде избран нов състав на Национален съвет на малцинството, който наистина да защитава неговите права и интереси, а не да бъде просто проводник на сръбските политики спрямо него.

За съжаление обаче повечето обещания на Вучич не бяха изпълнени, а надеждите на българите в Сърбия се оказаха напразни. Изборите за Национален съвет – основно събитие в живота на българското малцинство, бяха *опорочени*, при това с откритото съдействие на управляващата партия, оглавявана от Александър Вучич. Двете паметни плочи наистина бяха върнати веднага – и инициаторите за тяхното поставяне подновиха официалното си искане пред общината в Босилеград да бъдат поставени, какъвто ангажимент беше поет по време на срещата с двамата президенти – но *дори не получиха официален отговор* на своето искане, поради което двете паметни плочи и до днес събират прах в помещенията на КИЦ.

Повече от година по-късно – през септември 2019 г., Демократичния съюз на българите изпрати открито писмо до президента Вучич, в което се напомняше неговия ангажимент за поставянето на паметните плочи, поет на 22 юни 2018 г. В него се напомнят някои събития, които *накърняват* малцинствените права на българите, и се призовава да бъдат взети мерки за решаването на техните проблеми с цивилизовани средства, за да се предотврати демографското, социално и икономическо разпиляване на малцинството, което застрашава неговото съществуване. „За начало искаме от Вас да ни помогнете да поставим паметните плочи с имената на жертвите от 15-16 май 1917 година, съгласно същите законови предписания въз основа на които в Източна Сърбия бяха повдигнати много паметници на сръбски жертви, и съгласно предписанията въз основа на които във Войводина бяха повдигнати паметници на унгарските жертви.“ – се заявява в това писмо. „Ние дълбоко вярваме, че само така може да се излезе от миналото и да започне процес на национално помирение, да се установят нормални сръбско-български отношения и да се изпрати силно послание за мир и разбирателство между балканските народи. Само в такива условия може да се води ползотворен диалог в интерес на българите в Сърбия.“⁵¹

Този призив, уви, не получи никакъв отговор – независимо че самият Вучич наистина откри аналогични паметници на жертвите от немското и унгарско малцинство във Федеративна Югославия, избити или пратени в концлагери непосредствено след края на Втората световна война. Защо отношението към българското малцинство е различно, след като, както обича да казва Вучич, „всеки сърбин обича българите“, не е ясно – ясно е обаче, че въпреки призивите към тях да обичат своята родина, обичай и език, централната власт на Сърбия *не допусна* правото им да се грижат за своята историческа памет, за образованието на своите деца, за съхраняването на своята етническа идентичност.

⁵¹ Откритото писмо е подписано от председателя на ДСБ Драголюб Иванчов и публикувано на сайта far.rs.

Още по-знакова е съдбата на друго едно обещание на президента Вучич – за женските имена и правото те да бъдат вписвани според изискванията на българския правопис – с окончания на –ова и –ева, а не както досега – според сръбския – с окончание на –в (напр. Мария Иванов). След дълго прехвърляне на топката между различни ведомства те се сдобиха с това право – само че, подобно и на Цариброд, с правото имената им да бъдат изписвани *и според българския правопис*, което съвсем не изменя изписването им според сръбския, практикувано повсеместно от цялата местна администрация. Иначе казано – българките се сдобиха с правото да имат две имена – едно българско и едно сръбско, но само ако имат нервите да висят по гишетата на различните „матични служби“ и възможности да платят за подмяна на всичките си лични документи от собствения си джоб.

Естествено, много малко българки се възползваха от това си право. Една от тях беше моята секретарка, българка от Цариброд, на име Олгица Величков. Тя реши да опита – и се оказа, че процедурата е административно непроходима, че чиновниците *не знаят* за такава възможност (или се правят, че не знаят) и че всичко това изисква време и пари, *непосилни* за местните българки, на които не достига и едното, и другото. В статията си с полемично заглавие „Дали Иван Драгана Миланов и Ивана Бояна Миланов са сърби, българи или джендъри?“, Иван Николов проследява административните митарства, по които се е стигнало до разпратеното до общините разрешение българките да се записват и според българските правила. „Според сегашното становище на Министерството на държавно управление и местно самоуправление, българите в Сърбия фактически ще бъдат записвани с по две имена и фамилии – на български и на сръбски език!“ – подчертава той. „На кой език ще се издават актовете за раждане, кои имена ще бъдат записани в тях, и въз основа на тези актове за раждане какви имена ще фигурират в документите им за самоличност, на кой език ще са самите документи за самоличност – това са все въпроси без отговори.“⁵² И добавя иронично: „Най-вероятно ще продължи досегашният „възродителен процес“ в който, зад гъстата мрежа от членове, параграфи и точки се провежда стогодишната практика на сърбизиране на българските лични и фамилни имена. Поне до следващата българо-сръбска президентска среща.“

Трябва да се признае, че поне едно от обещанията на президента Вучич беше изпълнено – медиите на български език наистина получиха чувствително увеличена субсидия. Това беше жестът спрямо българското малцинство и спрямо България – вероятно заради важната роля, която посъщото време играеше страната ни за евроинтеграцията на Западните Балкани. Другите обещания обаче *не бяха изпълнени*; думите и този път се разминаха с делата. Нито здравеопазването се подобри, нито се промени плачевното икономическо положение в тези региони, нито пък бе открит нов ГКПП между двете страни – въпреки големите надежди на хората от селата по поречието на река Ерма, които от години се борят за такъв, впрочем договорен между президентите на Сърбия и България още през 2007 г. Що се отнася до паметника на Св. Св. Кирил и Методий, за който направиха първа копка президентите Вучич и Радев, и който трябваше да бъде поставен още през есента на 2018 г., той беше поставен чак през 2021 г., като събитието беше ознаменувано с нова среща между двамата президенти.

⁵² Иван Николов, „Дали Иван Драгана Миланов и Ивана Бояна Миланов са сърби, българи или джендъри?“, <https://glaspress.rs/>, 20.08.2018 г.

Нещо да се е променило оттогава насам? Не, уви, не е. На 22 януари 2021 г. Александър Димитров коментира посещението на новия сръбски външен министър Никола Селакович в България – като „поредната непродуктивна среща, която по нищо не се различаваше от досегашните“. Представители на българското малцинство и малцинствените медии от Западните покрайнини не са били поканени на срещата. Александър Димитров изрежда дадените за пореден път обещания, превърнали се вече в *клишета*: за икономическото развитие на общините, в които живеят българи, дадено още от президента Кошунца през 2005 г., и за нов ГКПП при Петачинци – с десетгодишна давност. Особено дразнещи обаче са други три неща: поредната декларация, че България *безрезервно подкрепя* членството на Сърбия в ЕС, направена от Бойко Борисов, „въпреки че Сърбия реално се отдалечава от ЕС и се движи към авторитарно управление без участие на опозицията в политическия живот на страната, без свобода на медиите и без гарантирани права за малцинствата“; благодарностите на президента Румен Радев към президента Вучич, че бил спазил обещанието си за възстановяване на женските фамилни имена, което всъщност се свежда до „едно двусмислено окръжно писмо до общините с българско население, с което се тълкуваше съществуващия закон“, и най-вече метафората за това, че българското малцинство било *мост* между двата народа, употребена за пръв път от Георги Димитров на 27 юли 1947 г. и за пореден път повторена на тази среща от българския външен министър Екатерина Захариева. Според Александър Димитров тази метафора „ни принизява до обект, през който се газят и в двете посоки и благодарение на тази роля, която кротко изпълняваме вече повече от 100 години, ние сме „сгазени“ и „стъпкани“ до такава степен, че сме пред изчезване“⁵³.

Мостът се нуждае от *спешен ремонт*, настоява той. Българското малцинство пък има нужда да бъде чуто, да има право на глас по време на срещите, на които се дискутира неговата съдба – за да не се превръщат тези дискусии в *клишета*, *споменавани от благоприличие*, но лишени от всякаква стойност. Това, уви, не се случва. Както по моста вървят в двете посоки, газейки върху гърбовете на „последните версайски заточеници“, както нарича българите в Западните покрайнини Иван Николов, така думите на политиците се разминават с делата, *желаното се приема за реално*, а обещанията нямат нищо общо с реалността, в която българското малцинство не по своя воля живее, топи се и изчезва.

⁵³ Александър Димитров, „Поредната среща на високо равнище, поредното разочарование!“, Глас прес, 22.01.2021 г.

14. Трудните битки в отстояването на етническата идентичност

Да отстояваш своето достойнство и своите права като представител на едно малцинство, което е попаднало в друга държава *не по своя воля* и което повече от сто години е било обект на най-различни форми на асимилация, включително и откровено насилствени, не е лесна работа. Това, че в Западните покрайнини все още има българи, които не крият своя произход и не се срамуват да се нарекат такива, е истински подвиг. Нека да припомним, че някога, между двете световни войни, те са отстоявали своите права и с оръжие в ръка; че след това се радвали на прелестите на концентрационни лагери като „Голи оток“ и „Св. Гьргур“, че не малко от тях помнят разказите на своите деди за времената, в които непокорните просто са били отвеждани на границата и разстрелвани, а българският език не само че не е бил изучаван в училищата, но и е бил практически забранен за публична употреба.

Днес тези времена са вече отминали, българите в Сърбия имат статус на малцинство и поне *на хартия* имат малцинствени права, сродни с тези на малцинствата в цивилизована Европа. От това обаче не следва, че нямат проблеми или че езикът на омразата е изчезнал; не – просто днес нещата са *по-завоалирани*, скрити под маската на институции, които уж защитават малцинствените права, но всъщност се използват за *контрол* над малцинствата и за провеждане на политиките на държавата спрямо тях – а тези политики не винаги са безобидни. В случая с българското малцинство те варират от привличане на по-издигнатите българи в сръбските политически партии и сръбската администрация, до създаване на невъзможни условия за живот, които стимулират емиграцията и разселването във вътрешността на страната, и водят до *обезбългаряване* на териториите, които са населени с етнически българи.

Подозирам как сръбските институции, а може би и българските такива, ще скачат и ще кажат, че преувеличавам. Не, не преувеличавам. Ако някой смята така, то нека види колко българи е имало в Пирот при освобождението от турско вробство и колко има сега. Колко е имало в Ниш, колко е имало в Поморавието, как се е случило така, че от над сто хиляди българи в Западните покрайнини към днешна дата са останали само петнайсетина хиляди – а е твърде вероятно да се окажат и по-малко. Как изглежда подобна *демографска катастрофа* – и могат ли нейните причини да бъдат мислени като естествени? На какво се дължи факта, че примерно Босилеград е общината с най-нисък стандарт в цяла Сърбия, че в нея повече от десетилетие безработните са повече от работещите, като в същото време няма *никакви инвестиции* в промишлеността или инфраструктурата, а самата община от двадесет години е управлявана от един кмет, за когото законите на Сърбия очевидно не ваят?

Разбира се, валидното за Босилеград не е валидно за цяла Сърбия. Българите във Воеводина например нямат особени проблеми с отстояването на своята етническа идентичност; никой не пречи на гражданите на Цариброд да се наричат българи, въпреки че всички знаят, *че не е престижно* да се наричаш такъв – и че който иска да има успех в кариерата, е по-добре да не го прави прекалено открито.

На това може да се възрази – как, ами нали както кметът Владица Димитров, така и председателя на общинския съвет Зоран Джуров са българи? Да, българи са, но са издигнати на тези си позиции от сръбските политически партии, в които членуват – и поради тази причина при определени обстоятелства са *принудени* да слушат тяхната воля – в разрез с интересите на българската общност. Справка – последните избори за Национален съвет на българското малцинство, при които те бяха принудени да оттеглят своята листа и посъветвани да се присъединят към листата „Това сме ние – Владимир Захариев“, с което Владица Димитров се съгласи, а Зоран Джуров доблестно отказа. Крайният ефект обаче беше *увековечаване* на властта на Владимир Захариев („до пенсия“, както се изрази самият той) и национален съвет, в който огромната част от представителите са от Босилеград, а Цариброд има само трима члена, двама от които оставени в наследство от предишния състав.

Разбира се, има една много съществена разлика между двата български града. Една не малка част от икономиката на Цариброд е свързана с България – и ако стандарта на живот все пак е по-добър, то това се дължи на куфарната търговия и контрабандата в миналото, а днес на многото българи, които прескачат до тук, за да хапнат сръбска скара или да си купят сушеница и домашна ракия. И на още един фактор: не малко от местните българи вече работят в България – в София или в Костинброд, което предполага не само по-голяма свързаност с родината майка, но и *по-голяма степен на независимост* поради доста по-доброто заплащане, от което между впрочем сръбските управници не са особено доволни.

В Босилеград обаче не е така. Там или си съгласен с местната власт, чиито представители се държат като български патриоти в София и като сръбски послушници в Белград, или си имаш сериозни неприятности. Самия механизъм на властта, в който всичко зависи от кмета, от раздаването на социални помощи до налагането на местни данъци, позволява впримчването на хората в *зависимости*, от които няма измъкване. Например възможностите да работиш в България – Кюстендил е само на 40 километра, кюстендилските бизнесмени също търсят работна ръка, само че местната власт се е погрижила да създаде пречки с помощта на местния ГКПП, който може да задържи преминаващите колкото си иска, поради което този вариант за независимост става невъзможен. Искате да развivate бизнес? Тогава трябва да се отчитате пред кмета – иначе ви съсипват от какви ли не проверки, благодарение на добрите му връзки примерно с прокуратурата във Владичин хан. Искате да развivate културна дейност, която утвърждава българската идентичност? Може – но само с неговата благословия, тъй като от него зависи например дали ще бъдете допуснат в Културния дом, иначе опитайте на мегдана. Не искате нищо, а просто да се чувствате българин? Самото битие обаче ви доказва, че това *не е завидна съдба* – и е по-добре да отидете другаде и да се маскирате под друга националност.

Последното е може би най-сериозният фактор, утежняващ отстояването на българската идентичност. Колкото по-тежко живее човек, с колкото повече унижителни компромиси е свързано битието му, толкова по-малко се замисля върху *смисъла* да отстоява своята народност, език, вяра и достойнство. Има един предел, отвъд който етническата идентичност *престава да бъде приоритет* – и човек се бори просто за да оцелее, като му е все едно дали ще удържи връзката си с родината; нещо повече – в някои моменти започва да ненавижда тази родина, тъй като в неговите очи тъкмо тя го е изоставила в това мизерно съществуване.

Прекрачването на този предел в Босилеград обяснява много неща – включително и защо фигури като Иван Николов и неправителствени организации като КИЦ Босилеград и ГЛАС изглеждат тъй *самотни* в дългите си битки за отстояване на етническата идентичност на българите от Западните покрайнини. Тъжното истина е, че съсипаните от немотия и безработица българи в този полуфеодално управляван град предпочитат да гласуват за този, който дава, който има властта да им осигури някакво мизерно съществуване, все едно на каква цена, отколкото за този, който им говори за свобода и за достойнство.

В този смисъл Иван Николов е прав в една от най-тъжните си статии, озаглавена „Съзнанието, което съсипа битието ни“, в която твърди, че „Сегашната социално-икономическа и демографска катастрофа на Босилеград се дължи именно на тази, съзнателно отглеждана и възпитавана по времето на самоуправителния социализъм, колективна глупост и морална поквара.“, и че „Когато социалистическата система се срина под собствената си тежест, нейните възпитаници не само не бяха способни да се вземат в ръце и да се погрижат за себе си и за обществото, а продължиха да разсъждават с прийоми от миналото и да обикалят с канчетата около общинския казан.“ Защото наистина не е вярно, че обитателите на Босилеград са нямали право на избор – печалната истина е, че сегашното им дередже е следствие именно от направения избор, в който те са предпочели „пощальоните които им носеха пенсиите, горските които им разрешаваха да крадат в селската мера, магазинерите които им даваха вересия, контрабандистите на границата, „поверениците“ на БИА и пр.“ пред „пред учителите, поетите, журналистите, историците, инженерите, селскостопанските специалисти, икономистите, юристите и пр.“⁵⁴

Когато общността около теб е направила подобен избор, е *много трудно* да защитаваш достойнството и правата на човек, да отхвърляш една историческата несправедливост, превърнала десетки хиляди хора в отлъчени от родината страдалци, което Иван Николов прави вече повече от тридесет години. И същевременно не е трудно такива гласове да бъдат *омаловажавани*, да бъдат сочени като изключения, да им се вменяват корисни и недостойни мотиви, да им се приписват чужди грехове, да бъдат охулвани и клеветени, да им се пречи по всякакъв начин. Всичко това се случва – и се случва днес и сега, с българи и на крачка от българската граница. Грешно – и направо *престъпно* е да си затваряме очите за всичко това, в името на някакви несъстоятелни възжелания за добрите и „братски“ отношения с Република Сърбия.

Още първите партии и неправителствени организации на българите от Западните покрайнини са подложени на репресии. За съдбата на героите от ВЗРО „Въртоп“ вече стана дума; но и структурите, които не поставят под въпрос териториалната цялост на Югославия, а просто се застъпват за етническата и културна идентичност на българите, биват атакувани по различни начини. Провежда се *масирана кампания* срещу ДСБЮ, наситена с обвинения в сепаратизъм, а Марко Шукарев, един от нейните лидери, попада в затвора по времето на режима на Милошевич, в разгара на гражданската война. По същото време е забранено излизането на сп. „Бюлетин“, издавано от КИЦ Босилеград под редакцията на Иван Николов.

За съжаление с падането на режима на Милошевич, което за Сърбия е адекват на падането на Берлинската стена, не секват атаките срещу българските авторитети и техните организации – стават само *по-умело прикривани и рафинирани*. Голямата трагедия в новата

⁵⁴ Иван Николов, „Съзнанието, което съсипа битието ни“, Глас Пресс, 13.08.2020 г.

история на Сърбия е, че след убийството на Зоран Джинджич на власт идват фигури, пряко свързани с провежданата от режима на Милошевич *политика на великосръбски шовинизъм и ксенофобия* – каквито са всъщност и неговия говорител Ивица Дачич (по-късно министър-председател, а днес председател на Скупщината), и министъра на информацията в неговото правителство Александър Вучич (по-късно премиер, а след това президент), и днешния министър на отбраната Александър Вулин, който е сред основателите на партията на Югославската левица, водена от жената на Милошевич Миляна Маркович – която всъщност е наследник наследник на Югославската комунистическа партия. Не по-малко фатална е метаморфозата на Воислав Коцуница, последния президент на Югославия, а след това и министър-председател, който от партньор на Зоран Джинджич се превърна в противник на евроинтеграцията на Сърбия и радетел за развитие на отношенията с Путинова Русия.

В този период – през 2006 г. е проведен конституционен референдум, с който се утвърждава новата Конституция на Сърбия, в която се признават националните малцинства и има разработен механизъм, който би трябвало да гарантира техните права. Формално този орган, който има съвещателен характер по отношение на малцинствените политики, но който би трябвало да има думата относно културните прояви, образованието, информирането на роден език и статуса на малцинствения език в администрацията, се избира на избори, в които гласуват представителите на малцинството, вписани в тъй наречения „извънреден“ изборителен списък. Реално обаче ресурс да успеят при такива избори, предвид спецификата на местните власти, спрямо чиито злоупотреби централната власт си затваря очите, имат преди всичко българите, които са привлечени от *управляващите сръбски партии*, което предполага и тяхната зависимост от провежданите на централно ниво малцинствени политики. Това обвързване между местните власти и Националния съвет на българското малцинство превръща последния в орган, който контролира проявите на малцинството и провежда политиките спрямо него. Тъй като тези политики продължават да са обременени от предразсъдъците на великосръбския национализъм и от неререформирани тайни служби, за които България априори е вражеска страна, то никак не е чудно, че българските авторитети и направителствени организации са припознати от този Национален съвет като *основен противник* – и се прави всичко възможно, за да бъдат обезсилени и дискредитирани.

Един от често използваните методи за дискредитация е привличането под съдебна отговорност въз основа на незначителни и спорни казуси. Така например през 2013 г. КИЦ Босилеград и ДСБ задвижват процедура за възстановяване на гробовете на петима пленени български офицери, пленени и разстреляни по време на Междусъюзническата война на 28 юни 1913 година; впрочем причината за разстрела е, че са *отказали* да призоват сражаващите си български воители да се предадат на сърбите. Три от техните гробове са били в гробището на града до 80-те години, когато са изпочупени и заличени. Инициативата за възстановяването на гробовете среща ожесточена съпротива от страна на местните власти, като на заседание на Общинския съвет Владимир Захариев и тогавашния директор на гимназията Антон Тончев осъждат поведението на инициаторите. Освен това съветът гласува именно по този повод правила за поставянето на исторически паметници, чиято цел е *да не се допусне* възстановяването на надгробните плочи на петимата български офицери, но същото решение е използвано по-късно, за да се предотврати поставянето на паметна плоча за загиналите при опожаряването на Босилеград и околните села от четата на Коста Пекянац на 15 май 1917 г.

Инициаторите отказват да се съобразят с волята на местната власт. Главно с усилията на ветерана сред българските патриоти в града – Димитър Димитров Треперски, паметните плочи биват възстановени. Дни след възстановяването им вандали оскверняват паметника на Левски в града, за който също се грижи Димитър Димитров, като изпочупват част от осветителните тела и оградата. Подаден е сигнал до полицията в Босилеград, по който няма отговор. За сметка на това Димитър Димитров е *подведен под съдебна отговорност* за това, че си е позволил да възстанови паметните плочи на застреляните български офицери без разрешение от властите.

Всъщност случилото се е специфично за сръбските реалности – възстановяването на български гробове е наказуемо, но *унищожаването им не е*. Благодарение на тази специфика са заличени стотици гробове на български воители, загинали по време на Балканската и Междусъюзническата война – и в целия регион е оцелял само паметникът на поручик Генчо Стоев в двора на църквата в село Божица, пред който българите честват паметта на всички загинали на 11 юли всяка година.

На 18 октомври 2017 г. е връчена съдебна призовка на Иван Николов, председател на КИЦ Босилеград и носител на наградата „Европейски гражданин за 2016 г.” на Европейския парламент. Основанието е, че по време на парламентарните избори в България на 26 март 2017 г., когато в КИЦ беше избирателната секция за българските граждани от този регион, на прозореца *е било поставено българско знаме*, без редом с него да е поставено и сръбското. Поради тази причина г-н Иван Николов е обвинен в престъпление по чл. 41, ал.1, т.3 от Закона за използване на знамето, герба и химна на Република Сърбия. Няма обяснение защо наказателната мярка се предприема с повече от половин година закъснение.

Поводът е очевидно *формален*, а реалните причини за тази репресия са свързани с организираното по инициатива на КИЦ отбелязване на 100 годишнината от погрома над Босилеград и околните села от четата на Коста Печанац, което беше реализирано чрез изложба (която беше представена и в българския парламент), кръгла маса и посещение на българския Вицепрезидент г-жа Илиана Йотова, което г-н Владимир Захариев направи всичко възможно да провали.

Обвинение е повдигнато и срещу Драголюб Иванчов, председател на българската партия ДСБ. Той е обвинен директно по щекотливия повод – за паметната плоча, свързана с опожаряването на Босилеград. Тази паметна плоча беше показана на изложбата по този повод на 15 май 2017 г. по време на посещението на г-жа Илиана Йотова, вицепрезидент на Република България, бойкотирано от Владимир Захариев. След това на 24 май делегация от ДСБ и КИЦ Босилеград са поискали кметът да вземе отношение към искането на разрешение за поставяне на паметната плоча, внесено по надлежен ред в общината – но той не ги е приел и срещата с него е била отложена за следващия ден. Молителите са носели със себе си и самата плоча – и са я поставили, *без да я закрепват* по никакъв начин, пред сградата на кметството, като са имали намерение на следващия ден, след като научат решението на г-н Захариев относно нейното поставяне, да я си приберат. На другия ден рано сутринта обаче, без каквото и да било предупреждение, паметната плоча е *конфискувана* от полицията – което по неофициална информация е станало по искане на кмета, и отнесена с кола на общинското комунално стопанство в сградата на полицията, откъдето по-късно е прехвърлена в полицейския участък във Владичин хан. Прочее престъплението, за което е обвинен Драголюб Иванчов, е че са оставили (а не поставили трайно!) паметната плоча за една нощ пред общината.

Друг любим метод за разправа с българските граждански организации са клеветите – изричани както пред сръбските медии, така и при удобен случай – пред български политици и висши администратори. Спомням си първата си среща с Владимир Захариев – след поклонението по повод годишнината от обесването на Левски, което протече в две части – официалното, ръководено от кмета и общинарите, и алтернативното, но което положиха венци КИЦ Босилеград и неговите гости, включително и аз. Тогава кметът нарече българските организации „многоглава ламя, която има много глави, за да може повече да лапа“, определи ги с любимата си метафора „българи по професия“ и ги обвини в корупция, включително за дейности, от които знаех, че самия той събира парсата – например при осигуряването на документи за кандидатстване за българско гражданство. Трябва да призная, че останах *смаян от неговата наглост*, въпреки че още по време на подготовката си за новия пост във МВнР бях разбрал с кого ми предстои да си имам работа. Попитах на какво се дължи тази нетърпимост между него като председател на Националния съвет на малцинството ни и българските неправителствени организации в управлението от него град – и той си позволи да бъде *откровен* в своя отговор: „Не са престанали да пишат срещу нас.“

Да, това беше реалната причина. В моралния кодекс на кмета имаше две категории – *с нас и против нас*, други нямаше. Всеки, който прочете десетките броеве на Бюлетина на КИЦ, може да се убеди, че това списание е реалния опонент на упражняваната от Захариев диктатура над многострадалния български град. Може да се убеди и в още нещо – в *моралното и интелектуално превъзходство* на авторите тук в сравнение с бохемско-народняшкото поведение на чорлавия кмет, изискващ подчинение на всяка и на всякаква цена. В случая сблъсъкът не е само персонален, но и *институционален* – и става дума за това кой ще представлява не само интересите на българите в Сърбия, но и България пред нашите сънародници. Затова целта на разнообразните клеветнически и компроматни атаки е да се закрие ЦИК Босилеград, а ако е невъзможно, то поне да бъде отстранен Иван Николов като негов председател.

Точно такава акция е подета през 2015 г. Тогава, благодарение на посредничеството на проф. Божидар Димитров, Владимир Захариев и Стефан Стойков, съответно в качеството си на председател и зам. председател на НС на българското малцинство, се срещат с българския министър-председател Бойко Борисов. Дватамата използват тази среща не за да поставят проблемите на малцинството, а за да *наклеветят* КИЦ Босилеград и да предизвикат неговото затваряне. Всъщност е предприета *широкомащабна операция* с медийно покритие и в България, и в Сърбия, при която компрометиращите твърдения на Владимир Захариев, обвиняващо КИЦ Босилеград във всички смъртни грехове, се допълва с подкрепящи открити писма от различни други институции, пряко зависими от неговата власт – Общинския съвет, Националния съвет на българското малцинство, тъй нареченият „референт“ за ВМА (всъщност това е шофьор, назначен от общината да извозва болните до ВМА София), Културният център, Основното училище, Спортно дружество „Младост“ и дори някакъв особено усърден „неизвестен гражданин“, зад който всъщност се крие директорът на гимназията Антон Тончев.

Всички тези писма, подкрепящи позицията на Захариев в обругаването и публичния линч над КИЦ и Иван Николов, са *писани като под индиго* и съдържат едни и същи обвинения. В Сърбия те са изчетени по You Tube от Стефан Стойков под заглавието „Истината е само една“, а в България очевидно са връчени на Бойко Борисов като доказателства за злоупотреби и като аргумент защо трябва да бъде затворен КИЦ, като

паралелно с това са разпратени и на българските медии. Успехът е маломерен – на разпратените клевети се хваща единствено вестник „Труд“⁵⁵, който публикува кратка статийка за хождението на двамата при премиера, като обаче се посочва, че в резултат на изнесените данни за злоупотреби Бойко Борисов бил извикал министър Даниел Митов и му наредил да преустанови субсидирането на КИЦ Босилеград, което не отговаря на истината.

Въпреки това обаче атаката има частичен ефект – например временно изпълняващия длъжността председател на ДАБЧ Димитър Владимиров със Заповед № 14 от 12. 02. 2015г. е *заличил* регистрацията на КИЦ Босилеград от водения от ДАБЧ Регистър на организации на българи, живеещи извън Република България. С това заличаване се премахва правото на КИЦ да издава удостоверения за български произход въз основа на предоставените от местните българи документи, които удостоверения се потвърждават от ДАБЧ и с тях може да бъде започната процедурата по даване на българско гражданство; пак с тях зрелостниците в Западните покрайнини кандидатстват за следване в българските университети. Това е всъщност и една от целите на операцията – да бъдат *иззети* от КИЦ дейностите, свързани с кандидатстване за българско гражданство и за следване по силата на 103 ПМС, като с това се заеме общината, извличайки чрез подобни функции политически, а вероятно и корупционни бонуси. За щастие, новият председател на ДАБЧ Борис Вангелов след проведен разговор с Иван Николов, незабавно отмени тази заповед на Димитър Владимиров. В същото време обаче без да изслуша КИЦ, Културна дирекция към Столична община ограничи сътрудничеството си при отбелязване на важни дати от българската история, които дотогава подкрепяше с художествени програми, като припозна като свои партньори подчинени на общината институции – и трябваше да мине време, преди създадените по отношение на КИЦ предубеждения да бъдат коригирани.

Иван Николов отговаря на атаката с един брой на сп. „Бюлетин“, бр. 80-81⁵⁶, свързан почти изцяло с този казус. Статиите в този брой са *своеобразен връх* на полемичното изкуство и саркастичната острота, които винаги е проявявал по страниците на това най-борбено периодично издание в Западните покрайнини. От тяхното съдържание става ясно, че хората от КИЦ и ДСБ имат ясно съзнание за целта на атаката, и защитават позиции, от които *не смятат да отстъпват*. В откритото писмо до дирекция Култура на Столична община КИЦ оценява своята дейност по следния начин: „Дейността на КИЦа приехме като национална кауза, поемайки всички рискове за личната си сигурност по времето на гражданската война в бивша Югославия до днес. Платихме висока цена изтърпявайки много лишения, заплахи, съдебни преследвания и наказания от сръбските власти. Именно това ни дава право да изразим своята позиция и да предупредим за опасностите, които днес застрашават делото ни и институцията КИЦ.“ Посочва се, че анализът на ситуацията след 2008 г. „показва наличието на масирана реваншистка политика която провеждат сръбските политически партии, общинска администрация, образователни структури, църковна власт, съд, медии, включително и пенсионерски сдружения с цел неутрализиране и унищожаване на КИЦ „Босилеград“. Посочва се, че тази стратегия е претърпяла „значителна еволюция и днес се провежда чрез: разцепление сред пробългарските обществени дейци и организации с цел сеене на

⁵⁵ „Компроматна война в Западните покрайнини“, в.Труд, 16.03.2015 г.

⁵⁶ Иван Николов, „Отворено писмо на КИЦ Босилеград“, „Кой кой е и за какво се бори в Босилеград“, „Отговор на статията във в. Труд“ и др., Бюлетин на КИЦ, бр.80-81, август 2015 г.

взаимно недоверие и ерозия на общественото мнение към КИЦ; съдопроизводство срещу лидерите и активистите на българските организации и сдружения в Босилеград; саботиране на дейностите свързани с утвърждаване на българската култура и просвета от страна на местните общински и държавни структури; дублиране и присвояване на дейности създадени и развивани от КИЦ с цел подмяна на автентичните им послания; демонизиране на КИЦ в пропагандно отношение; заплашване на населението да не сътрудничи с КИЦ „Босилеград“⁵⁷.

Всичко това е вярно, но горчивата истина е, че в България *няма яснота* за проблемите на българското малцинство в Западните покрайнини. Сблъсъкът между гражданските организации и Националният съвет на малцинството е интерпретиран *погрешно* – като лична вражда. Това е типичния синдром на мисленето в дипломатическите среди, явно прилепнал върху политиките на държавата спрямо българската диаспора; и това е мисленето на тези, които би трябвало да знаят за какво става дума и да носят отговорност за истината – ценят се *само добрите новини*, смята се, че българите зад граница *трябва да са заедно*, за да защитават своите интереси и същевременно да не пречат на двустранните отношения, а лошите новини се замитат под миндера; никой не иска да си представи, че например избраният от българите Национален съвет всъщност работи срещу техните интереси.

Трудно може да се разбере, че ако КИЦ Босилеград *удържа в течение на десетилетия* трудната битка за етническата идентичност на българите в Западните покрайнини, това се дължи преди всичко на *отхвърлянето* на всички безпринципни компромиси с тези, които се правят на патриоти в София, но без колебания предават интересите на своите събратя в Белград. Или – както пише Иван Николов: „Това в София не бе разбрано и не бе оценено. Противоречията в Босилеград се смятаха като лични конфликти и компромати на безпринципна основа и се разглеждат като стремежи за облаги и влияние. Водени от тази погрешна преценка, редица български институции от 2008г. настояват за обединение и сътрудничество между КИЦ „Босилеград“ и официалните общински власти в Босилеград, с аргумента, че това ще легитимира Българската национална кауза пред властите в Белград. Ние многократно сме разобличавали несъстоятелността на тези аргументи, защото тук не става дума за свободно обединение на различни групи с еднакви или сродни цели, а за овладяване и подчиняване на КИЦ-а от страна на контролираните от сръбското правителство структури с цел да противодействат на инициативите на КИЦ „Босилеград“ за решаване на сложните проблеми на българското население в Западните покрайнини. Неведнъж аргументирано сме разобличавали целите на тази политика – да дебългаризира и обезлюди района на Западните покрайнини. Да се прави обединение с представителите на тази политика значи да се прави „съюз между вълк и агне“, но за жалост нашите виждания в България оставаха неразбрани и се отхвърляха като контрапродуктивни.“⁵⁸

Въпреки всичко тогава КИЦ Босилеград удържа почти неудържимата атака, породена от местни клевети и неразбиране на ситуацията в България. С това обаче проблемите не свършиха – на 23 ноември 2018 г. Захариев приема евродепутата Николай Барекков, съпроводен от журналиста Димитър Байрактаров и бившата директорка на Дирекция „Българско гражданство“ към МП Катя Матева (уволнена за забавяне на хиляди преписки за българско гражданство, но кой знае защо, при тази среща *наградена* от кмета

⁵⁷ Иван Николов, „Отворено писмо на КИЦ Босилеград“, Бюлетин на КИЦ, бр.80-81, август 2015 г.

⁵⁸ Пак там.

със специална грамота). Какво търси Барекров в случая е повече от ясно – заедно с Байрактаров той е започнал серия поръчкови предавания⁵⁹, в които се раздухва аферата с паспортите в ДАБЧ, като идеята е да бъде компрометиран вицепремиера и военен министър Красимир Каракачанов. Поради което Барекров охотно се превръща в *преносител* на обвиненията на Захариев срещу КИЦ-овете, обвинени, че търгуват с българско гражданство, като в защита на тази теза са организирани и няколко кошаревски свидетели.

Предаванията, които бяха лансирани по „Евроком“ вследствие на това посещение, ме принудиха да свикам в Генералното консулство в Ниш пресконференция заедно с председателите на КИЦ Цариборд и КИЦ Босилеград, за да получат тези кухи обвинения *достоеен отговор* от обвинените. Както по-късно обобща случая Иван Николов, „Не че Захариев има нещо против паспортната мафия. Неговият проблем е, че след като България си отгела доверието от него, той вече не е част от нея. За разлика от времето, когато документите за българско гражданство се събираха в кметската канцелария и „служебно“ се предаваха в ДАБЧ и Министерството на правосъдието. Днес той просто има нужда от много пушек, в който да скрие всички останали мафии и престъпления, в които Босилеград е затънал по време на неговото управление.“⁶⁰

Впрочем самата паспортна афера, видяла бял свят чрез една *съвместна* българо-сръбска операция, имаше един втори план, който послужи много добре за *компрометиране* на някои по-неудобни българи. Един от арестуваните във връзка с нея етнически българи беше Далибор Миланов – секретар на КИЦ Цариборд и на избираемо място в листата „Съединение на българите в Сърбия“, която беше оттеглена вследствие на партиен натиск от страна на управляващата СПП. Далибор беше арестуван *непосредствено преди изборите* за Национален съвет, ден преди КИЦ Цариборд да отпразнува тържествено двадесетгодишния юбилей от своето основаване. Държаха го над три месеца в следствения арест и накрая го освободиха, *без да му повдигнат обвинение* – оказа се, че прокуратурата не разполага с доказателства, които могат да издържат в съда. Година и нещо по-късно – през 2020 г., го арестуваха отново, по същия казус, този път *непосредствено преди местните избори в Цариборд*. Отново прекара известно време в следствения арест, след това отново го освободиха. Звучи анекдотично, но той под сурдинка получил добър съвет от представител на репресивната система – следващия път, като се зададат избори, да прекара известно време в България. Случай като този едва ли се нуждае от коментар.

⁵⁹ Те са реализирани във външното предаване „Барекров и Байрактаров без цензура“, през 2018 г. През 2019 г. предаванията са свалени от ефир, а Барекров е изгонен от ТВ Евроком.

⁶⁰ Иван Николов, „За ключът на Босилеград, зелниците, водката и мъртвата река“, Глас Пресс, 16.12.2018 г.

15. Българските действия и бездействия

Трудно можем да намерим някакво постоянство в грижите, които България полага за българското малцинство в Западните покрайнини, а също и в стратегиите на двустранните отношения, с които отстоява техните права пред доскорошната Югославска федерация и настоящата сръбска държава. Те *варира*т и *подлежат* на *динамични промени* в исторически план – в зависимост както от външнополитически, така и от вътрешнополитически тенденции в българската история. Въпреки всичко, ако трябва да се направи някаква обща оценка на извършеното през различните исторически етапи, неизбежно ще стигнем до извода, че грижите са недостатъчни, а политиките – неефективни.

Тази неефективност до голяма степен се дължи на факта, че съдбата на Западните покрайнини остава *в сянката на един друг проблем*, до голяма степен съдбовен за новата българска история – и това е съдбата на Македония. Прямо този проблем, за разрешаването на който България води три войни и дава стотици хиляди жертви, преди да осъзнае неговата трагична неразрешимост, съдбата на българите в Западните покрайнини звучи като сродна, но в някаква степен като че ли *по-маловажна* тема.

Уви, не малко исторически примери показват, че тези българи не само са подложени на драстичен натиск и асимилация – както и македонските българи, но и тяхната съдба е използвана като *разменна монета*, за да бъде решен македонския проблем в полза на Югославия. Например в периода веднага след Ньойския договор правителството на Александър Стамболийски търси възможности за възстановяване на двустранните отношения със съседните страни, но не постига сериозни успехи.

Като единствен пробив в това отношение се сочи Нишката спогодба, подписана в Ниш на 23 март 1923 г. и насочена към нормализиране живота в граничните територии и обезопасяване на границата между двете държави. Реално обаче спогодбата е замислена като *средство за забраната и унищожаването на ВМРО* – като България едностранно се наема да ликвидира базите на ВМРО на своя територия и да оказва съдействие на югославските гранични органи при охраната на границата срещу четите, включително да ги допуска *на своя територия*, когато преследват чети, проникнали във Вардарска Македония. Поради драматичния начин, по който се възприема съдбата на македонските българи и борбите за освобождение на Македония, това споразумение е интерпретирано като *национално предателство* – и сключването му е сред основните причини, които довеждат до последвалия военен преврат и убийството на Стамболийски.

Реално българските делегати в Ниш се опитват да повдигнат и въпроса за репресиите спрямо българското население в окупираните територии, но срещат твърд отпор от сръбска страна, поради което преговорите на няколко пъти са пред провал. В същото време мерките, които се приемат за охрана на държавната граница, имат негативен ефект върху битието на българското население в окупираните територии – тъй като включват изсичане на горите по границата, забрана за обработване на ниви в непосредствена близост до граничната бразда и масирано подсилване на граничните войски, които от своя страна *тероризират* местните българи.

След деветоюнския преврат, последвалите септемврийски бунтове и атентата в Света Неделя, България навлиза в дълъг период на *политическа нестабилност*, поради което вътрешнополитическите събития са дотолкова динамични и драматични, че съдбата на българите в окупираните територии остава на заден план. Опит за нормализиране на отношенията с кралство Югославия е направен по време на работата на българо-югославската смесена комисия в Пирот, която прави опит да разреши проблема с тъй наречените двувластни имоти, както и с режима в граничните територии, разделени по силата на Ньойския договор.

Резултат от дейността на тази комисия е Пиротското споразумение, което решава само част от проблемите, свързани с двувластните имоти, но създава възможност да се водят разговори за правата на българското малцинство и въобще за съдбата на Западните покрайнини. Позитивните усилия в тази насока обаче не продължават дълго – те секват след поредния военен преврат на 19 май 1934 г., ръководен от кръга „Звено“ и Военния съюз. Новото правителство на Кимон Георгиев е свързано с идеята за тъй наречената „интегрална Югославия“, която предполага създаването на южнославянска федерация, оглавена от династията на Карджорджевите; не случайно впрочем същото това правителство установява дипломатически отношения със СССР, а Кимон Георгиев се оказва ключова фигура и в следващия военен преврат – този на 9 септември 1944 г. Едно от първите действия след преврата е *забраната* на ВМРО и издаването на задочна смъртна присъда на Иван (Ванче) Михайлов. Предвид факта, че това правителство практически се поставя *в услуга на интересите на кралство Югославия*, проблемите, свързани с българите в Западните покрайнини естествено не са на дневен ред. През 1937 г. е сключен и договор за приятелство между кралство Югославия и царство България, с което неприкосновеността на границата между двете държави, наложена по силата на Ньойския договор, е гарантирана.

В края на 30-те години във връзка с променената политическа ситуация в Европа се създават условия за мирна ревизия на Ньойския договор. Следвайки примера на Германия, която през 1938 г. успява да присъедини населените с немци Судети, България подготвя и разпространява до дипломатическите си представителства *стратегия за мирна ревизия*. Документът, който добива популярност под името “Директива №19” от 19 април 1938г., включва в точка втора предложение за присъединяване към отечеството „на Царибродско и Босилеградско, според старата територия на България от преди войната.” Най-сериозният успех в опитите да бъдат ревизирани несправедливите мирни договори, откъснали значителни територии от България, се реализира чрез Крайовската спогодба от 1940 г., с която страната ни си възвръща Южна Добруджа, анексирана от Румъния след Междусъюзническата война и оставена в нейните предели по силата и на Ньойския договор – благодарение на целенасочените дипломатически усилия и с благословията на всички велики сили. Повече от характерно е, че след това нови опити за ревизия на Ньойския договор не са правени – включително и когато се разпада държавата Югославия, която е страна по неговите разпоредби.

Следва Втората световна война, в която Югославия е разгромена, а Западните покрайнини са върнати на България. Българското административно управление е *посрещнато възторжено*, не малка част от емигриралите в България се завръщат по родните си места. Граничните ограничения отпадат, достъпът до пазарите във вътрешността на страната е възстановен, а българската държава отпуска *значителни средства* за инфраструктурни проекти и за културното възстановяване на окупираните

дотогава територии. Колкото и упорито да се говори след това за „българската фашистка окупация“, периода от 1941 до 1944 година е бил *благодатен* за българското население в Западните покрайнини – и е породил надежди, че връщането на тези земи в пределите на родината е възможно.

Веднага след окупацията на България от Червената армия положението се променя. На 5 октомври 1944 г. в Крайова, с посредничеството на Москва, е сключена спогодба за съвместно участие на България и Югославия във Втората световна война срещу хитлеристка Германия. Едно от първите искания на Йосиф Брос Тито, който ръководи партизанската армия в Югославия и представлява тази държава пред антихитлеристката коалиция, е българската администрация да напусне управляваните до този момент територии на бившето кралство.

Новата смяна на режима поражда и нова бежанска вълна към България, но за разлика от тази след Ньойския договор, *този път няма кой да се погрижи* за бежанците – те са *нежелани* в социалистическа България. За известно време положението на българите в новата Федеративна република Югославия остава търпимо, тъй като между Тито и Димитров се водят преговори за създаване на Балканска федерация – в която за страната ни се предвижда подчинена роля. Тито предявява претенции към Пиринска Македония, като предлага в замяна да върне на България Западните покрайнини – и това искане среща разбиране от страна на българските комунисти, които по волята на Коминтерна провеждат насилствена македонизация в този регион. Тези намерения за размяна на територии на принципа „кон за кокошка“ стават видни при сключването на Бледското споразумение между Тито и Димитров, подписано на 1 август 1941 г. в Блед, Словения. По силата на неговите клаузи Пиринска Македония се включва в територията на Югославия като част от Федеративна република Македония, съответно Югославия се отказва от Западните покрайнини и ги връща в пределите на България, визите между двете страни се премахват и се създава митнически съюз. В този случай размяната на територии е *буквална*, като България получава Западните покрайнини срещу много по-голяма и гъсто населена с българи територия – една сделка, която не може да се определи по друг начин освен като национално предателство. Тя обаче *не стига до реализация* – бързата намеса на големите държави от антихитлеристката коалиция я предотвратява.

Отношенията между България и Югославия бързо се влошават след резолюцията на Коминформбюро, която всъщност е резултат от влошаването на отношенията между Тито и Сталин. Съответно драстично се влошава и положението на българското малцинство, което отново бива подложено на *свиреп асимилационен натиск*. Българските учители са прогонени, много българи попадат в концентрационните лагери на УДБ-а „Голи Оток“ и „Свети Гьргур“, разрушени са българските военни паметници, местната власт попада в ръцете на полуграмотни хора. В същото време в България проблемите с човешките права на българите в Западните покрайнини *изобщо не попадат в дневния ред* на комунистическата власт – те са мислени само като част от една вражеска държава.

След падането на комунистическия режим на 10 ноември 1989 г. това позорно мълчание най-сетне е нарушено. За пръв път след Ньойския договор въпросът за правата на българското малцинство в Западните покрайнини е поставен пред ООН. Сръбската страна, разбира се, *отрича* да има подобни проблеми – и нещо повече: доразвива старата наукообразна теория, че става дума за „шопски етнос“, чийто произход е *сръбски*, като претенциите са този етнос да населява не само Западните покрайнини, но и обширна част от България. Въпреки това проявената активност от българска страна има спорадичен

характер и е в зависимост от интересите на управляващите партии от развитието на двустранните контакти – като често защитата на правата на българското малцинство бива *жертвана* в името на „добрите“ българо-югославски отношения. В това отношение често се стига до декларации, които звучат *кощунствено* на фона на десетилетните страдания на българското малцинство – типичен пример е казването на българския премиер Жан Виденов, който в публично изказване в Белград заявява, че „истинското име на Западните покрайнини е Източна Сърбия“⁶¹.

Може би най-голямо значение за съдбата на българското малцинство в Сърбия имат две решения от българска страна: 103 ПМС от 1993 г., допълвано и усъвършенствано многократно през годините, и решението на правителството на Иван Костов да подкрепи създаването на Културно-информационен център в Цариброд. По силата на 103 ПМС се дава възможност за следване на представителите на малцинството във висшите учебни заведения в България, като към настоящия момент *практически всички абсолвенти* могат да бъдат поети. КИЦ Цариброд е първата организация, която се грижи за *етническата и културна идентичност* на българите в Сърбия; скоро след това е регистриран и КИЦ Босилеград, а наскоро и КИЦ Звонци. От голямо значение е и моралната подкрепа, която първата българска партия в Югославия – ДСБЮ, получава от родината майка. В по-късен етап България осигурява и материална подкрепа за българските организации в Западните покрайнини – както по програмата „Сътрудничество за развитие“, координирана от МВнР, така и по програмата за трансгранично сътрудничество ТГС Interreg-ИПП България-Сърбия, координирана от МРРБ.

Ако трябва да обобщим усилията на България да защити гражданските права и да осигури на българите в Западните покрайнини по-достоеен живот, бихме могли да кажем, че такива усилия са правени, но на първо място реалните възможности да постигнат успех не са големи, и на второ място тези усилия имат по-скоро *спорадичен характер* и са свързани с политическите интереси на управляващите партии, като се проявяват най-отчетливо като обещания в предизборната борба.

Тук трябва да направим още едно много важно разграничение – има разлика между реални действия и думи. На думи всичко в трагичната история на българите в Западните покрайнини е било наред: не е нужно да се вглеждаме в миналото, а настоящето е видимо само чрез добрите новини – отношенията между двете държави са „братски“, а българското малцинство е мостът, който крепи контактите помежду им⁶².

Може да звучи крайно, но този любим на дипломатите език не казва всъщност нищо – той е *изцяло кух и изцяло лицемерен*. Когато държавниците заявят, че правата на българското малцинство са били „поставени“ на съответните разговори на високо равнище, българското малцинство би искало да види *ефекта от това поставяне* в своето реално битие – такъв ефект обаче няма и нещо повече – не е ясно дори как и с какви думи са били поставени въпросите за техните права, защото става дума за разговори, които никой не публикува – и от каквито обичайно не следва *никакъв* видим ефект.

Разбира се, няма съмнение, че въпросите се „поставят“, но когато от това поставяне не следва резултат, ефектът е единствено разочарование – и чувството, че родината е *изоставила* това българско малцинство, което се топи и изчезва пред широко затворените

⁶¹ Виж Валентин Костадинов, „Западните покрайнини в рамките на Сърбия: историко-географски особености“, сп. Геополитика, бр. 3, 12 август 2014 г.

⁶² За пръв път метафората за българското малцинство като мост между България и Югославия е използвана от Георги Димитров.

очи на Европа. Съжалявам, че трябва да го кажа, но в случая изоставянето *не е празна дума*. Защото когато се твърди, че България безусловно подкрепя членството на Сърбия в ЕС, българите в Западните покрайнини не могат да не си зададат въпроса какво значи това „безусловно“ – и *защо* родината майка не поставя пред сръбската права въпроса за техните права, достойнство и качество на живот. Те неизбежно се питат дали пък геополитическите интереси на родината не са се оказали *по-важни* от тяхната съдба на изгнаници не по своя воля; дали българското мълчание по отношение на тях не е част от сделка, в която добруването със Сърбия тежи повече, отколкото техния живот.

В една своя статия от 31 март 2021 г., показателно озаглавена „Западните покрайнини – агония пред очите на България“⁶³, Иван Николов обобщава усещането за изоставеност на българите в Западните покрайнини със следните тежки, но справедливи думи: „Настъпилото затишие от българска страна по време на „най-добрите отношения между България и Сърбия“, както често се чува на официалните срещи на високо равнище, увеличи отчаянието и усещането за обреченост и изоставеност сред национално осъзнатите българи в Западните покрайнини. /.../ От друга страна, шикалкавенето на официална България по Западнопокрайнинския въпрос, като че ли още повече насърчи сръбските управници, политици, журналисти и учени с повод и без повод да правят провокативни и унижителни антибългарски изказвания, които официална София обикновено премълчава или презрително подминава. Нещо, което никоя друга европейска държава не би допуснала.“⁶⁴

Нещо повече, по негово мнение в изтеклите три десетилетия българите в Западните покрайнини са потърсили всички възможности да решат проблемите, свързани с „националната им идентичност и икономическите основи за оцеляването и развитието си в рамките на политическата система“ на съвременна Сърбия, но не са успели, защото реалната политика на тази страна се движи от *стари националистически инстинкти*, в които асимилацията на това малцинство и обезбългаряването на обитаваните от него региони продължават да играят водеща роля.

Той посочва и двата основни опита в това отношение: създаването на ДСБЮ и подписването на „Платформата за защита на правата и интересите на българското малцинство в Р Сърбия“ на 15 юли 2013г. в Ниш, която на практика беше подписана от всички български партии и организации в Западните покрайнини, но не и от кмета на Босилеград Владимир Захариев. Този документ впрочем е оценен като изключително конструктивен и балансиран и е поставен на най-високо равнище в двустранния диалог между двете страни – но от него не произтича *никакъв реален резултат*. Можем да се запитаме защо – и отговорът е: защото всичко опити да се разреши проблема с малцинствените права на българите в Сърбия приключват *с говорене*, но не и с реални действия. „Това българските управници и дипломати или не го виждат, или не го разбират.“ – заявява Иван Николов – „Често ги чуваме да се възхищават на модерното сръбско законодателство, а през това време Сърбия продължава да провежда политика на обезбългаряване и обезлюдване на Западните покрайнини. Каквито и да са законите, те сами по себе си не решават нищо.“⁶⁵

⁶³ Иван Николов, „Западните покрайнини – агония пред очите на България“, Глас Пресс, 31.03.2021 г.

⁶⁴ Пак там.

⁶⁵ Пак там.

Крайният негов извод от досегашните действия на България и неговата препоръка към една възможна корекция на поведението на родината майка към нейните чада може да изглежда твърде негативен, но за съжаление е справедлив: „Крайно време е, освен лековатите политически изказвания в стил „братския сръбски народ” и „безрезервна и безусловна подкрепа за членство в ЕС” да се чуят и гласовете на експертите по национална сигурност. Ключовият въпрос е, дали Западните покрайнини трябва да се жертват в името на националните интереси, или именно заради националните интереси на България трябва да се защитават на всяка цена? Защото това, сегашното, е една жестока агония, в която българското малцинство умира пред очите на България.“⁶⁶

В заключение нека видим какво *би могла* да направи страната ни за българите в Западните покрайнини, но не го е направила – или не го е направила в достатъчна степен. А именно:

1. България не положи никакви усилия да оспори валидността на Ньойския договор в частта му за Западните покрайнини, при положение че след разпада на Федеративна република Югославия вече *не съществува правен субект*, който да бъде страна по него. Подобен вариант нееднократно беше предлаган публично, включително от страна на висши български дипломети, както и от представители на самото малцинство, с повече от сериозни аргументи в областта на международното право. Дори ако приемем, че реално връщане на Западните покрайнини би било трудно осъществимо, *самото поставяне* на този въпрос би създавало предпоставки да бъде поискана културна автономия на малцинството ни, както и безпрекословно спазване на неговите етнически права.

2. Като страна от ЕС България би могла да постави *категорични условия*, свързани с евроинтеграцията на Сърбия, тъй като нейното членство зависи от гласа на всяка от страните, членуващи в съюза – а не да заявява, че подкрепя безусловно интеграционния процес. Тези условия би трябвало да бъдат свързани с *гарантиране на правата* на българското малцинство и неговата етническа идентичност, както и в осигуряване на нормално *качество на живот* в населените с българи региони. Реално такава възможност беше съвсем напълно постижима по време на българското председателство на Европейския съвет, когато основната тема, лансирана от българска страна, беше евроинтеграцията на Западните Балкани. Този момент беше пропуснат за сметка на непрестанните уверения за безрезервна подкрепа от българска страна. В скоби казано, отстояването на правата на българското малцинство би била от полза и за Сърбия, тъй като даването на такава подкрепа само стимулира стария навик на сръбската държава *да седи на два стола* – като на думи изразява желание за евроинтеграция като основна своя цел, а на дело флиртува с онези, които се опитват да разрушат целостта на ЕС – като Путин и Си Дзипин, и примерно сключва търговски договор с Евразия.

3. България би могла да координира своите действия в защита на българското малцинство с други страни, които също имат проблеми със своите малцинства в сръбската държава – примерно с Унгария, Румъния, Хърватия и Албания – или най-малкото *да се поучи* от техния опит. Поне публично не са известни усилия в тази насока, а ако има конфиденциални консултации, то не личи техния ефект.

4. Би трябвало да се потърсят възможности за *български инвестиции* в населените с българи райони, както и да се учредят *фондове за подпомагане на местния бизнес* на проектна основа, или поне за даване на безлихвени кредити. Средствата, които до момента се отделят като възможности за финансиране, са минимални – и едно сравнение примерно

⁶⁶ Пак там.

със средствата отпускани от Унгария за нейното малцинство във Воеводина, би показало до каква степен сме изоставили бедстващите българи в общини като Босилеград, Цариброд и Бабушница.

5. България не би трябвало да проявява търпимост към занемареното образование на роден език, което е едно от гарантираните от сръбските закони и Конституция права на малцинството ни. Фактът, че в течение на повече от 30 години не бяха отпечатвани учебници на български език, които сръбската държава е длъжна да осигури, след като не допуска внос на български такива, е повече от показателен – и е *един от най-мощните инструменти за асимилация*. Освен всичко е необяснимо, че не беше поискано по-категорично създаването на смесена комисия, която да утвърди допустимите приложения в размер на 30% от учебния материал по предмети като история, география, литература и култура, които да бъдат посветени на България.

6. България *не положи сериозни усилия* да наложи на сръбската страна исканията в „Платформата за защита на правата и интересите на българското малцинство в Р Сърбия”, подписана на 15 юли 2013г. в Ниш от всички български организации в Западните покрайнини (с изключение на кмета на Босилеград Владимир Захариев). Тази платформа на два пъти беше обсъждана в двустранни разговори на президентско равнище, но до изпълнение на нейните искания така и не се стигна.

7. Българската православна църква не направи практически нищо, за да защити религиозните права на българите в Сърбия – и преди всичко правото *да изповядват религията си на роден език* и да бъдат обслужвани от свещеници от български произход. Тази безучастност съвсем не се дължи на липса на контакти със Сръбската православна църква – например всяка година в софийската „Света София“ с подобаваща тържественост се почитат мощите на сръбския крал Стефан Милутин, и на свещенослуженията присъстват много представители от сръбския църковен клир. По-скоро българските висши духовници не искат да развалят отношенията си със сръбските такива – което личи и по още много техни действия – например свързаните с църквите в Черна гора и Македония.

8. Неведнъж българите в Западните покрайнини са отправяли апели към българската държава и нейни институции като БАН например, в които са настоявали *да бъде даден отговор* на изкривяването на исторически истина по проблеми, които пряко ги засягат – например свързаните с обвинения за български зверства по време на Първата световна война – и особено при потушаването на Топлишкото въстание. Въпреки че става дума за фалшификация на фактите и за очевидни неистини, както и за твърд говор на омразата, които пряко накърняват достойнството на българската държава, *няма* категоричен отговор от българска страна; доколкото изобщо има такъв, той се дължи на личната инициатива на български учени и усилията на неправителствени организации – като особено значими са усилията на гражданския комитет „Западните покрайнини“.

9. България би трябвало *да опрости* процедурата по даване на българско гражданство на представители на българските малцинства – в случая става дума не само за това в Сърбия, но и за малцинствата ни в Македония, Молдова, Украйна и другаде. Тази процедура е тежка и поне при българите в Западните покрайнини се изискват трудно достъпни документи, а сроковете са проточват в течение на няколко години. Стига се до парадокси, при които хора с безспорен български произход получават *отказ* по неznайни причини. Това обезсърчава местните българи и накърнява тяхното достойнство – те се чувстват така, като че ли са *нежелани* като граждани на родината майка.

10. Би било редно България да потърси възможности за защита на етническите българи от *екологичните проблеми*, свързани с функционирането на оловно-цинкови мини, които работят без оценка за защита на природната среда и без надеждни хвостохранилища, както и с никнешите като гъби малки ВЕЦ, които на практика унищожават местните реки – още повече, че в някои случаи става дума и за трансгранични замърсявания.

11. България е длъжна да се застъпи за правото на българското малцинство в Сърбия да познава и да почита своето минало – защото това право е *категорично нарушено*, а отказът да бъде спазено накърнява и достойнството на българската държавност. Примерите в това отношение са много: „арестуваните“ паметни плочи за невинните жертви при опожаряването на Босилеград от четата на Коста Пекиянац, унищожените военни паметници, поругаването на паметника „Ледена стена“, издигнат в памет на загиналите български воители през Втората световна война и прочее.

12. България не трябва да приема законите, свързани с правата на малцинствата в Сърбия, като безспорна даденост, и да почита осветените от тези закони персони като изпълняващи важни функции за добруването на българското национално малцинство. Законите са реални и съобразени с добрите практики в ЕС само на хартия, реалността е *съвсем различна* – практиката на НС на БНМ през последните шест години го доказва.

13. Една от причините за драматичното икономическо положение на населените с етнически българи общини е тяхната *откъснатост* в планински местности и лоша инфраструктура, която е сериозно *препятствие* за развитието на местни производства и бизнес начинания. Тези общини са били някога част от България и там са били традиционните им пазари; днес тези пазари са загубени, а достъпът до сръбските такива е затруднен и свързан със сериозни транспортни разходи – пак по същата причина е затруднен и туризъм, независимо от природните красоти и изсторическите паметници, които биха могли да привлекат българските туристи. Българите от областта Дерекул много пъти пледираха пред българските институции за откриване на ГКПП Банка-Петачинци, което е договорено на президентско равнище още през 2007 г., и което би възродило всички села по течението на река Ерма, но досега, въпреки многократното настояване и от моя страна, *не са предприети никакви действия* в тази насока. В същото време дървопреработващите предприятия в Босилеград (други там почти няма) биха били улеснени, ако през ГКПП Олтоманци можеха да преминават и стокови товари, тъй като сега дългия път на стоката им до България я прави неконкурентноспособна.

14. България би могла да направи много повече в областта на двустранната търговия и икономическото сътрудничество в пограничните региони, като по този начин подобри стандарта на живот в областите с българско население. В това отношение е повече от симптоматично, че българо-сръбската търговска камара, учредена през 2012 г., от години *не дава признаци на живот*.

Този списък може да бъде удължен, като се включи и това, което страната ни не е направила по отношение на културната идентичност на българското малцинство, медиите на български език, здравеопазването и други важни за малцинството ни проблеми. Но и посочените пропуснати и неизпълнени докрай възможности са достатъчни, за да илюстрират видимото с просто око: България наистина е направила много за българите в Западните покрайнини, но *много не значи достатъчно*. Би трябвало да се създаде *национална стратегия*, интегрална част от която да бъде грижата за онези българи, които не по своя воля са се оказали изгнани от българските предели; би трябвало да се начертаят

червените линии, от които България не може да отстъпва – независимо от това кое правителство е на власт и какви са неговите външнополитически приоритети; би трябвало да мислим за тези българи като за свои братя, а не като за „сръбски граждани от български произход“, както се беше изразила министър Захаријева по повод арестуваните български лекари в Босилеград. Накратко – направили сме някои неща, но би трябвало да направим много повече, ако не искаме да бъдем само наблюдатели на това как едно малцинство от хиляди българи *изчезва* от лицето на света.

16. Съдбата на българите в Западните покрайнини

Накрая бих искал да кажа няколко думи за заглавието на тази книга. Определих я като елегия – а елегията е лирически жанр: *скръбна песен*, тъга по чезнешото, по безвъзвратно отминалото. В българската литература обаче, поне от „Елегия“ на Ботев насам, елегията се свързва и с *болка от несправедливостта*, с вик за незаслужените страдания, които тъй често биват заобикаляни и забравяни.

Българите в Западните покрайнини са част от нас. Плът от българската плът, кръв от българската кръв, те носят в сърцата си българския дух, ценностите и копнежите български. Налага се да го кажа – носят ги *по-достойно от нас*, свободните българи. Носят ги с онова достойнство, което може да се роди само от липсите и страданията – с онова достойнство, което се крепи на *отстояването*: въпреки насилието, въпреки всички форми на натиск, въпреки всичко.

Те не са полежали да останат без родина. Оказали са се откъснати от нея, захвърлени в чужда и враждебна среда. Търсили са свободата си – със слово, с непримиримост, понякога и с оръжие в ръка. Закрепостени са били, били са *заточеници* в един свят, сътворен по волята на великите сили след края на Първата световна война, свят на разкъсани държави и изкуствено съчленени федерации, чиято алогичност е подготвила Втората световна касапница. Превратностите на съдбата от целия XX век са минали през живота им, опустошавали са битието им. За да стигнат – макар и оредяващи, но все още идентифициращи се като българи, до днешния ден, в който Европа продължава да търси пътища за изцеляване на старите рани и предотвратяване на нови конфликти.

Днешният свят, света на новото хилядолетие, е вече много променен. Берлинската стена е паднала, двете Германия са обединени, СССР е вече само кърваво минало, Федеративната република Югославия се разпадна, включените изкуствено в нея народи извоюваха свободата си, макар и с цената на стотици хиляди жертви. Много граници се промениха и много идеологии рухнаха в забравата, за да добие днешният свят *човешко лице*, за да осмисли свободата като върховна своя ценност.

Само съдбата на българите в Западните покрайнини не се промени. Те си останаха *без родина*, останаха си „последните Версайски заточеници“, както ги беше определил Иван Николов. Във времето, в което отпаднаха практически всички ограничаващи, репресиращи и разединяващи клаузи на Ньойския диктат, те останаха на своята насилствено окупирана земя, отвъд онази прочута граница, прекарана през села, ниви и гробища. Останаха си под сръбска власт – същата, която десетилетия наред не скъпеше усилия да ги разгони и асимилира.

И сега това малцинство *изчезва* пред очите ни. Пред широко затворените очи на майка България. Колкото и любезно да си говорим със сръбската страна, колкото и да се уверяваме взаимно, че полагаме и ще полагаме грижи за тези българи, колкото и да говорим за тях като *свързващ ни мост*, ние не казваме истината: всъщност по този мост *тъпчем по гърбовете им* – и в двете посоки. А истината е една: те се топят, те изчезват, след още две-три десетилетия изобщо няма да ги има. Както ги няма българите в Беломорска Тракия, както ги няма в Поморавието, както вече до голяма степен ги няма и в Северна Македония.

Как можем да мислим за тях? Няма как да мислим бодряшки, няма как да се тупаме в гърдите колко много неща сме направили за тях. Можем да мислим само *елегично*, като за една българска общност, която си отива, която е пред изчезване. Можем да мислим и със срам и гняв – срам от самите себе си, гняв към много важните фактори и основания, заради които предадохме тяхното настояще и обрекохме тяхното бъдеще. Тази книга се опитва да бъде елегична и по двата начина. Дано съм успял – и дано все пак се вземем в ръце и наистина им помогнем.

ПРИЛОЖЕНИЕ: гледната точка на българите от Западните покрайнини

Иван Николов, председател на КИЦ – Босилеград

Г-н Николов, в една Ваша монография българите от Западните покрайнини са наречени „последните Версайски заточеници“. Защо заточеници и защо последните? Как си обяснявате факта, че сред хората, изгубили своята родина заради Ньойския диктат, българите в Югославия имаха най-лошия късмет?

Както знаете, казусът Западни покрайнини е създаден с Ньойския диктат, който е част от системата на Версайските договори, с които на победените държави в Първата световна война са наложени тежки репарации и са преначертани границите. Откъснати са територии от едни държави и са придадени към други. Народите, населяващи тия територии, включително и ние българите в Западните покрайнини, изпаднахме в ситуация на заточеници спрямо държавата, в която насила са ни натикали. За разлика от други европейски малцинства, на които им е било дадено правото на плебисцит в коя държава искат да живеят, на нас ни е отказано това право. От нас винаги се е очаквало да бъдем лоялни към собствените си окупатори, да променим езика и културата си и да приемем чужда. Който не е съгласен и се съпротивлява, или емигрира, или се подлага на репресии, или просто се ликвидира. За Европа на Клемансо и Лойд Джордж това е нещо, което е съвсем в реда на нещата си.

Именно това Версайско устройство на Европа доведе до Втората световна война и до още по-големи разрушения и човешки жертви. Мирните договори след Втората световна война не само затвърдиха старите, но и създадоха нови, още по-тежки проблеми на европейския континент.

В резултат на големите културни и демократични промени след Втората световна война, се появи една нова Европа, изградена върху идеите на Шарл де Гол, на Айзенхауер и Робер Шуман. Несправедливите решения от системата на Версайските договори, постепенно се промениха и политическата карта на Европа придоби по-естествен вид. Германия се обедини, разпаднаха се Югославия, Чехословакия и СССР.

В нашия случай, всички югославски народи и малцинства предпочетоха свободата и независимостта си, и след големи материални разорения и жертви в десетгодишната гражданска война с просръбските сили, я спечелиха.

Ние отново извадихме лош късмет. Не само за това, че нашият „елит“, да го наречем така, и у нас, и в България, беше проюгославски настроен и наивно вярваше, че Югославия може да се демократизира и проблемите на нашето оцеляване могат да бъдат решени в рамките на политическата система на Югославия и Сърбия. Парадоксално, никой не си даваше сметка, че именно демократизацията на тази насилствено създадена тоталитарна държавна структура неизбежно ще доведе до нейното разпадане. Това просто е логиката на демократичния процес – всеки, който има право на избор, ще избере свободата и независимостта, а не робството и тиранията. Тука бе пропуснат момента нашият въпрос да се постави като част от югославската криза, какъвто всъщност е.

България след 10 октомври беше прекалено ангажирана със себе си и многократно заявяваше, че няма териториални претенции към собствените си окупирани земи. Въпреки че имаше всички основания да го стори. Основният външно-политически приоритет на България тогава беше членството в ЕС, и заложиха на Европейската интеграция на Сърбия, когато границите щели да паднат и проблемите да се решат от само себе си. Оказа

се, че за да стане членка на ЕС, Сърбия, както впрочем и Македония, първо трябва да реши проблемите с югославското наследство. Нещо, за което те не са готови и сега.

Така че, нашия „лош късмет“ всъщност се дължи на геополитически обстоятелства, но и на проюгославските сантименти от времето на комунизма, от които, за съжаление, боледуват не само българските политици, но и голяма част от културния ни елит. Спомнете си само подписката на 100-те български интелектуалци, които се обявиха срещу легитимното право на косовските албанци да създадат собствена държава. Не мога да си представя кои 100 български интелектуалци биха се обявили в полза на българите от Западните покрайнини.

На какво се дължи повече от очевидната нетърпимост, която проявяват към Вас местните власти в Босилеград? Смятате ли, че ситуацията в този град е някакъв особен случай в контекста на малцинствените проблеми в Сърбия? На какво се дължи демографската и нравствена деградация на този град, за която често споменавате в своите статии?

Местната власт в Босилеград нито е избрана на свободни демократични избори, нито е отговорна пред гражданите на Босилеград. Тя просто е част от управляващата партия в Белград, защото тя дава сигурност, привилегии, доходи и недосегаемост без оглед на катастрофалните управленски резултати на местно ниво. Програмите на управляващите партии в Белград почиват върху идеологията на консервативния сръбски национализъм, който винаги е бил враждебно настроен срещу България и българщината, както в Македония, така и в Западните покрайнини. Следователно, няма как да очакваме, че местната власт, пряко подчинена на политическата си централа в Белград, може да бъде толерантна към нас, които потенцираме тяхната отговорност за икономическата, демографска и национална катастрофата, в която ни доведоха, говорим за опазването на българщината и за решаване на проблемите по модела на малцинствата в европейските държави.

Не мисля, че ситуацията в Босилеград е някакъв особен случай. Просто тук нещата са поляризирани поради присъствието на ярки личности, които са по-непримирими и разобличават тази демографска и нравствена деградация. А на какво се дължи тя? Ами много е просто – на вековната завоевателска политика, чиято цел е да потисне и изхвърли далеч зад граница българското духовно присъствие.

Вие сте сред основателите на ДСБЮ и повече от тридесет години участвате в битката за отстояване на българската етническа идентичност. В какво упахте в тази битка – и в какво претърняхте провал?

ДСБЮ беше създаден в началото на 90-те години на миналия век, когато все още (наивно) вярвахме, че Югославия може да се демократизира, и ние, с демократични средства, в рамките на политическата система на Югославия и Сърбия, ще можем да реализираме правата, които бяха заложени в Конституцията и законите. Това беше и единственият начин за легални политически действия. Тъкмо се бяхме регистрирали, когато срещу нас скочи цялата сръбска преса с обвинението, че сме великобългарски националисти и сепаратисти, които искат да се отцепят и присъединят към България. В условия на гражданска война, тия обвинения съвсем не бяха безобидни и си мисля, че оцеляхме по чудо – само защото Сърбия беше прекалено ангажирана с Хърватско и Босна. Срещу нас бяха използвани всички известни методи за дискредитация и разбиване на организации, и ние практически слязохме от политическата сцена.

Успяхме да разпознаем проблемите на българите, но дотук. Естествено, провалихме се в опитите да станем част от управлението на местно ниво. Сръбският национализъм направи всичко възможно да не допусне легитимиране на нашите искания за икономическо, политическо и културно развитие на българските общини. Още повече, натрапиха ни имиджа на сепаратисти, които застрашават Сърбия. Това и до днес мобилизира сръбския национализъм срещу „българската опасност“. И все пак, ние успяхме да поставим българския проблем в общественото пространство в Сърбия, България и Европа а на моменти и в ООН-е. Каквото и да става от тук нататък с нас, то ще става пред очите на българската, сръбската и световната общественост.

На какво според Вас се дължи непроменения статус на Босилеград като забравено от Бога и хората място, битуващо сякаш в миналия век?

Освен всичко друго, за което стана дума, Босилеградско има и тая географска особеност, че е един изключително отдалечен и изолиран от големите сръбски градове и пътни артерии район. Ньойската граница го измества в периферията на сръбската държава, при това зад висока планинска верига. Единственият естествен изход е по долината на река Драговищица към Кюстендил и София и по течението на Струма към Югозападна България и Гърция. След прекъсването на тия естествени пътища, Босилеград изпада в изолация като откъм България така и откъм Сърбия. Каквото и да се произведе в Босилеград, то не е конкурентно на сръбските пазари поради по-големите транспортни разходи. И обратно, каквото и да се внесе от Сърбия, то също е обременено с по-високи транспортни разходи. И двете са за сметка на потребителя и евтината работна ръка. Югославия и Сърбия умишлено не инвестираха в този район, а български инвеститори не дойдоха или не бяха допуснати. За разлика от Унгария която много сериозно инвестира в районите с унгарско малцинство във Войводина, България не направи нищо да дойде и да предложи работа и поминък на българите в Босилеград. Друг е въпросът дали щяха да бъдат допуснати. Хората просто бяха принудени да си потърсят по-добри места за живот, а тия които останаха, трябваше да се примирят с условията от миналия век.

Как бихте характеризирали своите политически противници и нравствени антиподи? На какво се дължи политическото дълголетие на Владимир Захариев, въпреки многото негови действия, влизащи в разрез със закона?

Нашите политически противници са югославски възпитаници, които градят политическите си кариери върху мантрата за „опасността от великобългарските националисти и сепаратисти, които застрашават териториалната цялост на Сърбия“ и се препоръчват „като пазители на етническия мир“. На това основно се дължи и „политическото дълголетие“ на кмета Владимир Захариев, който в ролята на „свръхсръбски патриот“ плаши сръбското правителство, че ако не е той, Босилеград ще се отцепи и ще се присъедини към България!?. В тази си роля той е амнистиран от наказателна и политическа отговорност и може да прави каквото си поиска в името на „сръбските национални интереси“. Включително и всякакви машинации на местните избори и на изборите за Национален съвет на българското малцинство. Резултатите са налице – по време на неговото управление Босилеград загуби две трети от населението си.

Какви са основните проблеми, свързани със замърсяването на околната среда в Босилеград – и как според Вас могат да бъдат разрешени?

Това е най-новата беда която ни сполетя през последните десетина години. Тя дойде с международните рудодобивни компании за производство на концентрирана руда за производство на цветни метали – олово, цинк, мед, сребро и злато. Отпадните води,

силно наситени с химически реагенси и отровни елементи се изпускат направо в притоците на река Драговищица, а чрез нея и в река Струма, без да се спазват технологичните стандарти за чиста околна среда. Това се отрази на питейната вода, земеделската земя, домашните и дивите животни, а чрез тях и на здравето и на живота на хората, при които се увеличиха онкологичните заболявания.

Другият проблем е неконтролираното изграждане на малки ВЕЦ-ове – планирани са 22 на територията на общината. Те не само застрашават, а буквално унищожават биоразнообразието и подземните води. Всичко това става с благословията или активното участие на държавата.

Този проблем може да бъде ограничен, а може би и спрян с активната намеса на българската държава, заради застрашаване на околната среда в трансграничен контекст и със силен ангажимент на организациите за защита на околната среда и гражданското общество.

В своите текстове често засягате проблема с многото бюрократични пречки, свързани с получаването на българско гражданство от българите в Сърбия. Защо родината майка трудно припознава своите синове?

Процедурата за придобиване на българско гражданство продължава четири-пет и повече години и напоследък често приключва с даване на откази, дори и на лица, чийто български произход е безспорен и документално доказан. Напоследък изпадаме в абсурдната ситуация сръбските власти да ни издават уверения за български произход на нашите предци, но българското Министерство на правосъдието отказва да ни припознае като българи, поради както пишат, „липса на убедителни доказателства за български произход“!?

А всъщност, българите от Западните покрайнини, поне от Босилеградска и Царибродска околия, са потомци на българите които са се били и са положили животите си за свободата и независимостта на България, и накрая са жертвани с Ньойския договор, пак заради оцеляването на България! Тяхното българско гражданство би трябвало да бъде възстановено автоматично, а не да кандидатстват по общия законов ред и разни полуграмотни чиновници да се гаврят с тях.

Две паметни плочи в памет на невинните жертви при опожаряването на Босилеград и околните села от четата на поручик Коста Пекаянац първо бяха конфискувани, а после върнати по нареждане на президента Александър Вучич, но и до днес не са поставени. Защо?

Идеята за поставянето на паметни плоча с имената на жертвите от Босилеградския погром на 15-16 май 1917г., беше да се запази паметта за жертвите от войните и по примера на европейските държави, заедно с българските и сръбските официални представители да си подадем ръка в знак на почит и помирение между българи и сърби. Местната власт не издържа на този цивилизационен и европейски тест и по нареждане на кмета Захариев най-напред едната, а на другата година и другата плоча бяха конфискувани. Чест прави на президента Румен Радев, че постави въпроса по време на срещата с президента Вучич през юни 2018г., и полицията върна плочите, но и до днес местната власт не дава разрешение за тяхното поставяне. Предполагам, че зад това стоят Сръбската православна църква, Сръбската академия на науките, сръбската историческа наука и естествено, държавния връх. Тия паметни плочи засягат официалната сръбска версия за тнр. „Топлишко въстание“ и уличават Сърбия за престъпления срещу цивилно население на територията на Царство България, разрушават мита за Коста Пекаянац като

сръбски национален герой и пр. Сърбия все още не е в състояние да излезе от националистическата си матрица, да преосмисли историческото си минало, да направи една цивилизационна и европейска стъпка напред.

Какво направи и какво не направи България за българите в Западните покрайнини? И също: какво направиха и какво не направиха тези българи в защита на своите малцинствени права, достойнство и етническа идентичност?

От началото на демократичните промени България се ограничи с културно-просветна, хуманитарна и медицинска помощ, и даване на българско гражданство. Това което не успя да направи, е да стъпи икономически в Босилеград, за да предложи работа и поминък на населението, и да спре обезлюдването на района. Давам си сметка, че това не е лесно да се направи на територията на друга държава. Но все пак, има си механизми и средства. Освен това, от много десетилетия насам, е в много по-изгодно международно положение. Разполага със европейските механизми за защита на правата на човека и правата на малцинствата, Проблемът е, че България все още няма нужното европейско самочувствие и няма стратегия за българите в чужбина, включително за Македония и Западните покрайнини. Липсата на такава дългосрочна стратегия и крайна цел се отрази деморализиращо върху българското ни самочувствие и страшно много хора се подадоха на асимилацията. Някои от тях даже станаха отявени антибългари и врагове на България. А това, както в Македония, така и в Западните покрайнини, се оказа изключително опасно за българските национални интереси.

С това не искам да оправдавам моите сънародници които се отказаха от правата си, национално достойнство, етническа принадлежност и заживяха с усещането, че вече не са българи. Някои от тях даже не правят разлика между гражданска и етническа принадлежност и ти казват на български „щом сме в Сърбия, значи сме сърби“!?

Опасявам се, че през изтеклите 100 години сме изчерпали всички средства да оцелеем като българска общност във всичките седем досегашни Югославии и днешна Сърбия. По времето на Титова Югославия, която и до днес за мнозина е „златен век“, ние не успяхме да създадем интелектуален и културен елит, който да ни представлява и олицетворява. Имаме само посредствени писарушки, чието най-голямо постижение е, че са писали на сносен български език, но в техните произведения липсва трагедията на българите в Западните покрайнини. Не всеки е готов да плати цената да остане българин в една антибългарска страна, в която от ранна детска възраст ви набиват в главите, че българите са олицетворение на злото.

Какво според Вас е бъдещето на българите в Западните покрайнини? Могат ли да разчитат на културна автономия и по-достоеен живот, или са безвъзвратно осъдени на претопяване и изчезване?

Вижте, от 1962 до 2011г. ние спаднахме от 62 000 на 18 500 и със страх чакаме колко ще ни преброят през есента на 2021г. По същото време община Босилеград, е спаднала от 34 000 на 8 900 жители! Сега едва ли сме останали и половината. Висока смъртност, ниска раждаемост, икономическа миграция, замърсена околна среда. В началото на учебната година, се записват по трийсетина първолачета! Две десетилетия в Босилеград няма работеща икономика, няма болница, родилен дом, общински съд, данъчно управление, бюро по труда. На път сме, по сръбското законодателство, да загубим статута на община и да се превърнем в местна общност към някоя от съседните сръбски общини – Сурдулица или Търговище. Това е истината, всичко останало е

демагогия. Включително и мантрата за „никога по-добрите отношения” между двете държави.

За мен беше убийствено, когато един известен български дипломат се опита да ме „утеши” с обяснението, че и в България било така, хората напускали малките места и отивали в София и чужбина!?

Сами решете каква ни е перспективата, аз няма сили да я изрека. Сами си отговорете, кой е виновен за всичко това. Знам само, че България един ден горчиво ще съжалява, когато загуби буфера, който един век смекчаваше великосръбската експанзия към българските земи. Тътена на сръбската чалга в българските кръчми идва да зарадва „побългарените сръбски шопи” в България.

Димитър Димитров, един от осконователите на ДСБЮ, доайен в битките за отстояване на етническата идентичност в Босилеград

Г-н Димитров, Вие бяхте инициатор за възстановяването на надгробните паметници на петима български офицери, пленени и разстреляни през 1913 г., по време на Междусъюзническата война, заради което бяхте подведен под отговорността съдебните власти. Каква е според Вас причината, поради която всички опити да бъде възстановена паметта за България на сръбска територия се посрещат враждебно от сръбска страна?

Отбелязването на паметта, не само на петимата пленени и престъпно разстреляни на 28. 06.1913г. (Видовден!) петима български офицери, но и на около 440 други български войници и офицери загинали на територията на Босилеградско през лятото на 1913г. в бойните действия срещу сръбската армия, трябваше да е по инициатива на българската държава, а не по моя или по инициатива на българските организации и сдружения в Босилеград. Естествено е, че ние ще бъдем подведени под отговорност, защото Сърбия, такава каквата е, няма интерес да разкриваме скритите срамни страници от нейната история. Тя има интерес от това, паметта за България да изчезне завинаги и всички да повярват във фалшифицираната сръбска история, че тука България никога не е била и че това си е сръбско от край време. От гледна точка на тяхната завоевателска политика, това донякъде го разбирам. Какво друго можем да очакваме от тях? Въпросът е, защо България мълчи и няма кураж да постави въпроса за българските войнишки паметници на сръбска територия, особено ако се имат предвид „добрите отношения” между двете държави? Тя мълчи и когато нас ни подвеждат под отговорност, когато ние сами искаме да възстановим надгробните паметници. А Сърбия ни подвежда под отговорност, защото много добре знае, че България няма да се намеси и ще си мълчи, каквото и да ни направят на нас. Това никога не мога да го разбера.

Добре известен е и случаят с паметните плочи, посветени на жертвите при опожаряването на Босилеград и околните села от четата на Коста Пекиянац през май 1917 г. Те бяха „арестувани“, после върнати по нареждане на сръбския президент Александър Вучич, но и да днес няма разрешение да бъдат поставени. Какви бяха перипетиите, свързани с тези плочи, и в каква степен съдбата им беше предопределена от намесата на кмета на Босилеград Владимир Захариев?

Историята с тия паметни плочи разобличи истинското лице както на сръбската, така и на българската политика по отношение на българите в Западните покрайнини. С тия паметни плочи искахме да отбележим паметта на 34 невинни жертви избити от четата на Коста Пекиянац който нахлува на територията на Царство България в района на Босилеград на 15-16 май 1917г. Вярно е, че плочите бяха „арестувани” благодарение на намесата на кмета Владимир Захариев, но е вярно и това, че зад него стои държавата Сърбия. За съжаление, държавата България не стои зад нас. И това се видя на дело. Вместо да ни защити, тя ни обвини, че не сме спазили процедурата за поставяне на такива паметни плочи!? А по същата „процедура” бяха поставени десетки паметни плочи на невинните „сръбски жертви” избити от „българските окупатори”. Във Войводина бяха открити паметници на унгарските жертви по време на Втората световна война и то в присъствието на най-високи държавни представители от двете държави! Президентът Радев по време на официалното си посещение през юни 2018г., постави въпроса за „арестуваните” паметни плочи пред сръбския си колега Александър Вучич и плочите бяха върнати, но и до днес си стоят и никой няма намерение да доведе нещата до край и те да бъдат поставени на видно място в центъра на Босилеград.

Вие персонално се грижите и за поддръжката на паметника на Васил Левски в Босилеград. Пред паметта на Апостола всяка година се правят две поклонения – едното организирано от общината и другото от българите, които държат на своята етническа идентичност. Защо според Вас дори паметта за Левски се оказва недостатъчна, за да обедини българите във Вашия град?

След откриването на паметника на Левски в Босилеград, общинската власт не направи нищо за неговата поддръжка. Напротив, площадката пред паметника се превърна в паркинг за коли и сметище. Тогава на лична отговорност реших да поема грижата по поддръжката на паметника и да покажа как трябва да изглежда един паметник на Левски. Двете поклонения се появиха, когато кмета Владимир Захариев превърна поклонението в средство за собствен политически пиар, при това откровено антибългарски. Видяхме, че той използва поклонението, за да изпраща антибългарски послания, да се гаври с българските чувства на хората, които повдигнаха този паметник и истински го почитат. Тогава решихме, че не можем да стоим заедно с кмета пред паметника на Апостола, както не можеш едновременно да служиш на Бога и на дявола. И затова не бяхме разбрани. И до днес ни упрекуват, ама защо две поклонения, ама защо не се обедините поне пред паметта на Левски? Никой не прави разлика между истинските почитатели и предателите на Левски.

Достатъчни ли са според Вас политическите и дипломатически усилия на България в полза на българите от Западните покрайнини – и какво според Вас трябва да се промени?

Общото положение на българското малцинство в Западните покрайнини, недвусмислено показва, че спорадичните политически и дипломатически усилия на България не са достатъчни за да спрат всеобщата разруха на която сме подложени. България трябваше много по-категорично да се застъпи с конкретна помощ на българските общини в Западните покрайнини, за да създаде нормални условия за работа и живот на това българско население, а не да чакаме милостиня от двете държави. За съжаление, ние винаги сме били жертва в името на някакви „висши” интереси между двете държави и ето докъде докарахме нещата – на път сме да загубим битката и да изчезнем.

Александър Димитров, председател на сдружение ГЛАС, главен редактор на медийния портал „Глас пресс“ и кореспондент на БТА за Босилеград

Г-н Димитров, като главен редактор на онлайн платформата „Глас пресс“ и като кореспондент на БТА за Босилеград, как преценявате работата на малцинствените медии на български език и какви са основните препятствия пред тяхната дейност?

Свободата на словото и контролираните медии са един от сериозните проблеми, с които се сблъсква малцинството ни. Появата на няколко нови медии, между които и нашия портал „Гласпресс“ през 2016 и 2017 година имаха за цел да се подобри негативната медийна обстановка, изграждана през годините.

Основното препятствие пред медиите на български език в Босилеград и Цариброд е липса на свобода на словото. От там произлизат всички останали проблеми. За да оцелеят, медиите и журналистите се превръщат в обслужващ персонал на управляващите. Управляващите са техните работодатели и те естествено, няма да си получат заплатата, ако ги критикуват, ако сочат грешките и отговорността им, ако ги уличават в престъпления. Професионалната журналистика се превръща в най-преследвана професия. От тук нататък следва застой в демократичния процес и утвърждаване на тоталитарна, еднолична власт.

След официалното посещение на президента Радев в Сърбия в средата на 2018 година се стигна до споразумение между двамата президенти за финансова подкрепа за всички медии, които информират и защитават интересите на българите в Сърбия. От това споразумение се възползваха десетина телевизионни, радио, печатни и електронни медии, между които и нашият портал. Споменатите медии получиха еднократна финансова подкрепа за нуждите на своите редакции. Тези средства бяха целенасочено изхарчени предимно през 2019 година. Нашият портал започна своята работа на 1. март 2017, благодарение на подкрепата от страна на Министерството на външните работи на Р. България, по програма „Българска помощ за развитие“.

Чрез разнообразни рубрики по бърз, ефективен и професионален начин до обществеността се публикуват най-важните новини от Босилеград и градовете, където живеят хора числещи се към българското национално малцинство. Освен написаните текстове, репортажи, интервюта, любопитности и фотографии, желанието на авторския екип на портала е в бъдеще той да представлява интернет база за най-важните информации от различни области на битата на нашето малцинство, както и за всички граждани, независимо от националните и религиозни различия. Считаме като една от най – важните си дейности, положените усилия за подобрене на информирането и значението му като цяло за промовирането на ценностите на гражданското общество. Приоритетна цел на нашата работа е да се стараем да опазваме и развиваме културната идентичност на българското национално малцинство на територията на Р. Сърбия.

Като цяло се справяхме успешно до началото на 2020, за съжаление от началото на 2020-та година изпитвахме сериозни финансови, а оттам и организационни затруднения. COVID пандемията допълнително затрудни нашата дейност. Макар и в тези трудни условия, порталът продължи своята работа, като се опитваше максимално да бъде полезен на своите читатели. Естествено повечето статии и репортажи бяха свързани с обстановката около пандемията. Повече информация за дейностите може да намерите на самия портал www.glaspress.rs.

На 11 декември 2015 година в Босилеград официално бе открит първия Пресклуб на БТА извън пределите на България. През тези пет години на своята дейност, благодарение на партньорството с БТА, се даде допълнителна гласност на повечето от проблемите с които се срещат българите в Западните покрайнини. Реализираха се няколко успешни кръгли маси, на които се обсъждаха важни теми в сферите на образованието, медиите, екологията, общинската администрация и неправителствения сектор. Пресклубът на БТА в Босилеград е посещаван от немалко представители на различни политически партии, депутати от различни парламентарни групи, като си заслужава да подчертаем решаващата роля при единствената визита на премиера на Р. България в Босилеград, проф. Огнян Герджиков през 2017 година.

Сдружение „ГЛАС“ работеше по проект, свързан с образованието на български език за българите от Западните покрайнини. Каква е според Вас причината толкова малко деца да имат възможността за такова обучение, при положение, че това право е защитено от законите и Конституцията на Р. Сърбия?

Сдружение „Група на либерални, амбициозни и солидарни“ – (ГЛАС) от основаването си реализира различни дейности, свързани с опазването на българската общност в Сърбия. Натрупаните трудности през годините в различните сфери (образование, информиране, икономика, култура, вероизповедание и др.), за съжаление, не бяха решавани правилно и се стигна до много абсурдни ситуации, които на практика допълнително затрудняват живота на малкото останали хора в регионите, населени предимно с българско национално малцинство в Сърбия. Образованието на български език е една от най-важните области в реализирането на малцинствените права. Изхождайки от многото трудности, които се срещат в процеса на образованието на българите в Сърбия, и безотговорното поведение на институциите, от които зависи решението на този казус, се стигна до това положение. Именно заради това нашето сдружение се захвана с това предизвикателство и благодарение на Фонд “Отворено общество” започна през месец юли 2017 година изработването на всеобщ „Анализ на образованието на българите в Сърбия – проблеми и възможности“. Основната цел на анализа е да се опитаме да намерим отговори за трудностите и проблемите, които срещаме в образователния процес, както и да предложим конкретни мерки за излизане от това положение.

Малкият, но сплотен екип, който работи по проекта, организира повече инициативи (срещи, кръгли маси, анкети и др.), в които се постара да включи всички институции и най-вече образователните ведомства от предучилищна до гимназиална възраст в Димитровград/Цариброд, Ниш и Босилеград. Потърсихме активно съдействие от много наши сънародници в изработката на анализа, като по този начин искахме да чуем и тяхното мнение, да споделим нашата работа и да дадем възможност за важни дискусии по проблемите и възможностите в образованието. Направеният анализ обобщава целия период на образованието на майчин български език - от самото начало до днес, дава ни ясна посока и визия за развитието и подобряването на образованието на българското малцинство.

Естествено, анализът ще бъде подложен на допълнения и изменения в зависимост от различни гледни точки и новите обстоятелства. Имахме огромно желание да изготвим този анализ заедно с представителите на НС на българското малцинство в Сърбия, поканихме ги официално, те не се отзоваха, това не бе разбрано от страна на ръководството на НС на българите и техния председател г-н Захариев, въпреки че според

Закона за националните съвети образованието е приоритетна задача. Остава ни да се надяваме, че този анализ ще бъде основа за една бъдеща Стратегия за образованието на българите в Сърбия, от която всички имаме нужда. Единствено точният анализ, подкрепен от факти, може да подсигури постоянен напредък.

Бяхте сред инициаторите на първите екологични протести в Босилеград. В каква степен проблемите, свързани с оловно-цинковите мини и многото малки ВЕЦ в региона застрашават природната среда и здравето на хората от община Босилеград?

Екологичните проблеми са едни от най-големите предизвикателства в световен мащаб. От тях зависи не само живота и здравето на хората, но и съдбата на планетата. Конкретно за Босилеград, ние до-скоро живеехме с убеждението, че имаме чиста околна среда и чиста вода. В това чисто пространство някак си неусетно, с активно участие на местната власт, се настаниха международните рудодобивни компании и почнаха да изпускат всякакви отрови в кристално чистите планински рекички - притоци на Драговищица и Струма. Разбира се, без да спазват нормите за защита на околната среда. По същия начин, под маската на възобновяеми източници на електроенергия, започна и масовото изграждане на малките ВЕЦ-ове. Те не просто застрашават, а унищожават околната среда. Това беше причината да се ангажираме с първите екологични протести в Босилеград за да предупредим за опасностите и окуражим хората с екологично мислене. В момента ние сме част от едно силно екологично движение както в Сърбия, така и в България, което се изправя срещу огромните икономически интереси на световните рудодобивни компании.

Заедно с КИЦ Босилеград и ДСБ инициирахте отбелязването на 100 годишнината от опустошаването на Босилеград от четата на поручик Коста Пеянац, като по този повод бяха създадени и две паметни плочи за жертвите, които бяха арестувани от местните власти, а после върнати, но без да бъде издадено разрешение да бъдат поставени. На какво според Вас се дължи този отказ и в каква степен той накърнява едно от основните малцинствени права – правото на историческа памет?

Ние съвсем добронамерено и по европейски искахме да отбележим паметта и да отдадем почит на невинно убитите хора в погрома на Босилеградско от преди 100 години, на 15-16 май 1917г. Просто така се прави в целия цивилизован свят. Съпротивата, която срещнахме, най-вече от страна на местната власт, за съжаление показва, че ние все още живеем в условия на перманентна война и не сме готови да преосмислим и да излезем от миналото, и да тръгнем напред. Това е изключително опасно. Паметните плочи ни бяха отнети, после върнати, но те още не са поставени и не знам кога и дали изобщо ще бъдат поставени. Не разбирам защо във Войводина държавните представители на Сърбия и Унгария откриват подобни паметници на жертвите от Втората световна война, а тук при нас не могат, въпреки че не спират да ни убеждават, че отношенията между двете държави „никога не са били по-добри“!? Ако цената на тия „добри отношения“, е ние да бъдем лишени от правото на историческа памет и да изчезнем от тази територия завинаги, тогава това, от сръбска страна означава да бъдем тотално асимилирани, а от българска страна, това просто е предателство!

Повече от четвърт век организирате Международния Великденски фестивал в Босилеград. Какви са Вашите успехи с този фестивал, а също и какви са проблемите, с които се сблъсквате?

Международният детски Великденски фестивал в Босилеград е добър пример как една спонтанна инициатива от далечната 1994 г., благодарение на любовта, ентузиазма и отдадеността може да се развива и да се превърне в събитие от наднационално значение, което показва, че и малки общности като в Босилеград, отдалечени от големите центрове и събития, съществуват и с гордост пазят своите български обичаи, традиции и култура.

В продължение на 28 години в Босилеград се провежда едно оригинално уникално по своята същност детско състезание – Великденски турнир по чупене на яйца. Това състезание прераства във фестивал на детската радост и щастие по повод най-големия християнски празник – Великден. Състезанието все повече утвърждава Босилеград като своеобразен център на едно от най-оригиналните и обичани детски събития в региона.

Такъв е днес детският Великденски фестивал, започнал с една напълно спонтанна изява. Днес той оглася тримеждието между Сърбия и Черна гора, България и Северна Македония, а виталният му дух прескача граници в съпричастността си към европейските ценности. Децата се радват на този празник поради играта и състезанието, на наградите които ще получат, на вечните приятелства, които ще създадат, на възможността да покажат, че само когато са обединени и искрени в чувствата и намеренията си, могат да се справят с трудностите на живота. Нито езика, нито националността са пречка децата да се чувстват весели, защото радостта и добротата не признават граници и различия.

В Босилеград по време на фестивала се осъществява богата и вълнуваща културна програма, която зарежда гостите и домакините с невероятно празнично настроение. Организаторите се стараят да надминават всяка година – по пищност, красота и мащаби предишните концерт-спектакли.

Осъзнавайки важноста от изминалите 28 години, развитието на фестивала, получените награди и богатия опит, нашата основна цел остава и за напред да продължаваме да събираме в Босилеград (Западните покрайнини) деца-участници от повече държави в които живеят – наши сънародници. Години назад на фестивала идваха деца и учители от Бесарабия – Р. Молдова и Р. Украйна. Ежегодно участват и деца от Република Северна Македония, Сърбия и България, като организирани групи и индивидуално. Фестивалът успява да обедини много приятели и поддръжници със своята мисия за един по-хубав свят, свят без граници и предразсъдъци. Уникалната идея за фестивала е вдъхновена от любовта към децата и традициите.

Като признание за многото години труд в организирането на фестивала, за опазването на традициите и обичаите, за любовта и толерантността по програма на Европейската комисия „Европа за фестивали, фестивали за Европа” (EFFE) – www.effe.eu, която бе иницирана от Европейската асоциация на фестивалите (EFA), МЕЖДУНАРОДНИЯТ ДЕТСКИ ВЕЛИКДЕНСКИ ФЕСТИВАЛ се нареди до най-добрите Европейски фестивали и получи EFFE знака (Label) за 2015 и 2016 година.

В края на февруари 2018-та година имахме удоволствието да открием Великденската изложба в сърцето на Европа, Брюксел. Благодарение на покана от евродепутатите д-р Андрей Ковачев и Асим Адемов успяхме да осъществим тази важна за устойчивостта и развитието ни като организация инициатива. Това е още едно потвърждение и признание, че каузата, с която сме се захванали, си заслужава и трябва да продължим да я развиваме.

През годините във фестивалните програми са участвали еминентни изпълнители като: Валя Балканска, Бинка Добрева, Теодосий Спасов и струнен квартет „Музик Антс“, Марияна Попова, Орлин Горанов, Руслан Мъйнов, Поли Генова, Невена Цонева, Краси Аврамов, Драго Драганов, Виктор Калев и Краси Радков, Ансамбъл „БЪЛГАРЕ“, Ансамбъл „ЧИНАРИ“, Ансамблите „Средец“ и „Гоце Делчев“, тримата Тенори от The Unique Voices, Клуб „Electric Force“ и много други. Спортистите, наградени нашите победители са: Йордан Йовчев, Милен Добрев, Таню Киряков, Владимир Зографски, Венелина Венева, Владо Николов, Дойчин Боянов, Тити Папазов и др. Стефан Йович – национал на Сърбия по баскетбол, с видео послание приветства участниците и гостите на фестивала преди три години.

През 2012 година Великденският фестивал бе открит от вицепрезидента на Р. България, г-жа Маргарита Попова, фестивалът са посещавали десетки министри, депутати и евродепутати.

През 2017 година премиера на Р. България проф. Огнян Герджиков и вицепремиера и министъра на външните работи на Р. Сърбия Ивица Дачич откриха официално изложбата „Световен конкурс за детска рисунка“ предоставена от Фонд „13 века България“, с което символично дадохме начало на 24 – Великденски фестивал. Години назад фестивала отразяват почти всички електронни и печатни медии в България и Сърбия.

Поради пандемията от CORONA вируса през 2020-та година традиционната форма на фестивала беше заместена с онлайн варианта, като участниците имаха възможност чрез няколко фото конкурса да изпращат свои произведения. Тази година комбинирахме онлайн изданието, но хубавото е, че успяхме поне състезанието по надчупване да организирам, макар и с много по-малко деца от предишните години. В настоящите условия това е максимум, който можеше да се направи.

Неуморната работа на малкия, но сплотен екип от хора, свързани с фестивала през годините доведе до това, че той вече достигна изключително високо ниво, което ни задължава да положим нови усилия при организирането му в бъдеще.

Последните години Община Босилеград и НС на Българското малцинство за съжаление не проявяват интерес и не подкрепят Великденския фестивал. Тотално се дистанцираха от неправителствените местни организации и техните инициативи, нещо повече – правят всичко възможно да затруднят максимално техните дейности. Примерът с паралелно събитие, организирано от страна на Общината, в лицето на общинския Културен дом по време на традиционния Международен детски Великденски фестивал е красноречив. С оглед на така стеклата се ситуация, нашето сдружение и организационния екип на Фестивала не виждат смисъл да влизат в каквито и да е взаимоотношения с кмета и неговите подчинени. Той направи своя избор и се разграничи от нас, а ние не виждаме смисъл да скъсяваме тази дистанция на този етап.

Според Вас достатъчна ли е помощта, която българското малцинство получава от родината майка – и в какви насоки трябва да се положат допълнителни усилия?

През последните години постоянно дипломати и политици говорят, че междудържавните отношения между България и Сърбия никога не са били по-добри в исторически план. Имайки предвид трудностите, които среща малцинството ни, не виждам реални факти, на които да се крепи тази висока оценка за добросъседство. Много пъти съм го казвал и сега ще го повтора. Състоянието на българското малцинство

(икономическо, политическо, културно и образователно) може да бъде единственият показател за добросъседските взаимоотношения между двете държави. Тук е мястото да направя сравнение с положението на унгарското малцинство в Сърбия и подхода, който през последните години следват Унгария и Сърбия за подобряването на положението на унгарците във Войводина. Като започнем от огромните безвъзмезни капиталовложения, които прави унгарската държава във всички сфери (икономически, образователни, културни, спортни и др.) и продължим с примери за ремонти на основни сгради (общини, училища, детски градини, спортни съоръжения, болници и др.). С откриване на десетки заводи и инвестиции във вид на помощ към малкия и среден бизнес предимно за представителите на унгарското малцинство. Със закупуване на къщи и имоти от страна на властите в Будапеща, след което ги предоставя на млади унгарски семейства, само и единствено да се запази местното население по родните места във Войводина.

Специално искам да подчертая – и това може би е най-важното – те намериха правилния подход, за да се изправят пред трудното и трагично минало на двете държави, като над десет години отбелязват заедно неприятните исторически дати, пред паметниците на невинно убитите унгарци и сърби... Къде са те, а къде сме ние? Какво правят те, а какво правим ние? Надявам се, че в скоро време ще можем и ние, българите в Сърбия да се похвалим с подобни постижения, но за да се случи това нещо, крайно време е политиките в България и Сърбия да се отнесат сериозно и отговорно към проблемите на българите в Западните покрайнини. Само тогава ще можем да се съгласим със становището „за най-добри междудържавни отношения“. Всичко друго е една утопия и предателство.

През последните десетилетия виждаме как Вашия град запада – както демографски, така и икономически. На какво според Вас се дължат тези негативни тенденции и по какъв начин биха могли да бъдат коригирани?

Босилеград непрекъснато запада още от началото на своята история в югославския проект. През последните десетилетия този процес просто е по-видим. Освен всичко останало, нас ни сполетя разпадането на Югославия и разпадането на социалистическата икономика. На тяхно място не дойдоха нито сръбски, нито български инвеститори които да предложат работа на хората. Безработицата и тежката и неизвестна политическа обстановка след разпадането на Югославия, и необичайно дългия преход, на свой ред доведоха до икономическа миграция и демографски проблеми.

За положението, в което се намира Босилеград, изцяло е отговорна местната власт начело с кмета. Като започнем с факта, че тази година Владимир Захариев започна своя шести мандат като кмет на Босилеград (приблизително 20 години кметуване), категорично се потвърждава вашата оценка. Променят се правителства, една власт се сменя с друга, обаче подобни промени в Босилеград са невъзможни. Деструктивното и тоталитарно управление продължава, резултатите също са налице. От 12 000 хиляди жители в началото на неговото кметуване, в момента не са повече от 6 000 хиляди. Единствено като тенденция се запазва обезлюдяването и обезбългаряването на населението в Босилеградско. Кмет на една община, в която над 95% от населението е с български корени, а същевременно общината няма никакво сътрудничество с общини в България, ясно показва каква политика се провежда. След като почти се обезлюдиха босилеградските села, започна се с масово експлоатиране на природните рудни, водни и горски ресурси. И всичко това със съмнителни и остарели начини на преработка и експлоатация. По този начин грубо се замърсяват околната среда и водите, които се

използват от малкото останало местно население. Критични становища не се допускат, а малкото от местните жители, които се опитат да имат собствено мнение, веднага се етикетират и се обвиняват в предателство, сочат се като екстреми, които имат само една цел – да навредят на добрите взаимоотношения между двете държави и прочие. За тези двадесет години не се направи нищо, за да се опазят важни исторически обекти, като пример ще посоча първото килийно училище и църквата „Св. Троица”, изградени през далечната 1834/34 год. в с. Извор. По какъв начин това може да се коригира? Винаги има начин, стига Сърбия и България да искат да ни помогнат. Ние неведнъж сме казали какво трябва да се направи, споменахме позитивните примери на Унгарската държава – има го записано в нашите програмни документи, декларации, меморандуми и платформата за защита на правата на българското малцинство в Сърбия. Проблемът е, че никой не ни обръща внимание.

Далибор Миланов, секретар на КИЦ „Цариброд“

Г-н Миланов, като секретар на КИЦ Цариброд сте сред основните двигатели на неговата дейност. Какво успяхте да постигнете и какво не успяхте в последните години?

За 20 години КИЦ „Цариброд“ успя да възстанови българщината в Западните покрайнини, да няма страх между хората, че са българи. Успяхме да установим тесни връзки на българските институции с КИЦ „Цариброд“, например рамковия договор с УНСС, договора с ДАБЧ, организиране на екскурзии за деца в Р България и запознаването им с българската история и култура, организиране на летуването на деца на Черно море, на записването на кандидат студенти в българските висши училища и много други мероприятия.

Вие бяхте сред кандидатите за членове на Националния съвет на българското малцинство през 2018 г., но в последния момент листата „Обединение на българите в Сърбия“, оглавявана от Зоран Джуров, беше оттеглена. На какво се дължи според Вас този станен политически феномен – и защо кметът на Цариброд Владица Димитров се присъедини към листата на Вашите опоненти, въпреки че отношенията му с Владимир Захариев не бяха цветущи?

През 2018 г. направихме листа за изборите на Национален съвет на българското малцинство, която трябваше да защитава неговите интереси и да продължи да работи за правата на малцинството в областта на образованието на български език. Но в последния момент се оказа, че държавата Сърбия не иска да се чува думата на малцинството, и, жаргонно казано, „извиха ръцете“ на кмета Владица Димитров. Съставът на нашата листа доказваше, че няма да гледаме политически – кой от коя партия е, а ще се борим всички за правата на националното малцинство. Тогава (по директива на СПП и Вучич) се обединиха Владимир Захариев, кмет на Босилеград, и Владица Димитров, кмет на Цариброд, за да могат да провеждат всичко, което казва Белград, немарейки за интересите на малцинството.

Бяхте арестуван на два пъти във връзка с тъй наречената паспортна афера, прекарвахте месеци в ареста и после Ви освобождаваха, без да Ви бъде повдигнато обвинение. На какво се дължеше факта, че Ви арестуваха винаги преди избори?

Арестите бяха политически – за да не се чува гласът на българското малцинство и за да бъде задушена всяка форма на борба за неговите права. Усилията ни бяха съобразени с уважението към държавата, в която живеем, но и насочени към защита на правата на малцинството. Арестите бяха проведени без никакви доказателства и се оказа, че държавата мисли, че може да бъде по-силна от хората, които се борят за правата си.

Как бихте характеризирали политическата ситуация в Цариброд – и според Вас има ли шансове да се стигне до управление, което да зачита малцинствените права и достойнството на етническите българи?

Политическата ситуация в Цариброд в момента е жалка, понеже хората, които са на власт, слушат само директивите, които им налага Белград. Само преди сто години българското малцинство е брояло към 100 000, а в момента сме по-малко от 20 000, понеже беше извършена тиха асимилация на малцинството. Политиците се интересуват само от властта и парите, а това, че няма работни места, че по-голямата част от населението живее в беднотия, не ги интересува.

С Ваше посредничество десетки българи намериха работа в пределите на България – основно в Костинброд, в предприятия като „Полимери“ и „Кока Кола“. Как се справяха те в условията на пандемия, когато ежедневно пресичане на границата не биши лесна работа? Намирате ли подкрепа за тези си усилия от страна на местните власти?

КИЦ „Цариброд“ намери много работни места в Република България за нашите съграждани, без помощ от страна на Общината. От властите в България имаме разбиране по въпроса за преминаване на границата по време на Корона кризата, а ние сме доволни, че тези хора не са заминали за други държави, а са останали тук и с работата си допринасят за развитието на икономиката в държавата-майка.

Саша Златанов, председател на КИЦ „Звонци“

Г-н Златанов, заедно със своите съмишленици Вие създадохте КИЦ Звонци и го поддържахте дълго време без никакви външна помощ. Как успяхте в това начинание, какви успехи постигнахте и какви трудности срещнахте?

В миналите действия винаги бяхме под сянката на Босилеград и Цариброд. В България се смяташе че българи живеят само в тези две общини. Звонския край, в България по-известен като Дерекул, беше почти забравен от сънародниците ни. Този факт ни даде сила, по малко и инат, и взехме решение със съмишлениците ми да създадем КИЦ ЗВОНЦИ-БАБУШНИЦА. Основната ни цел е да запазим българщината и българския дух и същевременно да защитим правата ни на малцинството в Сърбия, общ. Бабушница. В началото се срещнахме с подкрепа от ГК в град Ниш, по-точно от Ваша подкрепа и Вие веднага запознахте и разбрахте намеренията и целите ни. За съжаление от Посолството на Р. България такава подкрепа нямаше и доста трудно го казвам, но усещането ни беше че трябваше да доказваме, че не сме “българи само по професия”. Никога не сме взимали в

уста и изказвали обидни думи за други хора, които ни правиха разни далавери, но с делата вървахме смело и гордо напред. Сега вече КИЦ стана известен, а с това и фактът, че и в общ. Бабушница живеят българи от Трънско. За създатели на КИЦ се записват: Иван Таков, Мирча Игнятов, Драгиша Глигоров, Милан Йосифов, Иван Джорджев, Миряна Златанов, Душица Соколов, Иван Златанов и моя милост Саша Златанов.

Благодарение на усилията, положени от Вас и от Вашите съмишленици, българският език беше приет като официален в българските села от областта Дерекул. Защо Вие успявате да отстоявате българските интереси пред община Бабушница, а българите примерно в община Босилеград не успяват да направят това?

От двадесет години назад в Звонския край съществува Демократична партия на българите (ДПБ). От самото начало на оформяването на ОС ДПБ за Бабушница взехме участие и в политическия живот. Редовно участваме на местни избори, общо пет пъти с мандат по четири години и спечелихме в три Общински съвети възможността да имаме представители съветници. Оказа се че за Звонския край ДПБ единствено полага грижи и застава пред интересите на гражданите с цел за подобряване на основните условия за живот. Едновременно защитавахме правата на малцинството и винаги стреляхме да отстояваме интересите на българите. Въвеждането на възможността да ползваме българския език в нашите села, населени предимно с българи, не беше лека задача, постигната в резултат от действията ни, при напълно изключени лични интереси. Трябваша ни почти три години да осъществим това право, и радвам се, че успяхме. Огромна подкрепа и съдействие на г-н Иван Таков, председателя на ОС на ДПБ, значително помогнаха в начинанието ни. Основната причина и условие, за да може да се успее в политическия живот на българите в Сърбия, е да бъдем независими във всяко едно отношение (включително и финансово). В два случая в миналото г-н Таков загубваше работното си място, но политическото ни поведение не се променяше при такива случаи. Патриотично, българското в сърцата ни винаги надделява.

Животът в селата по течението на река Ерма е труден, те са лишени от надеждна инфраструктура и здравни услуги, липсва сигурен поминък. Какво може да се направи, за да се подобри стандартът на живот в Дерекул, и защо още не успявате да убедите българската страна за откритие на нов ГКПП Банкя-Петачинци, въпреки че има договореност за това още от 2007 г.?

Кога говорим за инфраструктурата, с години назад сме зле. Вие лично имате възможност да се запознаете с проблемите ни по това отношение. Предимно гражданите на Звонци и Ракита сме най-многобройните и най-решителни да си запазим огнищата и да живеем в селата ни. По време на срещата на държавните глави на България, президента Радев и на Сърбия президента Вучич, се обърнах пряко към тях и получих обещание от г-н Вучич, че пътят от Звонци за Ракита най-сетне ще бъде възобновен изцяло. Надяваме се, че думата на президента ще се спазва.

Звонска баня като курорт най-вече може да действа на подобряването на условията за поминък на населението ни. В момента частникът, който купи хотела, възстановява външния басейн, но смятаме, че без сериозна помощ от държавата в изграждането на основната инфраструктура (пътят от Бабушница, водопровода, канализационната мрежа..) той сам лично няма да има сили за напълно възобновяване на банския туризъм.

Общо взето туризма е един от начините за подsigуряване и оцеляване на населението. Помощи за създаване на етно къщи и включване на местни хора в бранша са необходими дейности, които са нужни за целта.

Години назад водим преписки с българските институции за откриването на ГККП Петачинци и едвам сега чуваме някоя положителна дума след срещата на президентите в Цариброд, но още няма преки действия по въпроса. Страхувам се да не получим пак отговор, който в миналото мен лично ме много развълнува и обиди а именно беше: “добре е да се открие ГКПП, ама нямало ЦЕНА”, в смисъл че няма икономическа полза... *ЦЕНАТА която ние българите от Дерекула плащаме през последните 100 години, е в пъти по-висока от тази, която трябва да плати една държава майка.*

С Ваша помощ беше реставрирана църквата „Свети Илия“ в Звонци, успяхте да поставите и параклис в село Ракита. Според Вас имат ли българите в Западните покрайнини религиозните права и свободи, гарантирани за всяко национално малцинство в цивилизования свят?

Още като малък от думите на майка ми Деса Златанов : ”Сине, не бягай от Поп когато го срещнеш, ти си кръстен като бебе в Звонци в черква“, се осъзнах за вярата и Господа. С това религиозно възпитание стъпвах през живота и винаги стремах напред. С помощта на Черковното настоятелство на черквата Свети Илия в Звонци, на председателя г-н Иван Таков и моите съграждани и съмишлешници, успяхме да подsigурим след повече от сто години един параклис за всички граждани на Ракита. Времената, в които действахме по този въпрос, бяха изключително трудни. В Ракита винаги е имало хора, които създават трудности и спънки за всички дейности в полза на населението. Те винаги имат нещо против, като ли че са нагласени от някой.

Но все пък смело настъпвахме и като цяло успяхме в начинанието. Вашите думи когато параклиса пристигна до Звонци, където временно го поставихме, помним: “ черква се згражда трудно и почти никога се не мести “ дадоха в дейностите ни нова сила и помогнаха по-ускорено да тръгнем към решаването на трудностите.

Правата и свободите на българите по въпроса на вероизповеданието в миналото бяха на много ниско ниво. Комунизма взе данъка си, много хора се страхуваха и да погледнат към черквата, а камо ли да посещават храмовете. По време на Бъдни вечер и Коледа, мнозина от тях слагаха така наречените черги (покривки за легло) на прозорците си, докато палеха свещ и и извършваха коледните ритуали, за да не види някой от комунистите, понеже следвало да ги накажат по различни начини.

В днешно време правата са гарантирани и няма никакви пречки за всеки, който иска да се ползва от тях. Липсва вероучението в Основното училище, но това не е случай само в нашето училище, а за съжаление и в други училища из Сърбия.

Черковното настоятелство се превърна в Черковна община със седалище в Звонци (в приложението и разрешително от Сръбска православна черква) с Благослов на Негово Преосвещенство Господин Арсеније Владика Нишки, което дава възможност за още по-силни действия към завръщането на хората в истинския път на християнството и православието.

Дарко Аначков, председател на Център за българо-сръбско приятелство, Враня

Г-н Аначков, от няколко години сте председател на Център за българо-сръбско приятелство във Враня. Какви успехи постигнахте и какви проблеми срещнахте в своята работа – в един град, в който етническите българи са малцинство?

Българо – сръбският център е основан през 2017 година. Официално откриване се случи в средата на 2018 г. Тази година ще отбелязаме четири години от основаването. Според мен постигнахме големи успехи, защото става дума за един град, в който живеят повече от 3000 българи. До откриването на БСЦ те не бяха припознати от България, имайки предвид, че само Цариград и Босилеград се смятат за центровете на българщината. Пропуснали сме много и това не можем да го върнем така лесно. Но се радвам, че намерихме подкрепа от страна на България. Благодарение на Генералното консулство в Ниш и на Посолството в Белград, ние оцеляваме. Докато е така, този Център ще бъде активен, защото от местното самоуправление не получаваме нищо. Вече сме реализирали три проекта по линия на Българската помощ за развитие. Гордея се, че в продължение на няколко месеца българи от Сърбия ще имат онлайн платформа за изучаване на български език (преподаване от сръбски на български), която ще бъде абсолютно безплатна. Не бива да забравим тези хора, които са българи, но за съжаление не разбират и не говорят български. Тези хора трябва да бъдат приобщени към българското. Те живеят предимно във Враня, Владичин Хан, Сурдулица, Лесковац, Ниш, Зайчар, Белград, Нови Сад и т.н. Реализирахме много инициативи във Враня. Примерно тези дни организирахме едnodневни екскурзии в манастирите в Сърбия, които имат връзка с българска духовност. Искаме да покажем на българите, че в югоизточна част на Сърбия има много български манастири. По такъв начин се връща любовта към България и се развива българщината. Ще се радвам ако нашите дейности накарат поне един човек свободно да каже „българин съм и се гордея се, че съм българин“, без срам и страх.

Да заключа, направихме големи крачки и съм щастлив, но от другата страна се страхувам за Центъра в бъдеще, защото нямаме сериозна подкрепа от Сърбия. Досега имахме много срещи с кмета на Враня, но тук всичко приключва. Не можем да допуснем закриването на БСЦ, защото е много значим точно за тези горепосочени общини, в които живеят българи.

Какви са според Вас проблемите, свързани с правата на българското малцинство в Сърбия, и какво според Вас може да се направи от българска страна, за да бъдат те ефективно отстоявани?

Що се отнася до правата на българското малцинство в Сърбия, те са добре уредени със закона, но въпросът до каква степен се спазват!? Между другото, според мен, голям проблем е и това, че българските организации не са единни, липсва сътрудничество помежду им. Всеки си има своите местни проблеми. Ако говорим за правата на българското малцинство, те са едни и същи и за българите в Босилеград и за българите във Враня, Белград итн. Трябва повече единство. Това е един от проблемите. Наистина, в момента в Босилеград имат може би най-вече проблеми и с местното самоуправление, безработица и най-важното, с обезлюдяването на този град. Националният съвет на БНМ е повече политически съвет, а не съвет на малцинството. Докато не се промени структура на НС, няма да има полза за българите.

България може да изисква спазването на правата и да не допуска унижаване на българите в Сърбия. Държавите си имат механизми, които си използват в отношенията помежду си. Аз вярвам, че България ще направи най-доброто за българите.

Вие сте начело на сдружение, съставено изцяло от млади хора. Как се справят младежите от български произход с житейските проблеми – и какво е тяхното отношение към родината-майка?

Да, сдружението е съставено предимно от млади хора, но в последното време имаме и по-възрастни хора, които искат да участват в дейностите ни. Имаме доста млади учени от различни специалности (икономисти, юристи, лекари, инженери...), които дават още по-голяма сила в работата ни. Както годините минават, така забелязам все повече хора от различни страни, които се интересуват за БСЦ. Това е нормално. Како казах преди малко, нищо не се случва през нощта. Много сме изгубили във Враня, затова ще трябва да минат много години, за да се види сериозен напредък в този район. Проблемите на младите българи в нашия град са същите както и проблемите на младежите в България. Знае се какви проблеми засягат младия човек в 21 век. Безработицата е основен проблем. Тези млади хора знаят, че са българи, знаят, че имат потекло, но не изразяват особено чувство към родината. Това не е учудващо. Никой досега не е работил с тях. Какво можем да очакваме? БСЦ има задача да промени тези неща и смятам, че в продължение на тези почти четири години има напредък. Имаше голям интерес към курс по български език, който беше организиран в нашия офис. Това ми дава надежда за по-добро бъдеще на българите във Враня. Голяма част от българите са и български граждани и са по някакъв начин свързани с България. Пропуснали сме доста, но още всичко не е изгубено.

Вашето сдружение работи предимно в полето на образованието и културата. Как се осъществява двустранният диалог в тези области – и намирате ли подкрепа и разбиране от българска страна?

Благодарни сме на България, че предоставя възможността младите хора да се обучават в родината си. Това е много значимо за един студент да няма разходи за обучението и да получава стипендия. Всяка година имаме все повече кандидат-студенти от Враня, които искат да следват в България. Тази година имахме четирима млади, които полагаха приемен изпит. Ние сме тук, за да помогнем, ако възникнат технически проблеми със записването, да намерим литературата за подготвяне на изпита и т.н. Тази година аз записах докторантура в УНСС и смятам, че България дава възможност за качествено образование. Също учениците от Враня ги изпращаме в КИЦ Босилеград, където се провежда подготвителен курс. Затова казвам, сътрудничество между организации е безценно.

Когато става въпрос за културата, ние сме организирали няколко инициативи. Това са Денят на българското кино, съвместно с Посолството в Белград, Изложбата на българските художници в местната галерия, снимахме филм „Пазители на културното наследство“, който популяризира българското културно наследство, по-точно наследството на град Кюстендил. Липсват ни връзки с организациите в България. Искам да направя по-тясно сътрудничество с българските организации и ще бъде изключително благодарен ако Вашата книга помогне за популяризирането на нашия Център и бъде попълнен вятър на нашите сънародници във Враня.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Двете Бългрии (въведение) / 4
2. Ньойският диктат / 12
3. Сто години асимилация / 20
4. Пренаписването на историята и отказаното право на историческа памет / 41
5. Икономика на обезбългаряването: раната Босилеград / 56
6. Проблемите в образованието на роден език / 66
7. Липсващите религиозни права / 74
8. Зависимостта на медиите / 83
9. Политическият фактор и метаморфозите на местната власт / 90
10. Екологичните проблеми / 104
11. Културата и нейните граници / 114
12. Дефицитите в здравеопазването / 121
13. Разминаванията между думи и дела / 126
14. Трудните битки в отстояването на етническата идентичност / 132
15. Българските действия и бездействия / 141
16. Съдбата на българите в Западните покрайнини / 150

Приложение: гледната точка на българите от Западните покрайнини / 152

Интервю с Иван Николов, председател на КИЦ Босилеград / 152

Интервю с Димитър Димитров, един от основателите на ДСБЮ, доайен в битките за отстояване на етническата идентичност в Босилеград / 157

Интервю с Александър Димитров,
председател на сдружение ГЛАС, главен редактор на медийния портал „Глас
пресс“ и кореспондент на БТА за Босилеград / 159

Интервю с Далибор Миланов, секретар на КИЦ „Цариброд“ / 165

Интервю със Саша Златанов, председател на КИЦ „Звонци“ / 166

Интервю с Дарко Аначков,
председател на Център за българо-сръбско приятелство, Враня / 169